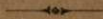

ΑΡΜΟΝΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ

1901 — ΤΕΥΧΟΣ 9^{ον}

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΣΥΝΤΑΞΙΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΙΣ
ΟΔΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ 12

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 9^{ου} ΤΕΥΧΟΥΣ

- Ἡ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ Μεσολογγίου καὶ πρὸ
τῆς ναυμαχίας τοῦ Ναυαρίνου κατάστασις τῶν
πραγμάτων ἐν Ναυπλίῳ, ὑπὸ Μ. Γ. Λαμπρυνίδου Σελ. 401
- Ἡ παιδείσις ἡμῶν καὶ ἀγωγή κατὰ τὸν 19^{ον} αἰῶνα,
ὑπὸ Α. Χρηστίδου » 409
- Ὁ ἐλέφας τοῦ Ἀννίβα (ἐκ τοῦ γαλλικοῦ), ὑπὸ Ernest
Babelon » 435
- Τὰ τῶν Βαυαρῶν φιλελλήνων ἐν Ἑλλάδι κατὰ τὰ
ἔτη 1826—1829. (Μετάφρ. ἐκ τῶν Ἀπομνημονευ-
μάτων τοῦ Κ. βαρώνου Ἀιδεκ) » 444

Ἐν παραρτήματι :

- Ἱστορία τῆς βυζαντιακῆς τέχνης, ὑπὸ Κ. Μ. Κων-
σταντοπούλου, μετ' εἰκόνων Σελ. 97-112

Κύριος καὶ πρῶτιστος σκοπὸς τῆς « Ἀρμονίας » εἶναι ἡ διάδοσις τῆς ἀληθείας διὰ πρωτοτύπων ἐπιστημονικῶν μελετῶν, ἀναγομένων ἰδίᾳ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, τὴν ἱστορίαν καὶ γεωγραφίαν, τὴν ἐθνικὴν καὶ χριστιανικὴν ἀρχαιολογίαν, τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ἐν γένει, ὡς καὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας.

Κατὰ δεύτερον λόγον σκοπεῖ νὰ καθιστᾷ προσιτὰ εἰς τοὺς Ἕλληνας δι' ἐπιτυχῶν μεταφράσεων πάνθ' ὅσα γραφόμενα ξένη φωνῇ συνάδουσι πρὸς τὸν ἄνω σκοπὸν, ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἀγνοίας τῶν ξένων γλωσσῶν ἢ καὶ δι' ἄλλους λόγους δὲν περιέρχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς γινῶσιν πάντων ἡμῶν.

Πρὸς ὅσον ἕνεστι τελειοτέραν ἐπίτευξιν τούτων ἡ « Ἀρμονία » μετ' ἰδίας προσοχῆς θὰ παρακολουθεῖ τὴν φιλολογικὴν κίνησιν τῆς τε Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀλλοδαπῆς, οὐ μόνον ἀναγράφουσα τὰ ἐκάστοτε ἐκδιδόμενα συγγράμματα ὅσα ἀνάγονται εἰς τὸ πρόγραμμα αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἀναπτύσσουσα ἢ καὶ κρίνουσα τὰ περιεχόμενα τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου. Ὅθεν καὶ παρακαλοῦμεν πάντα ἐκδίδοντα νέον σύγγραμμα, ὅπως πέμπῃ ἡμῖν ἐν ἀντίτυπον αὐτοῦ, ἢ ὅταν πρόκειται περὶ δαπανηροῦ πῶς δημοσιεύματος, ν' ἀναγγείλῃ ἡμῖν τοῦλάχιστον τὴν ἐκδοσιν.

Ἡ « Ἀρμονία » θέλει φιλοξενεῖ ἐν ταῖς στήλαις αὐτῆς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν διατριβὴν ἐγκρινομένην προηγουμένως ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν

σκοπὸν τοῦτον συσταθείσης εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ μὴ προσκρούουσαν εἴτε ἀμέσως εἴτε ἐμμέσως πρὸς τὰς χριστιανικὰς ἀληθείας καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Εὐαγγελίου.

Ἡ « Ἀρμονία » ἐκδίδεται κατὰ μῆνα εἰς τεύχη ἀποτελούμενα ἐκ 4 τυπογραφικῶν φύλλων εἰς μέγα 8^{ον} μετ' εἰκόνων καὶ πινάκων ἐν παραρτήματι ἢ καὶ ἐντὸς τοῦ κειμένου.

Ἐκαστον τεῦχος τιμᾶται δραχμῆς (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φράγκου χρυσοῦ), ἢ δὲ ἔτησίᾳ συνδρομῇ δραχ. 10 (ἐν τῷ ἐξωτερικῷ φρ. χρ. 10).

Οἱ συνδρομηταὶ τῆς « Ἀρμονίας » παρακαλοῦνται νὰ πέμψωσι τὴν συνδρομὴν των

οἱ μὲν ἐν Ἑλλάδι καὶ τῇ Ἀνατολῇ

πρὸς τὸν κ. ΓΟΥΔΙΕΛΜΟΝ ΜΠΑΡΤ, ἐκδότην, ἐν Ἀθήναις, ὁδ. Πανεπιστημίου 12,

οἱ δ' ἐν τῇ Δυτικῇ Εὐρώπῃ

πρὸς τὸν HERRN CARL FR. FLEISCHER, Buchhändler, Leipzig, Salomonstrasse 16, μετὰ τῆς ἐξῆς σημειώσεως : pour compte de M. W. Barth à Athènes.

(Μετὰ τοῦ παρόντος τεύχους τῆς « Ἀρμονίας » διανέμεται ἑκτενὴς ἀγγελία περὶ τῆς προσεχοῦς ἐκδόσεως τοῦ ἑξῆς ἔργου)

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ Δ. ΖΑΝΟΥ
ΘΕΑΤΡΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ

ΕΙΣ ΤΟΜΟΥΣ ΔΥΟ ΗΤΟΙ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΚΑΙ ΤΡΙΤΟΝ
(τοῦ πρώτου ἐκδοθέντος πρὸ πολλοῦ)

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΤΟΜΟΥ
ΔΡΑΜΑΤΑ

1^{ον} ΑΝΔΡΟΜΕΔΑ ΚΑΙ ΠΕΡΣΕΥΣ
(ἀρχαῖος ἑλληνικὸς μῦθος)
Ἱεροτραγωδία εἰς πράξεις πέντε.

2^{ον} ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΡΩΜΑΝΟΣ
(αὐτοκράτωρ τοῦ Βυζαντίου)
Τραγωδία εἰς πράξεις πέντε.

3^{ον} ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΚΑΙ ΘΕΟΔΩΡΑ

Ἡ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΑΛΩΣΙΣ
(ὕπὸ τῶν Τούρκων ἐν ἔτει 1445—Υπόθεσις ἠγρίαν ἐθνικοῦ ἐνδιαφέροντος)
Δρᾶμα εἰς πράξεις τέσσαρας
Ἐπαινεθὲν κατὰ τὸν ἐν ἔτει 1896 Λασσάνειον διαγωνισμόν.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΤΟΜΟΥ
ΚΩΜΩΔΙΑΙ

1^η ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΕΚΔΟΓΗ
Κωμωδία εἰς πράξεις τρεῖς
Βραβευνθεῖσα κατὰ τὸν ἐν ἔτει 1888 πρῶτον Λασσάνειον διαγωνισμόν.

2^α ΤΟ ΚΥΝΗΓΙ ΤΗΣ ΑΛΕΠΟΥΣ
Κωμωδία εἰς πράξεις τέσσαρας
Βραβευνθεῖσα κατὰ τὸν ἐν ἔτει 1891 δευτέρου Λασσάνειον διαγωνισμόν.

3^η ΠΕΘΕΡΑ ΚΑΙ ΝΥΦΗ
(τὸ αἰώνιον οἰκογενειακὸν ζήτημα)
Κωμωδία εἰς πράξεις τρεῖς.

Ἐκαστος τόμος τιμᾶται δραχμῶν 3 (ἐν δὲ τῷ ἑξωτερικῷ φρ. χρ. 3), πληρωτέων κατὰ τὴν παραλαβὴν τοῦ βιβλίου.

Ὁ ἐγγραφόμενος συνδρομητὴς θεωρεῖται τοιοῦτος δι' ἀμοτέρους τοὺς τόμους. Σημειωτέον ὅμως ὅτι ὁ τρίτος τόμος δὲν θέλει ἐκδοθῆ ὁμοῦ μετὰ τὸν δεύτερον, ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν 3 μηνῶν ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ δευτέρου.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ ἔχωσι τὸ βιβλίον παρακαλοῦνται ὅπως ἐγγράψωσιν εὐαναγνώστως τὸ ὀνοματεπώνυμον καὶ τὴν διεύθυνσιν αὐτῶν, οἱ δὲ λαβόντες ἀγγελίαν, ὅπως μᾶς ἐπιστρέψωσιν αὐτὴν ἐγκαίρως.

Γ. ΜΠΑΡΤ

Ὄδὸς Πανεπιστημίου 12.

Η ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΣΙΝ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΚΑΙ ΠΡΟ ΤΗΣ ΝΑΥΜΑΧΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΕΝ ΝΑΥΠΛΙΩΙ

Ἐκθεσις τοῦ κ. Πετρίνη ἀπεσταλμένου τοῦ ἐν Παρισίοις
Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου πρὸς τὸν Πρόεδρον αὐτοῦ ἀείμνηστον Ἐϋνάρ.

Τὸ ὑπὸ τοῦ φιλέλληρος Ἐλθετοῦ προεδρευόμενον Φιλελληνικὸν Κομιτάτον τῶν Παρισίων ἀπέστειλε, μεσοῦντος τοῦ 1826, εἰς Ναύπλιον δώδεκα πλοῖα πλήρη τροφῶν καὶ πολεμικῶν ἐφοδίων ὑπὸ τὴν ἐπιμέλειαν τοῦ κ. Πετρίνη. Τὰ πλοῖα ταῦτα, διαφυγόντα τὸν Τουρκικὸν στόλον, ἔφθασαν αἰσίως εἰς Ναύπλιον τῇ 7/19 Ἰουλίου 1826, ὃ δὲ συνοδεύων αὐτὰ κ. Πετρίνης ἐκτελῶν τὰς ἄς εἶχεν ὁδηγίας, παρέδωκε τὰ φορτία εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἐγχειρίσας συνάμα καὶ τὰς ἐπιστολάς, ὧν ἦτο κομιστής, πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ τόπου.

Ἡ πόλις τοῦ Ναυπλίου ὀλόκληρος μετ' εὐγνωμοσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως ὑπεδέχθη τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ Κομιτάτου, οἱ δὲ ἀρχηγοὶ συνελθόντες ὑπὸ τὸν γηραιὸν πλάτανον τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς πόλεως ἠκροάσαντο μετὰ συγκινήσεως μεγαλοφώνως ἀναγινωσκομένης ὑπὸ τοῦ Γερω-Κολοκοτρῶνη τὰς ἐπιστολάς τῶν φιλελλήνων, οἵτινες συνίσταν αὐτοῖς θερμῶς ὁμόνοιαν καὶ λήθην τῶν παθῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἔθνους.

Μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς του ὁ κ. Πετρίνης ἀπηύθυνε τὴν

έπομένην έπιστολήν πρὸς τὸν αείμνηστον Ἐϋνάρ πρόεδρον τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου εἰς Παρισίους, ἐν ἣ ἐκτίθησι τὰς ἐπὶ τῆς καταστάσεως τοῦ τόπου ἐντυπώσεις αὐτοῦ.

Κύριε,

Ναύπιον 9/21 Ἰουλίου 1826.

«Εὐρισκόμενος ἐν Ἑλλάδι ἀπὸ τῆς προχθῆς, παρέδωκα εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὀλόκληρον τὴν ἀποστολήν τῶν βοηθειῶν, ἀποτελουμένην ἐκ δωδεκα φορτίων τροφῆς, μολύβδου καὶ διαφόρων ἄλλων εἰδῶν, τὰ ὅποια ἔσχετε τὴν καλωσύνην νὰ ἐμπιστευθῆτε εἰς τὴν ἐμὴν ἐπιμέλειαν, ὡς τοῦτο ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἀποδείξεως τῆς προσηρητημένης εἰς τὴν ἐπιστολήν, ἣν ἀπηύθυνα πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν καὶ τῆς ὁποίας ἐπισυνάπτω ὑμῖν ἀντίγραφον.

«Χαίρετε! Κύριε, καὶ μεθ' ὑμῶν ἄς χαρῶσιν αἱ ψυχαὶ πάντων τῶν εὐεργετῶν, οἵτινες συντρέχουσιν εἰς τὸν φιλόνηρωπον ζῆλον ὑμῶν τε καὶ τῶν λοιπῶν ἀξιοτίμων μελῶν τῶν διαφόρων Κομιτάτων τῶν συστηθέντων πρὸς ἀρωγὴν τοῦ ἀξιοθαυμάστου τούτου ἔθνους, οὐ ὁ δίκαιος ἀγὼν ἐνδιαφέρει ἐξ ἴσου τὴν τε ἀνθρωπότητα καὶ τὴν θρησκείαν. Χαίρετε! Οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ τοῦ ἔθνους τούτου μοὶ ὠμολόγησαν ὅτι ἡ Ἑλλάς θὰ ὀφείλῃ τὴν σωτηρίαν αὐτῆς εἰς τὴν βοήθειαν, ἧς τυγχάνει παρὰ τῶν εὐγενῶν ξένων τῶν μετ' αὐτῆς τοσοῦτον ἐκθύμως ἀδελφωθέντων, καὶ ὅτι ἄνευ τῆς συνδρομῆς ταύτης τὰ πάντα ἤδη ἤθελον ἴσως πλησιάξει εἰς τὴν καταστροφὴν. Τοιοῦτοτρόπως τὰ ὀνόματα ὑμῶν καὶ τῶν λοιπῶν μελῶν τῶν Φιλελληνικῶν Κομιτάτων, ἄτινά εἰσι γνωστά καὶ τιμῶνται ἐνταῦθα ἐξ ἴσου ὡς καὶ παρ' ἡμῖν, ἀντηχοῦσιν ἐπὶ τῶν ἑλληνικῶν παραλίων, μειγμένα μετὰ θερμῶν ἐκφράσεων εὐγνωμοσύνης τῶν ἀρχηγῶν καὶ εὐλογιῶν τοῦ λαοῦ, εἰς τὸν ὅποιον κατέστησα γνωστὴν τὴν προέλευσιν τῶν ἀποστελλομένων αὐτῶ βοηθειῶν. Οἱ ἔπαινοι οὗτοι καὶ αἱ εὐλογίαι ἐδιπλασιάστησαν, ὅταν ἐγνώσθη ὅτι σπουδαῖαι χρηματικαὶ ποσότητες προωρίσθησαν πρὸς ἐξαγορὰν δυστυχῶν χριστιανῶν, οἵτινες στεναῖζουσι ὑπὸ τὰ δεσμὰ τῆς αἰχμαλωσίας ἐν Ἄρτῃ καὶ Πρεβέζῃ, καὶ ὅτι τὰ βοηθήματα ταῦτα, ἅτινα ἡ εὐσπλαγγνία ὑμῶν διατίθησιν ὑπὲρ τῆς πασχούσης ἀνθρωπότητος, θὰ ἐξακολουθήσωσιν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

«Διὰ νὰ θαυμάσῃ τις, Κύριε, τὸ ἔθνος τοῦτο, διὰ νὰ τὸ ἀγαπήσῃ, διὰ νὰ τὸ ἐκτιμήσῃ, διὰ νὰ συμπαθήσῃ ὑπὲρ τῆς τύχης αὐτοῦ, ἀνάγκη

νὰ ἐξετάσῃ αὐτὸ ἐνταῦθα. Ἐνταῦθα ἐκπλήσσεται τις ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν παθημάτων, τῆς ἀθλιότητος, τῶν συμφορῶν ἄς ὑφίσταται, παρατηρῶν τὸ θάρρος, τὴν γαλήνην καὶ τὴν ὑπομονὴν ἣν ἐπὶ τούτοις ἐπιδεικνύει ἐνταῦθα δύναται τις νὰ ὑπολογίσῃ τὸν βαθμὸν καὶ τὸ μέγεθος τῶν δεινῶν τῆς δουλείας του καὶ τὸ αἶσθημα τῆς κατασχύνης, ἧτις ἐβάρυνε τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ὅπως ἀναγκασθῆ νὰ παραιτήσῃ τὴν ἐστίαν του, τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του, τὴν γῆν ἧτις τὸν ἔτρεφεν, ὅπως μείνῃ ἄνευ στέγης, ἀπροστάτετος κατὰ τῶν προσβολῶν τῶν στοιχείων, ἄνευ ἐνδυμάτων, σχεδὸν ἄνευ τροφῆς, ταλαντευόμενος ἀδιαλείπτως μεταξὺ τοῦ θανάτου καὶ τῆς προσδοκίας ὅπως συντρέψῃ διὰ παντὸς τὰς ἀλύσεις του. Ἐνταῦθα τέλος ἡ ψυχὴ αἰσθάνεται συγκινήσεις, ἄς δὲν ἠδύνατο νὰ φαντασθῆ, καὶ καθίσταται Ἑλληνας, ὅσον δύναται τις νὰ γίνῃ Ἑλληνας, ἀναστρεφόμενος ἐν τῷ μέσῳ τῶν κλασσικῶν τούτων τόπων. Δὲν πρέπει ποσῶς νὰ ὑποστηρίζηται ὅτι οἱ Ἑλληνες εἶναι ἀτίθασσοι καὶ ὅλως ἀνυπότακτοι· ὁσάκις ἀνεφύησαν διχόνοιοι, οἱ ἀρχηγοὶ μόνοι ἔφερον τὰς εὐθύναις διεκδικοῦντες ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν ὁ λαὸς οὐδέποτε παρεγνώρισεν.

«Ἄλλ' ὅμως ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων εἰκόνων καὶ ἐντυπώσεων, πρὸς ἀναπαράστασιν τῶν ὁποίων ἄλλος κάλαμος ἢ ὁ ἐμὸς ἀπηρτεῖτο ὅπως κατανοηθῶσι δεόντως καὶ γίνωσι κατὰ βάθος αἰσθηταί, εὐρίσκομαι εἰς τὴν εὐάρεστον θέσιν μεταδίδων ὑμῖν εἰδήσιν λαμπρὰν διὰ τὴν Ἑλλάδα ἐν ταῖς κρίσιμοις καὶ ἐπικαιρίοις ταύταις στιγμαῖς, καθ' ἃς ἡ Πύλη καὶ ὁ σατράπης τοῦ Νεῖλου μέλλουσι ν' ἀναπτύξωσι κατ' αὐτῆς ὄλας αὐτῶν τὰς δυνάμεις. Εὐτυχῶς ἐπετεύχθη πλήρης συνεννόησις καὶ σύμπνοια μεταξὺ τῶν διαφόρων στρατιωτικῶν σωμάτων, ἐλλείψει τῆς ὁποίας οὐ μόνον πᾶσα στρατιωτικὴ ἐνέργεια εἶχε παραλύσει, ἀλλὰ συγχρόνως παρεκωλύετο καὶ πᾶσα κυβερνητικὴ πρόνοια καὶ δρᾶσις. Αἴτια, ἅτινα μόνη ἢ συρροὴ ἀτυχῶν περιστάσεων εἶχον γεννήσει, καὶ ὧν ἡ ἐκτύλιξις ἤθελεν ἀπαιτήσῃ πολλὰς ἐξηγήσεις καὶ λεπτομερείας, ἐπέφερον τὰς ἐριδας καὶ τὰς ἀνωμαλίας, αἵτινες πρὸ δύο ἔτι μηνῶν συνετάρασσον δεκακισχιλίους περίπου πολεμιστάς, συναγερμένους ἐντὸς τῆς πόλεως ταύτης καὶ διηρημένους εἰς φατρίαις, ὧν ἐκάστη ὑπερβαλλούσας διεξεδίκει ὑπὲρ ἑαυτῆς ἀξιώσεις.

«Οἱ Πελοποννήσιοι, οἱ Ρουμελιῶται, οἱ ἥρωες τοῦ Μεσολογγίου ἐταλαντεύοντο μεταξὺ ἀπαιτήσεων, ἄς δὲν ἠδύναντο νὰ ἰκανοποιήσωσιν, ἀναγκῶν, ἄς δὲν ἠδύναντο νὰ πληρώσωσι, παθῶν, ἅτινα δὲν ἴσχυον νὰ

κατευνάσωσι, παραπόνων τέλος, ἅτινα δὲν ἠδύναντο νὰ παραγνωρίσωσιν. Ἀλλὰ θὰ πιστεύσητε, Κύριε, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τοῦ καταπληκτικοῦ τούτου κυκεῶνος ἀνθρώπων καὶ παθῶν οὐδὲ σκιά ἀναρχίας προέκυψεν, οἷαν προσπαθοῦσι πολλοὶ νὰ μᾶς πείσωσιν ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λυμαινεται τὴν Ἑλλάδα. Αὐτὸς ὁ ταλαίπωρος λαὸς (καὶ βεβαίως οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ ἡ προσωπικὴ μου ἀντίληψις καὶ ἔρευνα δὲν δύνανται νὰ μὲ ἀπατήσωσιν), ὁ ἡμίγυμνος, ὁ στερούμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρτου τῆς ἡμέρας, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν μόνην αὐτοῦ τροφήν, ὁ ὡς μόνην κατοικίαν ἔχων σεσαθρωμένους τινὰς σταύλους καὶ καλύβας (ὑπάρχουσιν ἀτυχῶς καὶ οἱ στερούμενοι τοιούτων), ὁ ἀναξιοπαθῶν οὗτος λαὸς οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐσκέφθη νὰ διαταράξῃ τὴν δημοσίαν τάξιν· οὐδεὶς δύναται νὰ κατηγορήσῃ τινὰ καὶ διὰ τὸ ἐλαφρότερον ἔγκλημα, διὰ τὴν ἐλαχίστην βιαιοπραγίαν. Οἱ ταλαίπωροι οὗτοι ἄνθρωποι, ἥσυχροι καὶ πραεῖς, μεθ' ὑπομονῆς ἀξιοθαυμάστου ἀνέμενον πάντοτε τὰ ἀποτελέσματα τῶν διασκέψεων τῶν ἀρχηγῶν των, πρὸς τοὺς ὁποίους ἀείποτε ἐτήρησαν ἄπειρον σέβας καὶ ὑποταγήν, ἦν ἐν Εὐρώπῃ μόνη ἡ αὐστηρὰ στρατιωτικὴ πειθαρχία ἐπιβάλλει.

«Εἶδον τοὺς ἀρχηγούς καὶ παρέστην εἰς συνάθροισιν αὐτῶν περὶ τὸν γηραιὸν Κολοκοτρώνην. Οἱ στῦλοι οὗτοι τῆς Ἑλλάδος εἶχον συνέλθει ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Πλατάνου, ὅπως ἀκούσωσιν ἀναγινωσκομένας τὰς ἐπιστολάς Σας. ἄς τῇ ἐντολῇ Σας εἶχον ἐγχειρίσει εἰς τὸν ἀρχιστράτηγον. Ἐκεῖ ἤκουσα ἐκφράσεις, ἄς μόνη ἡ ἀληθὴς εὐγνωμοσύνη, ὁ θαυμασμὸς καὶ ἡ τρυφερωτέρα ἀγάπη ἠδύναντο νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοιούτους ἄνδρας, εἰλικρινεῖς, ἀπλοῦς, μετριόφρονες καὶ πλήρεις δόξης διὰ τε τὸ θάρρος καὶ τὴν πρὸς τὴν πατρίδα ἀφοσίωσίν των. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ παρῆσαν ἐκεῖ ὁ Νικήτας ἐκεῖνος, ὅστις ἐκτὸς τῆς πατρίδος οὐδὲν ἄλλο βλέπει. οὐδὲν γνωρίζει, οὐδ' αὐτὴν τὴν περιβάλλουσαν αὐτὸν δόξαν, ὁ γέρον Νότης Μπότσαρης, οὐτινος ἡ ἡλικία δὲν ἴσχυσε νὰ ἀμβλύνῃ τὸν ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους του ζῆλον, ὁ Κώστας Μπότσαρης, ἀξίος ἀδελφὸς τοῦ ὁμωνύμου Λεωνίδα¹, ὁ Κίτσος Τσαβέλας, ὃν οὐδεὶς κίνδυνος ἐπτόχσέ ποτε καὶ ὅστις εἰς τὴν Κλείσοβαν παρὰ τὸ Μεσολόγγιον, διὰ τῆς ἰκανότητος καὶ τῆς εὐσταθείας αὐτοῦ, τοσοῦτον ἀνδρείως ὑπεστήριξε τὸ φρούριον καὶ τὴν φρουρὰν ἐναντίον τῶν ἠνωμένων δυνάμεων τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἡπείρου. Μετὰ τούτους εἶποντο

¹ Τοῦ Μάρκου Μπότσαρη.

οἱ τοσοῦτον γνωστοὶ διὰ τὴν τόλμην των Σουλῶται, ὁ Γεώργιος Δράκος, ὁ Φωτομάρας, ὁ Gena¹, ὁ Δαγκλῆς, ὁ Λάμπρος Βέικος, καὶ ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ὁ Βλαχόπουλος, ὁ Γεώργιος Βαλτινός, ὁ Γεώργιος Χειρουργός (Chirurgo)², ὁ Δημήτριος Μακρῆς, εἰς τῶν ὀπλαρχηγῶν τοῦ Μεσολογγίου, καὶ ὁ Καραϊσκάκης, εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῆ ἡ ἀρχηγία τοῦ ἐκτὸς τοῦ Μεσολογγίου ἐλληνικοῦ στρατοπέδου καὶ ὅστις ἀντέστη ἐπὶ τοσοῦτον μετ' ἀπιστεύτου τῇ ἀληθείᾳ ἀνδρείας. Ὅλοι οὗτοι οἱ ἐπιφανεῖς καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἱστορίαν ἄνδρες ἐξεθείαζον ἐναμίλλως τὰς εὐεργεσίας Σας, τὴν ἀφοσίωσίν Σας εἰς τὰς τύχας των, τὸν ἐνθουσιασμόν Σας διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς πατρίδος των· ὁ ἀξιώτιμος δὲ κόμης Μεταξᾶς, ὁ τοσοῦτον ἀφωσιωμένος εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὑπὲρ τῆς ὁποίας τὰ πάντα εἶχε θυσιάσει, ἐπανελάμβανε μεθερμηνεύων πρὸς ἐμὲ τοὺς λόγους ἐκάστου δι' ὅλης τῆς εὐγλωττίας, μεθ' ἧς εἶναι πεπρωκισμένος. Πόσον εὐχάριστον ἀμοιβὴν ἠθέλετε αἰσθανθῆ διὰ τὴν τοσοῦτον φιλόανθρωπον προθυμίαν Σας, ἂν εὐρίσκεσθε εἰς τὴν θέσιν μου ἐνταῦθα ;

«Οὐδέποτε θὰ δυνηθῶ νὰ λησμονήσω οὐδὲ νὰ ἐκφράσω τὴν ἐντύπωσιν τῆς ἐπισήμου ἐκείνης στιγμῆς, καθ' ἣν, ἀναγινώσκοντος τοῦ ἀρχιστρατήγου τὴν περίοδον ἐκείνην τῆς ἐπιστολῆς Σας δι' ἧς ἐξωρρίζετε αὐτοὺς μετὰ τσαύτης θερμῆς νὰ συνδιαλλαγῶσι καὶ ἀμοιβαίως συγχωρήσωσι τὰ σφάλματά των, ἐπεσφραγίσθη καὶ πάλιν ἡ συμφιλιώσις ὄλων τῶν ἀρχηγῶν ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἐπευφημιῶν καὶ τῶν ἐπιφωνήσεων εὐγνωμοσύνης ὑπὲρ τῶν ἀποτελούντων τὰ γαλλικὰ, ἐλβετικὰ καὶ γερμανικὰ Κομιτᾶτα φιλελλήνων.

«Κύριε, Ἵμεῖς καὶ πάντες ἐν γένει οἱ φίλοι τῶν Ἑλλήνων δὲν πρέπει νὰ ἔχητε οὐδένα φόβον, οὐδένα δισταγμὸν μὴ ὑποκύψῃ καὶ αὐθις ἡ Ἑλλάς ὑπὸ τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας· ἴσως κλαύσωμεν ἀκόμη πολυάριθμα θύματα καὶ αἱματηρὰς καταστροφὰς. ἀφοῦ οἱ ἰσχυροὶ τῆς Γῆς δὲν θέλουσι νὰ τεινώσι πρὸς αὐτὴν χεῖρα βοηθείας. Ἔστε βέβαιοι ὅτι οἱ Ἕλληνες, ὅσον ὀλίγοι καὶ ἂν μείνωσι, θὰ ἐλευθερωθῶσιν ἐπὶ τέλους, διότι τόπος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀναπνεύουσιν ἄνδρες τοσοῦτον γενναῖα τρέφοντες αἰσθήματα, δύναται ἴσως, οἴμοι ! νὰ μεταβληθῇ εἰς μέγαν τάφον,

¹ Πιθανῶς ὑπονοεῖ τὸν στρατηγὸν Ζέρβαν.

² Ἴσως πρόκειται περὶ τοῦ μέχρις ἐσχάτων ἐπιζήσαντος ἐν Ναυπλίῳ ἀγωνιστοῦ Γεωργίου Ζαγούρα, ὅστις ἐπηγγέλλετο καὶ τὸν χειρουργόν.

οὐδέποτε ὅμως νὰ καταστῆ αὐθις ἡ κονίστρα τυφλῆς καὶ ἀχαλινώτου τυραννίας, ἣτις ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον ἐβάρυνε τὸν τράχηλον αὐτοῦ.

«Τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως συνελθόντα εἰς συνεδρίασιν μοὶ παρέσχον σήμερον τὴν διὰ προχθεσινῆς ἐπιστολῆς μου ζητηθεῖσαν παρ' αὐτῶν ἀκρόασιν. Ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ σπουδαιότης τῶν ὑποθέσεων, αἵτινες ἐπασχολοῦσιν αὐτὴν ἤδη, συνετέλεσαν ὅπως ἡ συνέντευξις τῆς σήμερον περιορισθῆ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ἀφοσιώσεως τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων πρὸς Ὑμᾶς καὶ τοὺς σεπτοὺς συναδέλφους Σας διὰ τὴν ὑψηλὴν καὶ φιλόανθρωπον Ὑμῶν ἐνέργειαν ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

«Μοὶ ὤρισαν ἡμέραν νέας συνεντεύξεως τὴν προσεχῆ Τρίτην, διότι καθ' ὅλα τὰ φαινόμενα ἡ ἀναχώρησις τῶν στρατευμάτων θὰ γίνῃ τὴν προσεχῆ Δευτέραν. Τότε θέλω ἀναπτύξει εἰς αὐτοὺς πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποστολῆς μου, θὰ τοῖς κάμω τὰς ἀνακοινώσεις, περὶ ὧν μὲ ἐπεφορτίσατε, ἐν σχέσει πρὸς τὴν μελετωμένην ἐξακολούθησιν καὶ τὸν τρόπον τῆς παροχῆς τῶν βοηθειῶν, ἃς δύναται νὰ ἀναμένῃ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Θὰ λάβω τὴν τιμὴν μετ' ὀλίγας ἡμέρας νὰ σᾶς δώσω πᾶσαν σχετικὴν ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου πληροφορίαν. Ἐν τούτοις Σᾶς παρακαλῶ, Κύριε, νὰ μὴ μὲ ὑπολάβητε ὑπερβολικὸν ἢ προκατειλημμένον· γνωρίζετε τὸν χαρακτήρα μου, ὡς γνωρίζετε ἐπίσης ἐκ τῶν προτέρων ὅτι μέχρι τοῦδε αἱ πεποιθήσεις καὶ ἡ ἀφοσίωσις μου ἐστρέφετο μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ὑποθέσεως ἢ ὑπὲρ τῶν προσώπων. Ἦδη πᾶν ὅ,τι βλέπω μὲ παρασύρει, καὶ αἱ εὐχαί μου ἐφεξῆς δὲν θὰ περιορίζονται μόνον ὑπὲρ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος, ἀλλὰ θὰ ἐκτείνωνται καὶ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας καὶ εὐδαιμονίας τῶν ἀξιοθαυμάστων τούτων ἀνδρῶν, οἵτινες τοσοῦτον δικαίως ἐκίνησαν ὑπὲρ αὐτῶν τὸ κοινὸν ἐνδιαφέρον.

«Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς εἰδήσεις, Σᾶς ἐπαναλαμβάνω ὅτι τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος εὐρίσκονται εἴπερ ποτὲ ἤδη εἰς τὸ ὀξύτερον σημεῖον τῆς κρίσεως, καὶ δεόν νὰ προκαλέσωσι τὸ ὕψιστον ἐνδιαφέρον. Αἱ τελευταῖαι ἐκ Κυθήρων ἐπιστολαὶ μου Σᾶς ἐγνωστοποίησαν ὅτι ὁ τουρκικὸς στόλος, ὃν διεφύγομεν ἐκ θαύματος ἐγὼ τε καὶ τὰ ἀκολουθοῦντά με πλοῖα, διηυθύνθη εἰς Κρήτην, ὅπου, ὡς ἐγνώσθη, ἀπέβησεν στρατεύματα εἰσελθόντα ἐντὸς τῶν φρουρίων, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα προτίθεται νὰ ἐνωθῆ καὶ μετὰ τῶν αἰγυπτιακῶν δυνάμεων, ὅπως ἀπὸ κοινοῦ ἐνεργήσωσι κατὰ τε τῆς Μάνης καὶ τῆς λοιπῆς Πελοποννήσου. Ἦδη ἐγένετο γνωστὸν ὅτι καὶ ἄλλη ναυτικὴ μοῖρα τοῦ ἐχθροῦ διευθύνεται κατὰ

τῆς Σάμου. Αἱ Ἀθήναι ἀπειλοῦνται ἐκ τοῦ σύνεγγυς· ἡ Ἀττικὴ μένει ἀνυπεράσπιστος, ὁ δὲ Φαβιέ, ὅστις διετάχθη νὰ προφυλάξῃ τὴν Ὑδραν, δυσκόλως θὰ δυνηθῆ νὰ ὑπερασπίσῃ καὶ τὴν ἐπαρχίαν ἐκείνην· ἡ Μάνη θὰ εὐρεθῆ ἐκτεθειμένη εἰς τὰς ἐχθρικὰς ἐπιδρομὰς τῶν ἠνωμένων δυνάμεων, ἡ δὲ σωτηρία αὐτῆς ἀπόκειται εἰς τὴν γενναϊότητα καὶ τὸ θάρρος τῶν κατοίκων τῆς. Τέλος πανταχοῦ κίνδυνος. . . Ὁ Κολοκοτρῶνης ἀπέρχεται ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ μεγαλύτερου σώματος τῶν ἀνδρῶν παλληκαριῶν του, ὅπως προστατεύσῃ τὴν Πελοπόννησον· ὁ Καραϊσκάκης μεταβαίνει, ὅπως ἐνωθῆ μετὰ τῶν γενναίων προμάχων τῆς Ἀττικῆς· ἄλλοι ἀρχηγοὶ τρέχουσιν εἰς Ὑδραν, ὅπως φυλάξωσι τὴν νῆσον ταύτην, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ ἑλληνικὸς στόλος μεταβῆ εἰς βοήθειαν τῆς Σάμου· τέλος οἱ παιᾶνες τῆς νίκης ἠχοῦσιν εἰς τὰς παιδιὰδας τῆς Σπάρτης, ἔνθα ὁ υἱὸς τοῦ Κολοκοτρῶνη περιφανεῖς ἤρατο κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας νίκας κατὰ τῶν Ἀράβων, ὧν οἱ αἰχμαλωτισθέντες προσήχθησαν χθὲς ἐνώπιον τοῦ ἀρχιστρατήγου, καθ' ἣν ὥραν μετ' αὐτοῦ συνεγευμάτιζον· οὗτοι ἀπέδιδον τὴν ἤτταν αὐτῶν εἰς τὰς συνδρομὰς τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ἐυνάρδου καὶ τῶν φιλελληνικῶν Κομιτάτων.

«Βοηθήσατε λοιπόν, Κύριε, τὸ γενναῖον τοῦτο ἔθνος! βοηθήσατε αὐτό! καὶ οὕτως ἡ ἐξακολούθησις τοῦ ζήλου Σας ἃς ἀποζημιώσῃ αὐτὸ διὰ τὴν ἀδιαφορίαν ἐκείνων, οἵτινες διὰ μιᾶς μόνον λέξεως ἠδύναντο νὰ τὸ σώσωσιν. ὦ!! ἐὰν ἐν μόνον βλέμμα ἐκείνων, εἰς οὓς ἡ θεία Πρόνοια ἐνεπιστεύθη τὰς τύχας τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ κόσμου, ἠδύνατο νὰ φθάσῃ ἐνταῦθα, νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὸ χάος τοῦτο τῶν κινδύνων καὶ τῆς σταθερότητος, τῶν ἀτυχημάτων καὶ τῆς ὑπομονῆς, οὐδεμίαν εἶχον ἀμφιβολίαν, ὅτι προθύμως θὰ ἔσπευδον νὰ τείνωσι χεῖρα βοηθείας εἰς τὸν ἀναξιοπαθοῦντα τοῦτον λαόν! Ὀλίγαι μόνον λέξεις θὰ ἤρκουν νὰ ἐξασφαλίσωσι τὴν σωτηρίαν τῶν ἐγκαταλελειμμένων τούτων χριστιανικῶν ὑπάρξεων, αἵτινες θλίβονται ἀκούουσαι ὅτι ὑπολαμβάνονται ὡς ἀσεβεῖς ὑπήκοοι ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ νομίμου αὐτῶν κυριάρχου! καὶ οὐχὶ δούλοι ἀπέλιπες, οὓς οὐδεμία ἀνθρωπίνη συνθήκη δύναται νὰ συνδέσῃ μετὰ τῶν τυράννων των, καὶ οἵτινες εἰς τὸ ἐξῆς προτιμῶσι νὰ ἐξοντωθῶσι μᾶλλον ἢ νὰ ἐξακολουθήσωσιν ὑποκείμενοι εἰς τὴν φρικωδέστεραν καὶ ἀδικωτέραν τῶν δουλειῶν, ἧς εἶναι θύματα ὑπὲρ τοὺς τρεῖς ἡδὴ αἰῶνας. . . »

Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διατελῶ κλπ.

Πετρίνης.

Αἱ ἐντυπώσεις αὗται, ἃς ἀπεκόμισεν ὁ εὐγενὴς ἀπεσταλμένος τῶν φιλελληνικῶν Κομιτάτων τῆς Εὐρώπης περὶ τῶν ἀγώνων, τῶν θυσιῶν καὶ τῆς αὐταπαρνήσεως τῶν Ἑλλήνων ἐν ἡμέραις μάλιστα Ζοφεραῖς, εἶναι ἢ εὐγλωττοτέρα ἀπάντησις εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἀσεβοῦντες πρὸς τὴν ἱστορίαν, πειρῶνται νὰ ὑποτιμήσωσι τὴν εὐκλειαν τῶν πατέρων ἡμῶν.

ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΛΑΜΠΡΥΝΙΔΗΣ

Η ΠΑΙΔΕΥΣΙΣ ΗΜΩΝ ΚΑΙ ΑΓΩΓΗ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19^{ΟΝ} ΑΙΩΝΑ

Ἐπὶ τῇ λήξει τοῦ 19^{ου} αἰῶνος δὲν θεωροῦμεν ἄσκοπον ἀναδρομικὴν τινα καὶ ὄλως γενικὴν ἐπὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδευτικῆς ἡμῶν καταστάσεως ἐπιθεώρησιν, ἰδίως ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπως ἀναζητήσωμεν σταθμούς προόδων, εἴποτε τοιοῦτοι κατὰ τὸν μακρότατον τοῦτον χρόνον ἐγένοντο ἐν τῷ σπουδαιότατῳ τούτῳ τῆς ἀνατροφῆς κεφαλαίῳ. Τὸ ἔργον εἶναι ἀπόπειρα, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ γενικότητι λίαν τολμηρά, οὐδέποτε δ' ἤθελον ἐπιχειρήσει αὐτήν, ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἀφετηρία ἀσφαλῆς, ὁ ἀσίδιμος Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὁ τῶν παρελθόντων καὶ τῶν παρόντων κριτῆς ἀριστος καὶ τῶν μελλόντων ἑταστῆς, μύστης δ' ἔνθερμος τῶν γνησίων παιδευτικῶν ἀρχῶν κατὰ τὸν διαρρέυσαντα τοῦτον αἰῶνα. Βαθύνους, πολυμαθῆς καὶ φιλοσοφικῶς ἀνεπτυγμένος, ὡς λίαν ὀρθῶς ἐχαρακτήρισεν αὐτὸν ὁ Δ. Θεοφανῆς¹, προσεῖδε τὸ δέον γενέσθαι πρὸς μόρφωσιν καὶ προκοπὴν τοῦ γένους ἡμῶν, πᾶν δ' ὅ,τι ἐσκέφθη σαφῶς καὶ σοφῶς ἐν τε ταῖς ἐπιστολαῖς καὶ τοῖς ἄλλοις αὐτοῦ συγγράμμασιν ὑπεστήριξεν.

Περὶ δύο τινὰ ἐκλυδωνίζετο τῶν συγχρόνων αὐτοῦ λογίων ἢ γνώμη ἐν ἀρχῇ τῆς ἑκατονταετηρίδος, περὶ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ἐν τῷ γράφειν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἀνατροφῆς, ἥτοι τῆς παιδεύσεως καὶ ἀγωγῆς. Οἱ μὲν ἤθελον, ἐναντίον τοῦ καθολικοῦ νόμου τῆς τῶν γλωσσῶν ἐξελίξεως, τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν οὐ μόνον νὰ μανθάνωμεν ἀλλὰ καὶ νὰ γράφωμεν· αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀρχαῖζοντες, οἱ δὲ τὴν κοινῶς λαλουμένην, τὴν χυδαίαν, καί, ὡς ὁ Κοραῆς ἔλεγε, τὴν τῶν κωπηλατῶν, ἥτις διεκρίνετο διὰ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν παντελῆ πτωχείαν τοῦ λεξικοῦ αὐτῆς, ἦσαν δ' οὗτοι οἱ χυδαῖσται· ὁ Κοραῆς ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ τὴν μέσην ἐτράπη ὁδόν, διὰ λογικωτάτων δ' ἐπιχειρημάτων ἀπέδειξε, πῶς δύναται κατὰ μικρὸν νὰ σχηματισθῇ γλῶσσα λαλουμένη καὶ γραπτῶς δυναμένη νὰ ἐκφράσῃ τὰ ὑψηλότερα τῶν διανοημάτων ἡμῶν, νὰ ἐξέυρη

¹ Ἀδαμαντίου Κοραῆ ἱτ. Β'.

δρους τεχνικούς διὰ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἐπαρκέσῃ συγχρόνως εἰς πάσας τὰς σχέσεις καὶ τὰς κοινωνικὰς ἡμῶν ἀνάγκας· ἡ γνώμη αὕτη ὑπερίσχυσε καὶ τὸ γένος ἡμῶν ἀπέκτησεν ὄργανον ἰδεῶν ἀνθρωπίνως τέλειον καὶ διηνεκῶς ὑπὸ τῶν ἀληθῶν λογίων μέχρι σήμερον τελειοποιούμενον· καὶ ταῦτα μὲν διὰ τὸ εἶδος τοῦ λόγου ἐν τῷ γράφειν, ἐν δὲ τῷ τρόπῳ τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδεύσεως;

Ὁ Κοραῆς μετὰ πεποιθήσεως ἐφρόνει, ὅτι ἡ ἀγωγή καὶ παιδευσίς τῶν νέων ὀφείλει νὰ γίνηται διὰ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων· τὴν παιδευσίν ὅμως ταύτην δὲν ἐνόει σχολαστικὴν, ἤτοι σκοπίμως γραμματικὴν· ἡ γραμματικὴ ἤθελε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον μόνον πρὸς κατανόησιν τῶν ἀρχαίων, σκοπὸς δὲ τῆς παιδεύσεως νὰ ᾖ οὐχὶ ἡ ἐκμάθησις ῥηματίων καὶ λεξιδίων, ἡ κατὰ τὸν Θεοφραντὸν ἀηδὴς τῆ ἀκοῆς, δυσφύλακτος δὲ τῆ μνήμης, ἀλλ' ἡ ἐξημέρωσις τῶν ἠθῶν, ἡ ἔμπνευσις τῶν ἐν αὐτοῖς ὑψηλῶν καὶ ἀνθρωπιστικῶν ἰδεῶν, ἡ ἀπομίμησις τῶν μεγάλων ἀρχαίων χαρακτήρων, διότι τὴν ἀληθῆ τελειότητα τὴν συνισταμένην ἐν τῇ ἐξευγενίσει τῆς ψυχῆς ἐθεώρει τὸ σκοπούμενον τῆς ὑγιῶς παιδεύσεως. «Σπούδαζε μάλιστα τὴν ἀνατροφὴν τοῦ στήθους, ἥτις μόνη μορφώνει τοὺς ἀληθεῖς ἀνδρας καὶ τὰς ἀνδρείας γυναῖκας, παρὰ τὴν ἀνατροφὴν τῆς κεφαλῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν πλάσσονται οἱ καταχρηστικῶς ὀνομαζόμενοι χρηστοῖς οὔτοι καὶ ἐράσμοι καὶ κομποὶ ἀνδριαντίσκοι»¹. τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Κοραῆ δὲν συνεμερίζοντο πάντες, ὑπῆρχον δ' ἱκανοί, ἀπὸ χρηστοῦ τοῦ συνειδότης, ὡς καὶ ἐν τῷ γραπτῷ λόγῳ, μακαρίως αἰθεροβατοῦντες καὶ περὶ τὰ γραμματικὰ ἀσμενίζοντες· οἱ ἄνδρες οὔτοι, τὸ πλεῖστον τοῦλάχιστον, οὐσιωδῶς διέφερον τῶν τοῦ 18^{ου} αἰῶνος καὶ ἐγνώριζον, δύναται τις εἰπεῖν, κατὰ βάθος τὴν ἀρχαίαν, ἀνεδεικνυον δὲ καὶ μαθητὰς ἀξίους τῆς κλήσεως αὐτῶν, ἀλλὰ καθόλου καὶ ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἰς τύπους, λέξεις καὶ φράσεις ἐρειδομένη οὐδεμίαν εἶχε μορφωτικὴν δύναμιν. Συνησθάνοντο τοῦτο, καὶ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἀτελεῆ ταύτην μόρφωσιν προφασίζοντο τὴν ἔλλειψιν βιβλίων, ὁ Κοραῆς ἔγραφε τὰ σοφώτατα ταῦτα, εἰς μάτην δυστυχῶς καὶ ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπαναληφθέντα· «δὲν εἶναι τόσον ἡ ἔλλειψις τῶν βιβλίων . . . ὅσον ἡ ἔλλειψις μεθόδου καὶ ἀνθρώπων ἐπιτηδείων νὰ μεταχειρισθῶσι τὴν μέθοδον»².

¹ Ἐπιστολῶν ΚΒ'.

² Αὐτόθι.

Τῶν λογίων τὸ ὄξυδερκὲς πνεῦμα δὲν διέλαθεν, ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνος, τὴν κοινωνικὴν ἀνάγκην, σὺν τῇ διαπλάσει τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, καὶ τῆς εἰδικωτέρας μορφώσεως, ἥτις βραδύτερον παρ' ἄλλοις ἔθνεσι κατεδεικνύετο εὐεργετικωτάτη. Ἦδη εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπὶ τοῦ 19^{ου} αἰῶνος ἐπίδρασις τοῦ 18^{ου} κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα τοσαῦτα ἐγένοντο ἐν ταῖς φυσικαῖς ἐπιστήμαις ἐφευρέσεις καὶ ἀνακαλύψεις, ὥστε αἰσθητὴ ἐγένετο εἰς τὸν διάδοχον ἡ σημασία αὐτῶν καὶ ἐν ταῖς θεωρητικαῖς ἐπιστήμαις καὶ αὐτῇ τῇ Θεολογίᾳ διὰ τὴν πραγματικὴν ἀντίληψιν τῶν ἐν τῇ φύσει φαινομένων, ἡ δὲ ζωπάροχος αὐτῶν σπουδαιότης, κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν, ἐνωρίτατα κατεφάνη καὶ ἐν ταῖς σκέψεσι τῶν ἡμετέρων λογίων καὶ ἔθνικῶν ἀνδρῶν, ὡς ἐκ τῶν ὀλίγων ἀλλὰ λίαν σαφῶν ὑπαινιγμῶν ὑπεδεικνύετο. «Ὁ ἀνθρώπινος βίος, ἔλεγεν ὁ Κοραῆς, ἀπὸ γενέσεως μέχρι τελευτῆς εἶναι πόλεμος, καὶ ὡς εἰς πόλεμον διωρισμένους χρεωστοῦν οἱ γονεῖς νὰ δοπλίζωσι τὰ τέκνα των παιδιόθεν»¹. Τίς ὁ πόλεμος οὗτος, οὐ μνεῖαν ἐποίεῖτο ὁ Κοραῆς; ὁ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀγὼν περὶ ὑπάρξεως. Τίς δ' ὁ ὀπλισμός, δι' οὐ εὐθαρσῶς καὶ τελεσφόρως ἤθελον ἀντεπεξέλθει κατὰ παντὸς ἐνδεχομένου ἀπροόπτου; ἡ εἰδικὴ προπαρασκευὴ καὶ μόρφωσις, ἥτοι ἡ πρόσκτησις τῶν ὑπὸ τῶν καιρικῶν περιστάσεων καὶ ἀναγκῶν ἐπείγοντως ἐπιβαλλομένων γνώσεων, οὐχὶ δὲ αἱ λέξεις καὶ φράσεις καὶ ἐν γένει τὰ καλὰ γραμματικά, δι' ὧν δὲν ἐμορφοῦντο καὶ αὐτοὶ οἱ εἰς τὴν Φιλολογίαν ἀποδύομενοι. «Εἰς τοιαῦτα δὲ πτωχὰ καὶ σαθρὰ θεμέλια ἐποικοδομοῦνται τὰ λαμπρὰ κτίσματα τῆς Μαθηματικῆς, Φυσικῆς, Ἱστορικῆς», ἔγραφεν ὁ μακάριος Κοραῆς· τοιαῦτα δὲ γράφων καὶ συμβουλευῶν τὴν μέσθην παιδευσίν εἶχεν ὑπ' ὄψει καὶ οὐχὶ τὴν πρωτοβάθμιον, τῆς ὁποίας τὸ πρῶτον τμήμα τὸ καλούμενον Κοινὸν προώριζε διὰ τὴν ἐκμάθησιν τῆς μητρικῆς γλώσσης μετὰ τινῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, τὸ δὲ Ἑλληνικόν, διὰ τοὺς τότε χρόνους, εἰς τὴν διδασκαλίαν τῆς ἀρχαίας, ὡς περὶ αὐτῆς ἐπρέσβευε, μετ' εὐρυτέρας πῶς ἀναπτύξεως τῶν βοηθητικῶν. Ἦσαν βεβαίως ὀλίγα, ἀλλὰ τότε καὶ αἱ βιωτικαὶ ἀνάγκαι ὀλίγαι· ἐπειδὴ δὲ ἡ ὀλιγάρκεια καὶ φειδῶ ἦσαν πραγματικαὶ ἀρεταί, αἱ πολυεῖδεις γνώσεις, ἃς σήμερον ἀπ' αὐτῆς τῆς πρώτης παιδεύσεως ἀπαιτοῦμεν, δὲν ἐθεωροῦντο τότε καὶ τοσοῦτον ἀναγκαῖαι καὶ ἀναπόφευκτοι.

Ἐν ταῖς σκέψεσιν αὐτοῦ ὁ Κοραῆς εἶχε τοὺς σωφρονούντας· οὕτως

¹ Ἐπιστολῶν ΛΕ'.

άνηρ λόγιος τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ αἰῶνος, ὡς ἀνεκείνωσεν¹ ὁ κ. Νικόλαος Φωτιάδης, ἔγραφεν· «ὁ νέος ὀφείλει νὰ μανθάνῃ, νὰ λαλήῃ καὶ ὀρθογράφη τὴν μητρικὴν του γλῶσσαν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀρκεῖ, διότι τὰ γραμματικὰ εἶναι προετοιμασία διὰ τὰ Μαθηματικά, Φυσικὰ καὶ Φιλοσοφικά», ταῦτα δέ, ὡς ἐκ τῆς ἱστορίας γνωρίζομεν, ἐδιδάσκοντο ἐν τοῖς τότε γυμνασίοις τῶν Κυδωνιῶν, Ἰωαννίνων, Βουκουρεστίου, Χίου, ἐν τῇ Μεγάλῃ τοῦ Γένους Σχολῇ, ἐν Ἐηροκρήνῃ καὶ ἀλλαχοῦ, μετὰ βεβαιότητος δὲ λέγομεν, ὅτι τὰ γυμνάσια ταῦτα, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ αἰῶνος, ἦσαν πραγματολογικώτερα τῶν σημερινῶν, οἱ δὲ καθηγηταὶ τῶν ἑλληνικῶν, λόγῳ βάρους παιδείσεως, ὑπέρτεροι τῶν ἀπογόνων, καὶ μορφωτικώτεραν καὶ πρακτικώτεραν ἀπειργάζοντο τὴν διδασκαλίαν· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀπόφοιτοι τῶν γυμνασίων ἐκείνων ἀρτίως καὶ δι' ἐφοδίων ἠθικῶν πλειόνων παρασκευαζόμενοι μετ' ἐλπίδων πολλῶν καὶ ἐπιτυχῶς ἐτρέποντο εἰς τὰ τοῦ βίου. Τέκνον τῶν χρόνων ἐκείνων ὁ Καποδίστριας, ἤδη πρὸ τῆς εἰς Ἑλλάδα καθόδου καὶ μετὰ ταῦτα, εἰς τὴν πραγματικώτεραν ῥύθμισιν τῆς πρώτης παιδείσεως ἠσχολεῖτο, πρῶτος καὶ πρότυπον Σχολὴν εἰς μὲρφοσιν δημοτικῶν διδασκάλων ἐν Αἰγίνῃ συνέστησεν, ὡς ἐκ βιογραφικῶν σημειώσεων περὶ τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς ἐνθυμούμεθα, τὴν δ' ἀγάπην καὶ καλλιέργειαν τῆς μητρὸς γῆς, ἥτοι τὴν ὑλικὴν ἀσφάλειαν, τοῖς ἑαυτοῦ συγχρόνοις ὡς τὸ ἀσφαλέστερον ὀρηκτήριον ἰδιωτικῆς καὶ καθολικῆς προόδου ὑπεδείκνυεν· ἐκ τοιούτων ἰδεῶν ἀναμφηρίστως ἤγοντο καὶ οἱ τὴν ἐν Χάλκῃ Ἐμπορικὴν Σχολὴν (1832) ἰδρύσαντες, ὡς τοῦτο ἄλλοτε ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαιοτέρων τινῶν ἐγγράφων ἀπεδεικνύομεν· ἦτο μὲν ἐμπορικὴ ὡς ὑπὸ ἐμπόρων τὸ πλεῖστον συντηρουμένη, ἀλλ' ὤφειλε συγχρόνως νὰ ἐκπαιδεύῃ μαθητὰς ἐμπορικῶς κατηρτισμένους καὶ μετὰ μιᾶς ξένης γλώσσης, τῆς ἰταλικῆς, τῆς μόνης τότε ἐν χρήσει ἐν τῇ ἐμπορίᾳ. Ἡ δὲ Θεολογικὴ Σχολὴ ἔθεωρεῖτο μὲν γυμνάσιον κλασσικόν, σκοπὸν ὅμως εἶχε τὴν περὶ τὴν Θεολογίαν εἰδικὴν μὲρφοσιν, ἥτοι ἐδείκνυε τὴν ἀνάγκην τῆς εἰδικεῦσεως τῶν σπουδῶν, τοῦθ' ὅπερ ἦτο ἡ πρακτικωτάτη ἀντίληψις τοῦ αἰῶνος τούτου διὰ τὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν.

Τὰ σοφὰ ἐπιχειρήματα περὶ τῆς γενικῆς καὶ εἰδικῆς παιδείσεως τοῦ Κοραῆ καὶ τῶν ὁμοφρονούντων αὐτῷ δὲν εὔρον χάριν παρ' ἅπασιν τοῖς

¹ Ἴδὲ Κων/πόλεως 1900, ἀριθ. 130.

συγχρόνοις διδασκάλοις καὶ ἐξηκολούθησε, μετ' ἐπαινετῶν ἐξαίρεσεων, ἡ μηχανικὴ καὶ γραμματικὴ διδασκαλία, μόνη δὲ ὀρατὴ βελτίωσις ἐγένετο ἐν τοῖς Κοινοῖς διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου, ἣτις ἐν Ἀγγλίᾳ ἰδιαζόντως εὐδοκίμησασα, παρ' ἡμῖν εἰσαχθεῖσα παρήγαγε μὲν κατ' ἀρχὰς καρπούς τινάς, μετέπειτα ὅμως διὰ τε τὸ σχολαστικὸν καὶ τὸ ἀμέθοδον τῶν αὐτοχειροτονήτων διδασκάλων ἀπέτυχεν. Ἄλλ' ἐνῶ τὰ παιδευτικὰ ἡμῶν πράγματα παραδόξως οὕτως ἔβαινον, τὰ ἀποτελέσματα, λόγῳ μορφώσεως καὶ πρακτικῆς ὠφελείας, δὲν ἀπεδεικνύοντο καὶ τόσον καταστρεπτικά, ὡς ἤθελέ τις δικαίως ὑποθέσει· διότι οἱ περὶ τὰ γραμματικὰ ἰδίως ἐνδιατρίβοντες δὲν παρημέλουν ἀπολύτως καὶ τοῦ νοῦ τοῦ συγγραφέως, οὐδ' ἦσαν καὶ τόσον δυσμάλακτοι, ὡς ἠδύνατό τις νὰ ὑποπτεύσῃ ἐκ τῶν περὶ αὐτῶν γραφομένων. Ἦδη ἡμεῖς ἐγνωρίσαμεν τινάς, τέκνα τῆς μακαρίας ἐκείνης ἐποχῆς, δυναμένους καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις εὐδοκίμως καὶ ἀποτελεσματικῶς νὰ συναγωνισθῶσιν ἐν τῷ ζητήματι τῆς μορφωτικῆς διδασκαλίας.

Πῶς τοῦτο; κατὰ τὰς πρώτας πέντε δεκαετηρίδας εἶχομεν σπουδαίους τινὰς παράγοντας συμπληροῦντας τὸ ἐκ τῆς ὕλης ἢ τοῦ εἶδους τῆς διδασκαλίας κενόν· οὕτως ἡ κοινωνία, καίτοι τὸ πλεῖστον ἀδύνατος καὶ ἀνίκανος νὰ κρίνῃ τὸ ὀρθότερον μορφωτικὸν σύστημα καὶ τὴν γραμματικὴν μετὰ τοῦ συντακτικοῦ ἐνόμιζε μόνον σκοπὸν καὶ ἄκρον ἄωτον τῆς διὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφῶν μορφώσεως, συνεπλήρου τὸ ἰδεῶδες τῆς ψυχικῆς διαπλάσεως διὰ τῆς κατ' οἶκον ἀγωγῆς· γονεῖς εὐσεβεῖς καὶ φιλόστοργοι, συναντιλαμβανομένης ἐν μέτρῳ τινὶ καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἐθάρρουν τὰ ἑαυτῶν τέκνα εἰς τὸν ἀγῶνα τῶν γραμμάτων διὰ τῆς πίστεως πρὸς τὴν θεῖαν ἀντίληψιν· μαθηταὶ παιδιόθεν ἐν τῷ οἴκῳ εἰθισμένοι ἐν τῇ πειθαρχίᾳ, ἐπιμελεῖς καὶ φιλότιμοι μετὰ χαρᾶς ἐμάνθανον τὰ διδασκόμενα, διότι, κατὰ τὸ ἀνὰ τὰ στόματα τῶν παλαιότερων λόγιον, πρὸς τοῖς ἄλλοις «τὰ καλὰ μαθήματα ἔφερον καὶ χρήματα»· διδάσκαλοι, γραμματικοὶ ἀληθῶς τὸ πλεῖστον, πλήρεις ὅμως πίστεως καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἐπὶ τῷ ἔργῳ αὐτῶν, κατεπόνουν μὲν τοὺς μαθητὰς διὰ ξηρᾶς μεθόδου καὶ τῶν ἀντιγραφῶν, ἀλλ' ἦσαν ἡμερώτεροι καὶ πρακτικώτεροι, λόγῳ δὲ χρηστοθείας καὶ εὐσεβείας τὸ ἀσφαλέστερον καὶ τιμιώτερον ὑπόδειγμα τῶν διδασκομένων· τοιοῦτοι παράγοντες συνεπλήρουν τὴν ἀγωγὴν καὶ παιδευσιν ἀρτίως· ἀλλὰ καὶ ἐκ πρακτικώτερας ἀπόψεως οἱ μαθηταὶ δὲν διετέλουν ἄγευστοι καὶ γνώσεων γενικωτέρων καὶ χρησίμων ἐν τῇ κοινωνίᾳ· διότι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἑλληνικοῖς σχο-

λοιούς διήκουον πολλάκις ἀνωτέρων μαθηματικῶν, φυσικῶν, ἔστι δ' ὅτε καὶ φιλοσοφικῶν, δι' ὧν πλείω παρ' ἐλπίδα ἐν τῷ κοινωνικῷ ἀγῶνι κατώρθουν· περιπλέον ἢ μόρφωσις ἐκείνη ἐν σχέσει πρὸς τὴν τῶν συνοίκων λαῶν ἦτο ἀνωτέρα καὶ δὲν ἀντιπερισπᾶτο ἐξ ἀντιδράσεως ἐποίκων, διότι αἱ δυσκολίαι τῶν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνιῶν ἦσαν κώλυμα καθόδου βέβαιον· ἰδοὺ πῶς ἀνεπληροῦτο τὸ ἀτελὲς τῆς παιδεύσεως καὶ τὸ κενὸν τῆς μορφώσεως, καὶ διατί, ἐν τῷ ἀπλοικῷ καὶ ἤττον δαπανηρῷ βίῳ τῆς εἰρημένης 50ετηρίδος, οἱ ἀπόσχολοι αὐτοὶ ἐγίγνοντο ἀνάρπαστοι ἐν τε τοῖς κατωτέροις καὶ ἀνωτέροις βιοποριστικοῖς ἐπαγγέλμασι.

Τὰ μεγάλα πολιτικὰ γεγονότα τῆς 6^{ης} 10ετηρίδος ἐπήνεγκον καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολήν, ἐξαιρετικῶς δ' ἐν τῇ βασιλευούσῃ, σημαντικὴν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἱστορικὴν μεταβολήν. Αἱ ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ αὐτοκρατορίᾳ εἰσαχθεῖσαι καὶ ὀσημέραι δραστηρίως ἔτι συντελούμεναι μεταρρυθμιστικαὶ βελτιώσεις ἐν παντί κλάδῳ τοῦ πολιτειακοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, τὰ ὅλον ἐν συμπληρούμενα δημόσια ἔργα, ὡς ἡ ὁδοποιία, ἡ σιδηροδρομικὴ στρώσις ἀπεράντων ἐκτάσεων καὶ αἱ ποικιλῶν μοι ἀτμοπλοῖκαί ἐταιρεῖαι αἱ καταστήσασαι τὴν κατὰ ξηρὰν καὶ θάλασσαν συγκοινωνίαν, ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν προηγηθεῖσαν 50ετηρίδα, εὐκόλον, ταχεῖαν καὶ ἀναπαυτικὴν, τὸ δ' ἐμπόριον ἐμπρόθεσμον καὶ προσιτὸν τοῖς πᾶσιν, ἢ ἐκμετάλλευσις τῶν ἀπέριων φυσικῶν πόρων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἢ ἐγκατάστασις ξένων, ἔτι δὲ ἡ ἕνεκα τούτου προσέκλυσις κεφαλαίων καὶ χρῆσις αὐτῶν ἐν τε τῇ ἐμπορίᾳ, τῇ βιομηχανίᾳ καὶ τοῖς δημοσίοις ἔργοις, προσέτι δὲ καὶ ἄλλοι τινὲς προοδευτικοὶ παράγοντες, ἐν οἷς ἡ γενέσει τῆς πρώτης καὶ μέσης παιδεύσεως παρὰ τοῖς συνοίκιοις λαοῖς, πάντα ταῦτα καὶ ἄλλα πολλὰ ἔσχον ἀποτέλεσμα οἰκονομικὴν ἔξαρσιν ἀσυνήθη τέως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ μεταβολὴν τῶν ὄρων τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιχειρήσεων, τῆς τοπικῆς βιομηχανίας καὶ χειροτεχνίας καὶ αὐτοῦ ἔτι τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν ἄλλοτε μετριόφρονα, λιτὸν καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀρχαίζοντα· ἐν τοιαύτῃ τῶν πάντων μεταβολῇ ἔδει καὶ ἡ ἡμετέρα ἐκπαιδεύσις νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν προβλεπομένην τῶν ὄρων τοῦ κοινωνικοῦ βίου μετατροπὴν, ἰδίως ἐν σχέσει πρὸς τὰς ἐπειγούσας γνώσεις, αἵτινες ἐθεωρήθησαν πλέον ἀναπόφευκτοι πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ὑλικῆς ἡμῶν ὑπάρξεως· ἔδει ἀμφοτέροι οἱ βαθμοὶ τῆς παιδεύσεως νὰ καταστῶσιν αὐτοτελεῖς, ἀνευ ἀναφορᾶς τῆς πρώτης πρὸς τὴν γυμναστικὴν παιδεύσιν, ἵνα μὴ ἐξαναγκάζωνται διὰ τοιοῦτου συστήμα-

τος πάντες εἰς ὑψηλοτέρας σπουδὰς ν' ἀποβλέπωσιν· ἔδει οὐ μόνον τὸ παιδευτικὸν σύστημα νὰ μεταρρυθμισθῶμεν ἀλλὰ καὶ διδασκάλους ἀξίους καὶ ἱκανοὺς ἐν ἀναλογίᾳ πρὸς τὸ εἶδος τῆς παιδεύσεως νὰ προπαρασκευάσωμεν· οὐδὲν ἐγένετο ἢ μᾶλλον πολλὰ καὶ διάφορα ἀνευ σχεδίου, ἀνευ κρίσεως καὶ ἐσπευσμένως· ἡ παιδεύσις ἐκείνη ἢ σχολαστικὴ καὶ λεξιθηρευτικὴ, ἢ πνευματοκτόνος γραμματικὴ τερβρεία παρέμεινεν ἢ αὐτὴ καὶ χείρων, ἀντὶ δὲ οὐσιώδους καὶ ἀληθοῦς μεταρρυθμίσεως ἀσυνήθης τοὺς πάντας κατέλαβε, κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας 10ετηρίδας τῆς 2^{ης} 50ετίας, ὄργανός 1) πρὸς ἴδρυσιν συλλόγων ἡμεροβίων κατατριθομένων πρὸς τὸ θεαθῆναι μὲν εἰς συντήρησιν σχολείων, πράγματι ὁμως πρὸς ἐπίδειξιν ἢ ἱκανοποίησιν σκοπῶν ἐγωιστικῶν· 2) εἰς πολλαπλασιασμὸν ἀρρεναγωγείων καὶ παρθεναγωγείων, ἐνταῦθ' αὖτε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις, ἀτελῶς καὶ δι' ἐπαιτείας συντηρουμένων καὶ ὑπὸ διδασκάλων ἢ διδασκαλισσῶν ἀπαιδαγωγῆτων καὶ τὸ πλεῖστον ἀμαθῶν διευθυνομένων· τὴν σχολειομανίαν ἢ γραμματομανίαν ταύτην τὴν παρεχομένην εἰς πένητας ἄλλως καὶ ἀνευ γεωργίας καὶ βιομηχανίας ἐπαρκοῦς περιγρᾶφων καὶ ἐποδουρόμενος ὁ αἰόδιμος Ξανθόπουλος ἀνέκραζεν· «Ἡλικὴ συμφορὰ κατέλαβεν ἡμᾶς ὡς ἐκ τῆς ἐμφύτου ἄκρας φιλομαθείας τοῦ ἔθνους;». Πλὴν ἡ μανία αὕτη καθ' ἡμᾶς ποσῶς δὲν ἦτο φιλομάθεια, ἀλλὰ παραφορὰ παθολογικὴ καὶ αὐτὸ τοῦτο ψύχωσις, οἰκεία ἄλλως εἰς τὸν ἀψίκορον ἡμῶν χαρακτῆρα, ἧς ἕνεκα ἀσκόπως, ἀσυλλογίστως καὶ ὑπὲρ τὰς δυνάμεις καὶ τὰς πραγματικὰς ἡμῶν ἀνάγκας ἐφαντάσθημεν καὶ ἐδράσαμεν, πιστεύσαντες καὶ πιστεύοντες ἔτι εἰς τὸ φιλομαθὲς ἡμῶν ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τὴν πρὸς τὰς ἐπιστήμας ψευδῆ κλίσιν θεωρήσαντες ἀψευδὲς τεκμήριον προοδευτικόν, ὅπερ ὑπ' οὐδενὸς πραγματικοῦ γεγονότος ἀπεδεικνύετο· ἐν τῇ μανίᾳ ἐκείνῃ, χρονίζουσα δυστυχῶς, ἐσπαταλήθησαν ἀσκόπως καὶ ἀντὶ πολλῶν εἰς ἐνδαιτήματα Μουσῶν καὶ Χαρίτων μεγάλα καὶ ὑπερήφανα ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄλλην ἡμῶν μετριότητα· μετερρυθμίσθη τὸ ἀποτυχὸν ἀλληλοδιδασκτικὸν σύστημα μετατραπὲν εἰς «συνδιδασκτικόν», εἰσήχθη κατ' ἀπομίμησιν ἀτυχῆ τὸ σύστημα τὸ «νηπιαγωγικόν», ἀνευ ὁμως τῶν ἀναγκαίων ἐξαρτημάτων, ἧτοι κήπου καὶ μεγάλης αἰθούσης· ἵνα δὲ συμπληρωθῇ τὸ ἐκ τῆς παιδευτικῆς πολυτελείας κενὸν τοῦ διδασκαλικοῦ προσωπικοῦ, ἐγένετο αἰσθητὴ ἢ ἀνάγκη τῆς χειροτονίας διδασκαλισσῶν καὶ διδασκάλων ἀποτελεσάντων λεγεῶνας ἀνθρώπων ἀγραμμάτων καὶ ἀναξίων τοῦ ὑψηλοῦ αὐτῶν ὀνόματος κατ' ἔτος πολλαπλασιαζομένων, ἀνευ οὐδεμιᾶς μερίμνης περὶ τῆς εἰδι-

κῆς μορφώσεως διδασκαλικοῦ σώματος ἀξίου τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· ἐντεῦθεν ἡ ἀποτυχία καὶ τῆς συνδιδασκτικῆς κληθείσης μεθόδου καὶ τῶν νηπιαγωγείων, ἐν οἷς ἐποποθετήθησαν πᾶσαι αἱ γεγηρακυῖαι καὶ παρηγκωνισμέναι ἀρχαῖαι διδασκάλισσαι καὶ δι' ὧν εἰσήχθη, κατὰ τὸν Ξανθόπουλον, «ὁ κακὸς δαίμων τοῦ μηχανισμοῦ δι' ἄλλης θύρας, ὃν μάτην ἐζήτησέ τις μετὰ κόπου νὰ ἐξορκίσῃ ἀπὸ τῆς βασιλικῆς θύρας τοῦ δημοτικοῦ σχολείου».

Ἡ παιδείσις ἡμῶν, κατὰ τὸ ἱστορικὸν τριακονταετὲς διάστημα τοῦτο, μεθ' ὅλας τὰς πολυειδεῖς καὶ πολυμαθεῖς θεωρητικὰς περὶ ἐκπαιδεύσεως μελέτας, ἐνταῦθα ἰδίως ὑπὸ τοῦ ἀοιδίμου Ἡρ. Βασιλάδου, ἐξηκολούθησε, πεισιμόνως οὕτως εἰπεῖν, ἡκιστα μορφωτικῆ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας, ἐκ συστήματος δὲ ξηρὰ γραμματικῆ, θηρευτικῆ λέξεων, φράσεων καὶ κανόνων, ἐν τε τῇ πρώτῃ καὶ μέσει παιδείῃ καὶ οὐ μόνον ἐν τοῖς μορφωτικοῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐγκυκλίοις λεγομένοις μαθήμασιν, ἧτοι ἀπαμβλυντικῆ τοῦ ἐγκεφάλου καὶ ἀποκτηνωτικῆ τῆς καρδίας. Τοιαύτη ἦτο ἡ παιδείσις ἡμῶν, ὅτε ὁ Ἑλλ. Φιλολογικὸς Σύλλογος προυκήρυσσε τὴν γνωστὴν σοφὴν ἔκδοσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων διὰ τὴν οὕτωσιν ἐκπαιδευομένην μέλλουσαν γενεάν, ἵνα δύνηται τὰς ὥρας τῆς ἀργίας ἐν ἔργοις κλασσικοῖς νὰ διέρχηται· διὰ δὲ τῆς Ἐκπαιδευτικῆς αὐτοῦ Ἐπιτροπῆς περὶ τῆς ἐν γένει παιδευτικῆς ἡμῶν καταστάσεως διεβεβαίωτο¹ «σχολεῖα ἐδῶ, σχολεῖα ἐκεῖ, σχολεῖα ἐντός, σχολεῖα ἐκτός· πανταχοῦ διψῶσι παιδείας . . . μεγάλη ἀνάγκη τῆς διανοητικῆς τροφῆς . . . δι' ἧς καὶ μόνης ὁ ἄνθρωπος γίνεται λογικὸν ὃν καὶ κοινωνικόν . . . εἰς τὰ σχολεῖα λύονται μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα . . . σχολεῖα, λοιπόν, σχολεῖα καὶ πάλιν σχολεῖα». Πῶς ἐλύθησαν τὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα; Ὅκτῶ ἔτη βραδύτερον ὁ ἀοιδίμος Ξανθόπουλος, ὁ μόνος τότε περὶ τὴν παιδαγωγίαν ἐγκρατῆς, περιγράφων τὴν μέχρι τοῦ 1866 παιδευτικὴν κατάστασιν πανταχοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ, καὶ ἰδίᾳ ἐνταῦθα, προσέθετε: «Σκοπὸς σαφῆς τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως δὲν ἀναγράφεται ἢ ἀναγραφόμενος δὲν ἐπιδιώκεται ἔργῳ μετὰ συνειδήσεως σταθερᾶς· ἡ ἀνάγνωσις εἶναι διάβασμα . . . ἡ γραφὴ οἰκτρὰ καὶ ἀμέθοδος . . . ὁ ἀριθμὸς ὡς στοιχεῖον ἰδίας νοήσεως βαθμιαίας ἀγνοεῖται πανταχοῦ· ἡ τῆς καρδίας μόρφωσις διὰ τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος εἶναι λέξις κενή· τοιαύτη ἡ δημοτικὴ ἐκπαί-

¹ Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου τ. ΙΔ'. 1879—1880.

δευσις κατὰ τὴν ἔτι ἰσχύουσαν ἀρχαιοτέραν μέθοδον . . . ἀλλὰ καὶ ἡ συνδιδασκτικὴ μικρὸν κατὰ τὰ ἀποτελέσματα διαφέρει . . . οἱ πλεῖστοι τῶν διδασκάλων οὔτε τὸ πνεῦμα οὔτε τὴν τέχνην τοῦ διδάσκειν τὰ στοιχεῖα ἐνοουοῦσι καλῶς· αὐτὰ τὰ διδασκόμενα . . . πάντα τῇ μνήμῃ ἐπιφορτίζονται, φόρτωμα ἀπεχθές καὶ ἀνούσιον· αὐτενέργεια οὐδεμία . . . ἐξόντωσις τοῦ πνεύματος, φθορὰ τοῦ σώματος . . . Θὰ ἦτο προτιμότερον, ἂν κατ' εὐθείαν ἐμάνθανε τέχνην ὁ μαθητῆς . . . ὁ διδάσκαλος διορίζεται κομματικῶς . . . οὐδαμοῦ ἀρχὴ τις μετὰ κύρους καὶ σθένους προίσταται τῆς ἐκπαιδεύσεως . . . ἡ ἀξιοθρήνητος αὕτη κατάστασις εἶναι πανταχοῦ, ἐκτός τῆς Μακεδονίας, ἐνθα οἱ διδασκαλισταὶ οἱ ἐκ τῶν Διδασκαλείων ἀπολυθέντες ἐβελτίωσαν ἐνιαχοῦ τὰ τῆς δημοτικῆς παιδεύσεως».

«Τὸ ἑλληνικὸν σχολεῖον δὲν εἶναι συνέχεια καὶ συμπλήρωσις τῆς Δημοτικῆς, ἀλλὰ τμημα κατώτερον τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως . . . ἀνεπαρκές καὶ ἄσκοπον . . . τῶν διδασκόμενων συγγραφέων νοῦς καὶ ἦθος οὔτε ζητεῖται . . . τὰ λοιπὰ μαθήματα ἀπλῆ ἐκστηθίσις . . . ἀφοῦ καὶ ὁ διδάσκαλος ἐκστηθίζει, διότι τὸ πῦρ τῆς ζωῆς δὲν ἔχει ἐν τῇ καρδίᾳ . . . τοιαύτη καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ σχολείῳ ἡ διδασκαλία, οὔτε αὐτοτελής οὔτε μορφωτικῆ . . . τὸ αἶσθημα διαμένει ἀπεριποίητον καὶ ἀπαιδαγωγῆτον ἢ μᾶλλον εἰς ἀπέχθειαν τρέπεται πρὸς τὰ γράμματα». «Διδάσκαλοι τυχαίως ἢ διὰ λόγους κομματικούς καὶ σπανίως κατ' ἄξιαν διοριζόμενοι, ἀπόφοιτοι συνήθως γυμνασίων ἢ τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς . . . σχολάρχαι περὶ διδασκτικῆς καὶ παιδαγωγίας οὐδὲν ἐπαίοντες . . . καὶ συγκυκῶντες τὰ πράγματα τῶν κοινοτήτων ἐν τῇ τῶν κομμάτων διαμάχῃ . . . ἡ ἐφορεία κονίστρα παθῶν καὶ διχονοιῶν, ἀπαρτιζομένη ὑπὸ προσώπων διαφόρων ἐπαγγελματῶν ἀνευ ἐνότητος γνωμῶν . . . Ὅταν δὲ ὁ σχολάρχης τύχῃ μὴ εἰλικρινῆς τῶν Μουσῶν θεράπων μηδὲ ἱερέως τοῦ Λόγου καὶ τῆς Εἰρήνης καὶ Ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, ἀνάστατον ποιεῖ τὴν Κοινότητα». «Ἡ μέση παιδείσις ἔχει μὲν ὠρισμένον σκοπὸν, τὴν ἀναγκαιοτάτην προπαιδεύσιν δι' εἰδικωτέρας ἐπιστήμας καὶ τὸν σωτήριον καταρτισμὸν ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς ἀνεπτυγμένης ἀριστοκρατίας, ἀπέθη ὅμως γράμμα νεκρὸν· τὸ πρόγραμμα ἐγένετο συνονθύλευμα ποικίλων μαθημάτων καλῶν μὲν, οὐ καλῶς δὲ κειμένων . . . τὰ ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ δὲν εἶναι ζωηφόρα οὐδὲ εἰς τοῦ αἰσθήματος καὶ τοῦ πνεύματος συμβάλλοντα τὴν παιδαγωγῆσιν, ἀλλ' εἰς κενὰς μᾶλλον καὶ ἐπιπολαίας ἀναλύονται φρασσεολογίας».

Τί δὲ περὶ πρώτης παιδείσεως τῶν κορασίων λέγει; «Αὕτη γίγνεται ὑπὸ διδασκαλισσῶν ἀπειρῶν τὰ πολλά, ἄλλως καὶ ἀνικάνων νεανίδων, ἀτελέστατα πρὸς τὸ διδασκαλικὸν μορφωθειῶν ὑπὸ τῶν ἐπαγγελιομένων τὴν τοιαύτην διαμόρφωσιν μεγαλωνύμων ἡμῶν σχολῶν . . . οὐδὲν στοιχειῶδες μᾶθημα διδάσκεται κατὰ παιδαγωγικὰς ἀρχὰς ἐν αὐτοσυνειδησίᾳ καὶ τῇ δεούσῃ ἱκανότητι . . . διότι ὁ μηχανισμὸς θαυμαστὸν ὅσον δύναται τὰ πάντα νὰ διαστρεβλώσῃ . . . διότι τὰ πάντα παρίστανται μηχανισμὸς ἄνευ συνειδήσεως»· ἐπὶ τῆς πρώτης δὲ ταύτης παιδείσεως τῶν θηλέων αὐψοῦνται παρθεναγωγεῖα ἐνιαχοῦ ἀνωτέρας παιδείσεως, ἅτινα, ἐνσκήψαντος ἐκ Δυσμῶν καὶ ἐνταῦθα τοῦ πολυκρότου ζητήματος περὶ ἐκπαιδεύσεως τῆς γυναικὸς ἴσης τῇ τοῦ ἀνδρός, εἰς ὑπερβολὴν ἐπεξέτειναν τὸ πρόγραμμα αὐτῶν συμπεριλαμβάνοντα πλὴν ἄλλων καὶ γραμματολογίαν καὶ καλλιτεχνίαν καὶ φιλοσοφίαν καὶ ῥητορικὴν. Οὕτως ἐξάλλον ἐντὸς μικροῦ τὸ φύλον τοῦτο καταστὰν καὶ ἐπὶ τὸν Πήγασον τῆς αὐταρέσκου φαντασίας ἐποχοῦμενον κατώρθωσε σχεδόν, ὡς οἶεται, οὐ μόνον νὰ ἰσοφαρίζῃ πρὸς τὴν μέσσην τῶν ἀρρένων ἐκπαιδεύσειν, ἀλλὰ καὶ ν' ἀρπάσῃ ἀπ' αὐτῶν τὸν στέφανον τῆς νίκης ἐν τῷ φαντασιῶδει τούτῳ συναγωνισμῷ. Ὅθεν, πρᾶγμα παράδοξον, ἐκοσμήθησαν τὰ κοράσια μας ἀντὶ τοῦ εὐήθους, σεμνοῦ καὶ αἰδήμονος, μὲ τόνον ῥητορικὸν καὶ παρρησίαν, ὥστε καὶ λόγους νὰ ἐκφωνῶσι δημοσίᾳ ἀπολυόμενα τῆς σχολῆς καὶ γνώμας καὶ αἰσθήματα ὑψηλὰ καὶ μεγάλα ν' ἀποφαίνωνται κατὰ τὰς πανηγύρεις τῶν ἐνιαυσίων ἐξετάσεων . . . οἱ δ' ἐν τῷ ἔρματι τούτῳ τῆς γυναικείας πτήσεως συναναβαίνοντες λόγιοι ἐστήκασιν τεθηπότες πρὸς τὸ ἐγχείρημα . . . Ἐκεῖνο ὅμως, ὅπερ ἐν τῷ κενοδόξῳ μέχρι μανίας πνεύματι, σὺν τῷ προθυμοτάτῳ τῶν ἀνδρῶν συναλαλαγμῷ περὶ τῶν θριάμβων ἐν τοῖς παρθεναγωγείοις, ἐκεῖνο, λέγομεν, ὅπερ ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, εἶναι, ὅτι τιτρώσκεται πᾶσα τῆς καρδίας ἀγνὴ ἠθικὴ, ἥτις βεβαίως ὡς παρθένος σεμνὴ φεύγει αἰδήμων πάντα τὰ θορυβώδη ταῦτα φαινόμενα, ἐγλαιομένη ὁσίως ἐν τῷ ἀδύτῳ τῆς ἐσωτάτης συνειδήσεως, ἐνθα ὁ θρόνος τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ¹».

Τοιαύτη ἡ περιγραφή τῶν ὑπὲρ 30ετίαν καὶ ἔτι πλέον παιδευτικῶν ἡμῶν ἀγώνων, ἐν οἷς μακαρίως ἐκυλιόμεθα· ἐλύσαμεν τὰ μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα ἢ, ἐὰν ὄχι, συνησθάνθημεν τούλάχιστον τὴν ἄβυσ-

¹ Εἰκοσιπενταετηρίδος Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου Παράρτημα τ. ΙΗ'. 1888.

σον καὶ ἠρξάμεθα βελτιούμενοι; οὐδαμῶς· τὸναντίον κατήλθομεν ἐπὶ τὰ χεῖρω, διότι ἐδημιουργήθη κοινωνία σχεδὸν πανταχοῦ γῆς καὶ κοινότητος ἑλληνικῆς, ἐν ταῖς πρωτεύουσαις μάλιστα, ἀπαύγασμα ἀναπόδραστον τοῦ παιδευτικοῦ τούτου συστήματος καὶ τῶν διδασκάλων, ὧν οἱ πλείστοι ἀπαιδαγώγητοι ἐποδηγέτησαν αὐτήν· κοινωνία ἢ ἀδιάφορος καὶ ἀμέριμος περὶ τῆς τύχης ἀθῶων πλασμάτων, ἰδίᾳ τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, ὧν ἡ ἀγαθὴ μόρφωσις ἦτο συμφέρον ἐπείγον, καὶ τῶν μὴ ἐχόντων ἀνάγκην τῆς δωρεᾶν παρεχομένης παιδείσεως, ἢ φιλοπερίεργος, φιλόδοξος καὶ ἐμπαθὴς ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ τῶν κοινοτήτων ἐπὶ σκοπῷ μόνον συγχύσεως, κοινωνία μὴ τιμῶσα τοὺς ἱκανωτέρους τῶν διδασκάλων οὐδὲ ἐπαρκῶς αὐτοὺς ἀμείβουσα, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐγχειρίζουσα τὰ ἑαυτῆς τέκνα οὐχὶ «διδασκάλοις τοῖς βίοις ἀδιαβλήτοις, τοῖς τρόποις ἀνεπιλήπτοις καὶ ταῖς ἐμπειρίαις ἀρίστοις», ὡς λέγει ὁ σοφὸς Πλούταρχος ἐν τῷ περὶ παιδῶν ἀγωγῆς, ἀλλ' ἀνθρώποις ἀδοκίμοις καὶ παρασήμεροις· κοινωνία τέλος ἄνευ προγράμματος καὶ ἄνευ ἰδανικοῦ. Ἐκ τοιαύτης κοινωνίας ἐσχηματίσθησαν ἔφοροι σχολείων, λόγῳ πλοῦτου, γνώσεων καὶ κοινωνικῆς τάξεως ἀνόμοιοι καὶ ἐπιρρεπεῖς μόνον πρὸς τὸ πολιτεῦσθαι καὶ ἀντιπολιτεῦσθαι· ἔφοροι ἀνίκανοι νὰ κρίνωσιν ἐπὶ ζητημάτων παιδευτικῶν καὶ νὰ ἐπιβλέπωσι σκοπίμως τὰς ὑπ' αὐτῶν ἐφορευομένας σχολὰς· ἔφοροι ἀπὸ τῆς ῥίνος συρόμενοι καὶ ἀξιοῦντες ἅμα νὰ κρίνωσι συγγράμματα, ὧν οὐδεμίαν εἶχον ἰδέαν· ἔφοροι περὶ πόρων οὐδαμῶς μεριμνῶντες, κατ' ἀρέσκειαν δ' ἀπολύοντες, ὡς τὰ πολλά, τοὺς ἱκανωτέρους καὶ ἀντ' αὐτῶν χειροτονοῦντες τοὺς παιδονόμους, ἀποσχόλους ἢ ἡμιμαθεῖς τελειοφοίτους εἰς καθηγητάς. «Ἐσχάτως δ' ἄτοπον, ἐνίοτε γὰρ εἰδότες, αἰσθημένων μᾶλλον αὐτοῖς τοῦτο λεγόντων, τὴν ἐνίων τῶν παιδευτῶν ἀπειρίαν ἅμα καὶ μοχθηρίαν, ὅμως τούτοις ἐπιτρέπουσι τοὺς παῖδας· οἱ μὲν ταῖς τῶν ἀρεσκομένων ἠττώμενοι κολακείαις, εἰσὶ δ' οἱ δεομένοις φίλοις χαριζόμενοι», οὕτως ὥστε, ἂν ἔζη Ἀντισθένης ὁ φιλόσοφος, ἤθελε συμβουλεύσει ὅ,τι καὶ τοῖς Ἀθηναίοις «τοὺς ὄνους ἵππους ψηφίσασθαι». Ἐκ τοιαύτης κοινωνίας καὶ ἐκ σχολείων ὑπὸ τοιούτων ἐφόρων ἐπιβλεπομένων ἀπελύθησαν τῶν κατωτέρων σχολῶν οἱ πλείστοι τῶν διδασκάλων καὶ παιδευτῶν τοῦ γένους ἡμῶν ἀμαθεῖς, τὸ δὲ χεῖριστον ἡμιμαθεῖς, ἀμέθοδοι, ἀνάγωγοι, ἄνευ καρδίας καὶ ἐπιγνώσεως καθήκοντος, οὐδὲν τῆς ὑψηλῆς διακονίας ἰδεῶδες ἔχοντες, πτωχοὶ ἄλλως τῷ πνεύματι, «ἀεὶ ἐν παιδαρίοις, κατὰ Ζήνωννα, διατρέβοντες»· διδάσκαλοι, ἄρρενες ἢ θήλειαι, ἐν πλησμονῇ καὶ ἄνευ ἀνάγκης

πλέον, ὅπερ προκάλεσε τὴν ἄδικον ἐν μέρει καταφρόνησιν κοινωνίας ἐκφυλιζομένης καὶ θεωρούσης, ὡς ποτε παρετήρησε λόγιός τις¹, μετὰ τὸν ἱερέα, τὸν διδάσκαλον τὸν εὐτελέστερον ὑπηρετήν αὐτῆς· ἐντεῦθεν εὐνόητον εἶναι ὅτι καὶ οὗτοι μὴ βελτιούμενοι καὶ ἀδιαφοροῦντες οὐδὲν ἕτερον κατάρθωσαν ἢ τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος τὴν στρέβλωσιν ἥδη ἀπὸ τῆς τρυφερωτάτης τῶν παιδῶν ἡλικίας· οὐδὲν δὲ ἄπορον, ἂν καὶ πρὸς κατάληψιν θέσεως ἢ ἀσφάλειαν τῆς ἥδη κεκτημένης συνειδήσεως ἀσπασθῶσαν πολλάκις κατὰ τὰς ἐνιαυσίους κωμικοτραγικὰς ἐκλογὰς μετὰ φίλων καὶ ἀφωσιωμένων καὶ μετέτρεψαν τὴν σχολὴν εἰς γραφεῖον ἐκλογικόν· ἐπὶ τῷ αὐτῷ δὲ πάλιν σκοπῷ συνεννοηθέντες καὶ πρὸς ἀσυνειδήτους κερδοσκόπους, προήγαγον τὴν βιβλιοκαπηλείαν εἰς μάλιστα τῶν γονέων πραγματικὴν καθόλου εἰπεῖν «συντρίμματα τοῦ κοινωνικοῦ πελάγους, ὡς λίαν προσφυῶς ἐχαρακτηρίσθησαν ἐν ἐπιχωρίῳ ἐφημερίδι², συντρίψαντα τὴν νεωτέραν γενεάν διὰ τε τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ παραδείγματος» καὶ τῆς κατὰ κόρον τονισθείσης ἑλληνοπρεποῦς ἀγωγῆς, καθ' οὓς χρόνους ἀνάγκη εἶχόμεν τῆς ἀνθρωποπρεποῦς· πικρὰ δὲ ἦτο ἡ εἰρωνεία τῆς ἐπὶ τρεῖς καὶ τέσσαρας δεκαετηρίδας, καὶ μέχρι χθὲς ἔτι, ὑπὸ διδασκάλων, μάλιστα διδασκαλίσσης, ἀνακηρύξεως τοῦ Ζαπτείου παρθενωγαγείου ὡς «ἐργαστηρίου τῆς χριστιανικῆς καὶ ἑλληνοπρεποῦς μορφώσεως, ἐν ᾧ παιδαγωγοὶ κληθέντες ἐκπληροῦσιν ἀποστολὴν σεμνὴν . . . καὶ διὰ βαρυτίμων δώρων προικίζουσι τὴν γυναῖκα· παιδαγωγεῖον, ὅθεν ἐξελεύσονται αἱ μεταδώσουσαι ἀρχὰς ὑψηλοτέρου ἰδεώδους»³ καὶ λύσει βεβαίως τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων τῆς τελευταίας δεκαετηρίδος. Αὐτὰ ταῦτα καὶ ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ γινόμενα ἰδὼν καὶ περὶ τῆς πτωχῆς παιδαγωγίας ἀκούσας ὁ ἡμέτερος Ξανθόπουλος ἔγραφεν αἰδοῖ πολλῇ ἐκ τῆς Ἑσπερίας προβαλοῦσα ἐνταῦθα, ἀνάρπαστος ἐγένετο πρὸς πορισμὸν ὑπὸ τῶν καπῆλων τούτων καὶ ἐπιδείκνυται σεμνοπρεπῆς ἐν λόγοις καὶ πανηγύρεσι σχολικαῖς, ἐν συνομιλίαις καὶ διατριβαῖς· τίς νὰ ἐξελέγξῃ τὸν τύπον καὶ τὴν θρασύτητα τῶν Φαρισαίων τούτων τῶν γραμμάτων;»⁴.

Ἐν τῇ δίνῃ τοῦ φαύλου τούτου κύκλου τῶν συντελεστῶν τῆς πνευ-

¹ Ἐντυπώσεις Δημητρίου Περιεργίδου, 1889.

² Κωνσταντινουπόλεως 1900, 13 Ὀκτωβρίου.

³ Αὐτόθι 1898, ἀριθ. 138.

⁴ Εἰκοσιπενταετ. Ἑλλ. Φιλ. Συλλόγου.

ματικῆς καὶ ἠθικῆς ἡμῶν στρεβλώσεως οἱ καρποὶ ἐγένοντο] ἀνιάξιοι· μαθηταὶ ἢ ἀπόφοιτοι, ἀκατάρτιστοι καὶ ἀμόρφωτοι, ἄνευ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ἀγνοοῦντες τί ἐστὶ καθῆκον, τί χαρακτήρ καὶ τιμὴ μαθηταὶ ἀνίκαντοι πρὸς ἐργασίαν, ἦν ἀπὸ τῶν ἐδωλίων τοῦ σχολείου καταφρόνησαν· μαθηταὶ χαίροντες ἐπὶ τῇ ἀπολυτρώσει αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ἑλληνοπρεποῦς ἐργαστηρίου, ἐνθα διὰ πολυετοῦς καταπίεσεως καὶ καταπονήσεως ἐσφαγιάσθησαν· μαθηταὶ, ὧν οἱ εὐπορώτεροι κατάρθωσαν ὅπωςδήποτε νὰ ἐξασφαλίσωσι τὰ πρὸς τὸ ζῆν, οἱ ἀπορώτατοι ἐπλούτισαν τὴν φάλαγγα τῶν διδασκάλων φθείροντες συνφειρόμενοι, οἱ δὲ τῆς μέσης τάξεως ἀπέτελεσαν τὴν τῶν λογίων πτωχολογίαν (Geistesproletariat) ἢ κατετάκησαν ἐκ τῆς ἀεργίας, μὴ ἔχοντες ἐν τῇ καταναγκαστικῇ ἀρχῇ τοῦλάχιστον τὰ μέσα τῆς ἀγορᾶς τῶν σοφῶν καὶ πολυτίμων τόμων τῆς Ζωγραφείου ἐκδόσεως τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὅπως ἐντροφήσωσι καὶ παρηγορηθῶσιν, ὡς περὶ τούτου προέβλεψεν ὁ πρὸ 30ετίας ἐμπαθῆς ἐκεῖνος ὄργανός.

Ἡ παιδείσις ἡμῶν, ἥτις ὄφειλε ν' ἀναπτύσσει τὰς φυσικὰς ἰδιοφυίας τῶν παιδῶν καὶ νέων, νὰ εὐρύνη καὶ ζωογονῇ τὰ αἰσθήματα, νὰ κρατῆ τὴν μνημονικὴν καὶ ν' ἀσκῇ τὴν κρίσιν, ἡ παιδείσις, ἥτις ὄφειλε νὰ διδάσκη τὸν μαθητὴν οὐ μόνον γνώσεις, ἀλλὰ καὶ μὸρφωσιν ἡθῶν τείνουσαν κατὰ τὸν Κοραῖν εἰς τὴν πρώμον ἐρρίξωσιν τοῦ ὁρθοῦ λόγου, διὰ τοῦ κρατοῦντος διδασκατικοῦ συστήματος ἐπήνεγκε καὶ τὰ ἐπόμενα μεγάλα κακά·

α') Ἀπήμβλυσε καὶ ἀπέκτεινε τὴν πρὸς πνευματικὴν ζωὴν ὀλκὴν, ἥτις ἐγκεῖται ἐν τῇ μελέτῃ καὶ ἀγάπῃ τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν καὶ τῇ καλλιιεργείᾳ τῆς ἐπιστήμης· ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἡ σχεδὸν μηδαμινὴ συμβολὴ ἡμῶν ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ τε κατ' ἰδίαν καὶ τοῦ καθόλου πολιτισμοῦ, παρ' ὅλον τὸ πλῆθος τῶν περὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας ἀσχολουμένων καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος ἀπὸ τινος χρόνου ἐξυμνούντων ἢ ἀνυφούντων τὰ καθ' ἡμᾶς ταπεινὰ καὶ μικρά· ἐν τῇ καταπληκτικῇ ταύτῃ τοῦ πνεύματος ἡμῶν στείρωσει, ἐπειδὴ αἱ ἰδέαι ἐξέλιπον—ὅπου δὲ τοιαῦται ἐλλείπουσιν, ἐκεῖ κατὰ τὸν Goethe ἀναφύονται λέξεις περιτταὶ—ἀνήθη καὶ παρ' ἡμῖν ὡς ἐκ περισσοῦ ὁ ἄχαρις, αὐτὸ τοῦτο ἀηδὴς καὶ ἀπονειοημένος ἀγὼν τοῦ ἐκχυδαΐσμοῦ τῆς γραφομένης καὶ λαλουμένης γλώσσης καὶ τῆς ἐπανόδου αὐτῆς εἰς τὸ πρὸ τοῦ αἰῶνος γλωσσικὸν καθεστῶς. ὡσεὶ ἀπὸ τοιαύτης παλινδρομήσεως ἐξηρτάτο ἡ ἀνατροπὴ ἢ βελτίωσις ἡμῶν· ἂν δ' ὑπὸ τοιοῦτους ὄρους παιδευτικούς ἀνε-

φάνησαν και τινες υπέροχοι εν τῇ ἀρχαιολογίᾳ καὶ τῇ φιλολογίᾳ, τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπῆρξεν ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τοῦ καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ σφαίρᾳ ἰσχύοντος νόμου περὶ διαλογῆς (selection), ὅστις καὶ παρ' ἡμῖν ἐν μακροστάτῳ μὲν χρόνῳ, ἀλλὰ μετριοτάτῳ βαθμῶ, ἐν τῇ καθόλου ἐξημερώσει, ἐφηρημόσθη.

β') Ἐξεθλήνυσε, κατ' ἐξοχὴν ἐν ταῖς πόλεσι, τὰ ἦθη ἐπικινδύνως καὶ ἐχαλάρωσε τὰς πατροπαράδοτους ἡμῶν ἠθικὰς ἀρχάς, αἵτινες τέως ἐπὶ θρησκευτικῶν βάσεων στηριζόμεναι δὲν δύνανται πάλιν νὰ ἐρριζωθῶσι τοῦλάχιστον διὰ τῆς φιλοσοφίας, διότι τὸ ἐφ' ἡμῶν θρησκευτικὸν κράτος ὑποκατέστησεν ἡ ὑλοδοξία μετὰ τῶν συμπαρομαρτούντων αὐτῇ κακῶν· τὴν ὑλιστικὴν ταύτην ῥοπὴν ζητοῦντες νὰ ἐρμηνεύσωσιν ἐπιπόλαιοί τινες, παρ' ἡμῖν καὶ ἀλλαχοῦ, ἐφεῦρον ὡς αἰτίαν τὴν κατἰσχυρῶσιν τοῦ πρακτικοῦ πνεύματος, τουτέστιν ἄλλαις λέξεσι τὴν τῶν φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν ἐπιστημῶν, ἐν τε τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ ἐφαρμογῇ, ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὰς συγχρόνους γενεάς· ἀφελεῖς! ἀγνοοῦντες, ὅτι ἡ ὑλοφροσύνη δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν εἰρημένων ἐπιστημῶν, ἀλλ' ἡ φιλοσοφία τῶν οὕτως ἢ ἄλλως ὑλοφρόνων τῶν δικαιολογούντων λόγῳ ἑαυτοὺς πρὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἑαυτῶν συνειδήσεως· ἀπεδείξαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς¹ ἐν ὀλίγοις ἄλλοτε, ὅτι αἱ περὶ τὴν φύσιν ἐπιστῆμαι εἶναι αἱ μόναι διὰ πραγμάτων ἐξαιρούσαι τὰς ψυχικὰς ἡμῶν δυνάμεις πρὸς τὸ ἰδανικὸν καὶ αὔλον, φυσιοδίφαι δ' ἦσαν, καὶ δὴ ἐκ τῶν μεγίστων, οἱ ἐν τῇ ἐρεύνη τῶν φαινομένων τῆς φύσεως εἰς τὴν παραδοχὴν δημιουργικῆς ἀρχῆς ἀχθέντες μετὰ μειζονος μάλιστα κύρους ἢ οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος θεολογοῦντες ἢ φιλοσοφοῦντες.

γ') Ἐταπείνωσε πᾶσαν περὶ τῆς ἐκ τῶν ἡμετέρων σχολείων ὠφελείας ἰδέαν καὶ ἐξηνάγκασε πλῆθος γονέων νὰ προσφεύγωσιν εἰς τὰς ξένας πρὸς ἀπόκτησιν τοῦλάχιστον τῶν ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ χρησίμων· ἡ τάσις αὕτη, ἡ διαρκῶς αὐξοῦσα ἐν πᾶσι σχεδὸν τοῖς στρώμασι τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ παρ' ἡμῖν, ὀδυνηρὰ τῷ ἄρρени, ὀδυνηρότερα δὲ τῷ θήλει φύλῳ, προκάλεσε τὴν ἀπάμβλυνσιν τοῦ ἄλλοτε τόσον ἰσχυροῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τὴν λήθην ἢ περιφρόνησιν τῶν πατρῶν ἐθίμων καὶ τῶν θρησκευτικῶν, ἱστορικῶν καὶ μυθικῶν παραδόσεων, στοιχείων τούτων οὐσιωδισταίων ἐθνικῆς ὑποστάσεως, ἐπετάχυνε τὴν φθίσιν τῆς ἐκ τῆς ὁμογενείας καὶ φιλογενείας ἀλληλεγγύης καὶ διηυκόλυσε τὴν

¹ Κων/πόλεως 1898, ἀριθ. 66.

ἀπομίμησιν τῶν ξενικῶν, τοῦθ' ὅπερ πρὸς τοῖς ἄλλοις γελοιωδῶς καταφανές εἶναι καὶ ἐν τῇ αὐταρέσκῳ ἐπιδείξει τοῦ ἐν ξένῃ γλώσσῃ διαλέγεσθαι καὶ συζητεῖν ἢ τῇ προσποιητῇ ἐν ἑλληνικῇ συνδιαλέξει συγκαταμίξει ξένων φράσεων ἢ λέξεων ὡς τῶν ἀντιστοιχῶν ἀγνοουμένων, καὶ ταῦτα πάντα καθ' οὓς χρόνους οἱ ξένοι ἀποθαυμάζουσι τὸ ἀφθιτον καὶ ποιητικὸν κάλλος τῆς γλώσσης ἡμῶν· τοιαύτη ἡ γενεὰ ἡμῶν καὶ αἱ μητέρες τῆς ἀρξαμένης ἑκατονταετηρίδος.

δ') Ἀφῆρσεν ἀφ' ἡμῶν, ἐνταῦθα ἰδίᾳ, τὸ πλεῖστον τοῦ ἐμπορίου, τῆς μόνης τέως ἀρτηρίας, δι' ἧς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἐπορίζετο τὰ πρὸς τὸ ζῆν καὶ προσήρχετο ἀρωγὰς τῶν εὐαγῶν οἰκῶν καὶ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων ἢ σχολείων, διότι τοὺς ἀγραμμάτους ἡμῶν πατέρας καὶ προπάτορας, τοὺς διὰ τῆς τιμιότητος καὶ φειδοῦς ἐν προηγουμένοις χρόνοις ἀκλονήτους συκρατηθέντας, ὑποκατέστησε γεγεὰ οὐ μόνον γυμνὴ καὶ ἑστερημένη τῶν εἰρημένων ἀρετῶν, ἀλλὰ καὶ ἀσθενῶς λίαν, ἐν τῷ ἀτελευτήτῳ συναγωνισμῷ ἰσχυρῶν καὶ μεμορφωμένων ἀντιπάλων, ὀπλισμένη.

Τὰ ἀνώτερα ἡμῶν ἐκπαιδευτήρια σὺν τῷ χρόνῳ οὐ μόνον δὲν ἐβελτιώθησαν, ἀλλὰ δὲν παρέμειναν καὶ οἷα ἦσαν.

Ἡ Μ. τοῦ Γένους Σχολὴ δὲν ἴσταται πλέον ἐφ' οὐ σημείου ἄλλοτε πρὸ 50ετίας ὑπερήφανος καὶ ἐπιβλητικὴ οὐδ' ἔχει πλέον τὸ γόητρον, παρ' ὅλην τὴν δεινότητα ἐνίων καθηγητῶν καὶ τὴν ὁμολογουμένην ἰκανότητα τοῦ χρηστοτάτου αὐτῆς διευθυντοῦ, ἀφ' οὐ χρόνου μάλιστα συνεχωνεῦθη ἀτυχῶς ἐν ἐνὶ οἰκοδομήματι μετὰ μετριασίων τῆς κατωτέρας παιδείσεως.

Ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ ἐξετράπη τέλεον τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ καὶ διαρκῶς τείνει εἰς τὸν πολλαπλασιασμὸν τοῦ ἤδη μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν θεωρητικῶν κεφαλῶν.

Ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ ἡ ἐμπερικλείουσα ἰκανοὺς ἀπαιδευτοὺς καθηγητάς, διὰ τε τὸν τρόπον τῆς στρατολογίας τῶν τροφίμων αὐτῆς καὶ τὸ ἐπισφαλέςτατον σύστημα τοῦ ἀποσπᾶν καὶ προβιβάζειν τοὺς μόλις κτησαμένους πείραν διδασκτικὴν καὶ πλοῦτον γνώσεων ἐπ' ἀγαθῷ τῶν ἐκπαιδευομένων, δὲν δύνανται πλέον νὰ θεωρηθῇ ἰσότημος τῇ τοῦ ἀοιδίου Τυπάλδου.

Ἡ ἐπ' αἰσίσις οἰωνοῖς καὶ διὰ πολλῶν μόχθων ὑπὸ Ἰωακείμ τοῦ Γ' ἀνασυσταθεῖσα Ἱερατικὴ Σχολή, ἐξ ἧς τὸ ἔθνος ἀνέμενε τοὺς ἀμέσους πνευματικούς πατέρας, ἀσυγχωρήτως ὑπὸ τῶν διαδόχων κατηργήθη.

Ἡ Σχολὴ τῆς Παναγίας, τὸ μόνον Σχολαρχεῖον, ἡ ἐπὶ τοῦ ἀοιδίου

Χρυσοβέργη ἀγκάσσασα καὶ πολλοὺς μαθητὰς ἄριστα κατηρτισμένους τῇ κοινωνίᾳ παραδοῦσα, κατὰ τὰς τελευταίας δύο Ἰουλιανίδας παρήκμασε καὶ περιεφρονήθη.

Ἡ Παλλάς, παρ' ὄλον τὸν σχετικῶς βαρὺν φόρτον, ἡ σεμνὴν ἀγωγὴν καὶ μόρφωσιν ἐγκαινίσασα, εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἠναγκάσθη ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὰς πολυειδεῖς πλεκτάνας τῶν ἀνακηρυξάντων τὴν ἀπόλυτον ἀνάγκην τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν σχολῶν, ἕως οὗ συνετρίβη πρὸ τῶν ἀγριωτάτων κυμάτων τοῦ πάθους καὶ τοῦ καταδιωγμοῦ.

Τὸ Ζάππειον, ἄντρον μυστηριῶδες καὶ ἀνεξιχνίαστον, κορύφωμα πρωτοφανοῦς παιδευτικῆς πολυτελείας καὶ δυσσυμβίβαστον πρὸς τὸ ἡμέτερον πραγματικὸν εἶναι, λόγῳ μὲν ἑλληνοπρεπῶς, πάντοτε ὅμως ξενοπρεπῶς ἐπὶ τῇ βάσει ξενικῶν ἀναμνήσεων τοῦ Tom Brown, μεγαληγοροῦν στεντορείως περὶ ἑλληνικῆς παιδείσεως καὶ αὐταρέσκως ἐνδοξολογοῦν περὶ τῆς γυναικός, «ἦν ἡ Θεία Πρόνοια ψυχὴν καὶ καρδίαν ἔταξε τῶν ἔθνῶν διὰ τοῦ ἀκαταμαχίτου ὄπλου τῆς ἀγάπης, διότι ἡ ἀγάπη εἶναι ὁ μοχλὸς τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς, ἀγάπη ἡ ζωογονοῦσα τὸ πνεῦμα αὐτῆς, ἀγάπη τὸ ἐλατήριον τῶν πράξεών της, ἀγάπη ὁ νόμος καὶ ἡ ζωὴ, ἀγάπη ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος», δὲν ἐδικαίωσε, καθόλου εἰπεῖν, τὰς ἐπ' αὐτοῦ στηριχθείσας, λόγῳ μορφώσεως καὶ ἀγωγῆς, ἐλπίδας, μεθ' ὄλους τοὺς ἔτησίους διθυράμβους τῶν γνώσει ἢ ἀγνοίᾳ, πάντοτε ὑπὸ τῶν ἰδίων, ἀνυμνοῦντων αὐτό.

Τὸ Ζάππειον ἀπομιμούμενα καὶ τὰ δευτερεύοντα ἐνιαχοῦ καὶ τὰ δημοτικὰ παρθεναγωγεία, παρὰ τὸν οὐσιωδῶς δημοτικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς γαλλικῆς γλώσσης καὶ πολλῶν ἄλλων θεατρικῶν ἐπιδείξεων, ἤρξαντο τὰ πάντα νὰ μηχανῶνται, πῶς νὰ προσεγγίσωσι τὸ ὕψος τοῦ μεγαλείου τῆς ἀγάπης καὶ τοῦ ἔρωτος καὶ μεταρσιωθῶσι πρὸς τὸ ἄπειρον κάλλος τοῦ Δημιουργοῦ.

Τὰ δὲ κατώτερα ἡμῶν σχολεῖα ἢ μᾶλλον ἡ δημοτικὴ παιδείαις; Τοιαύτη κατὰ τὴν τελευταίαν 50ετίαν, ὅτε τὰ πάντα ἀλλαχοῦ ἀνεδημιουργοῦντο, παρ' ἡμῖν δὲν ὑπῆρξε, διότι οὐδέποτε ἐγένετο συστηματικὴ φροντίς καταρτισμοῦ δημοδιδασκάλων· ἐκ δὲ τῶν ἐπιτυχόντων, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν ὀλίγους τινὰς ἀποφοίτους τῶν ἀνωτέρων ἡμῶν γυμνασίων, οἱ ἄριστοι ὑπῆρξαν, καὶ οὗτοι ὀλίγοι κατὰ τὴν τελευταίαν 15ετίαν, οἱ τελειόφοιτοι τοῦ διδασκαλείου Θεσσαλονίκης καὶ ἰδίως τῶν Σερρῶν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ προῶως δυστυχῶς ἀποθανόντος Μαρούλη· περὶ δὲ δημοδιδασκαλιστῶν δὲν ἤθελέ τις ἀπατηθῆ ἀδιστάκτως παραδεχόμενος

ὅτι, ἐξαιρουμένων ὀλίγων φιλοτίμων τροφίμων τῶν εἰρημένων ἀνωτέρων ἡμῶν παρθεναγωγείων, αἱ τῶν κατωτέρων καὶ ἐπὶ παραδείγματι τῶν Σερρῶν καὶ αὐτῶν τῶν Ἐπιβατῶν παρ' ἐλπίδα μεθοδικώτεροι καὶ ἐπιμελέστεροι κατεδείχθησαν· καὶ ὅμως ἡ περὶ βασιμίου δημοτικῆς παιδείσεως μέριμνα ἔδει νὰ ἦ οὐσιωδέστατον πάντων μέλημα, οὐχὶ μόνον διότι εἶναι τὸ θεμελιον τῆς μέσης καὶ ἀνωτέρας παιδείσεως, ἀλλὰ συγχρόνως, διὰ τὸ αὐτοτελές τοῦ προγράμματος αὐτῆς, ὡς παιδαγωγικῶς καὶ ἐξ ἄλλων λόγων ἰσχυρῶν ἐνδείκνυται, καὶ ἡ ἐξόχως ἐπείγουσα τῶν πνευματικῶν καὶ ὑλικῶν ἀναγκῶν τῆς πολυπληθεστερας μερίδος τῆς ἡμετέρας κοινωνίας, τοῦ λαοῦ, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου πάνθ' ὅσα πράττονται πρὸς τὸ θεαθῆναι γίνονται· καὶ τί ἠδύνατο ν' ἀναμείνη τις ἐνθα ἡ ἐποπτεία τῶν σχολῶν καὶ παρθεναγωγείων δὲν εἶναι ἐμπειπιστευμένη εἰς ἄνδρας ἀληθῶς λογίους, πεπειραμένους καὶ μάλιστα οἰκογενειάρχας, ἐπαίους δ' ἀρχῆ ἀνωτέρᾳ πείρᾳ πραγματικῇ καὶ γνώσει παιδαγωγικαῖς συγκεκροτημένη καὶ ρυθμιζουσα ἐν πλήρει συνειδήσει τὰ καθ' ἡμᾶς παιδευτικὰ οὐδεμία. Αἱ δὲ κατὰ τόπους, ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς, εἰδικώτερα ἐποπτικαὶ ἐπιτροπαὶ περὶ τίνα ἐμερίμων; αὗται, τὸ πλείστον καὶ κατὰ τὸ σύνθηρες, ὑπὸ προσώπων ἀμαθῶν καὶ ἀναρμοδιῶν ἀπαρτιζόμεναι καὶ εἰς μόνην τὴν μεταβολὴν ἢ ἀναστάτωσιν τοῦ προσωπικοῦ ἐντροφῶσαι ἢ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν βιβλίων διδασκτικῶν, κατὰ τὰς τῶν βιβλιοκαπῆλων ὑποδείξεις, περιοριζόμεναι, ἐπανεπαύοντο ἐπὶ τῷ τιμητικῷ ἀξιώματι καὶ παντελῶς ἠμέλουν νὰ μάθωσι τὰς ἀληθείας τῶν παιδευτικῶν ἡμῶν μωριῶν, περὶ ὧν μετ' ἐμβριθείας καὶ εὐθυκρισίας ἔγραψεν ὁ κοιδιμος Κ. Ξανθόπουλος ἐν τῇ Εἰκοσιπενταετηριδί τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου. Αἱ εἰρημέναι ἐκπαιδευτικαὶ ἐπιτροπαὶ καὶ ἐφορεῖαι σχολείων διέβλεπον πολλάκις τὸ ἄγονον καὶ ἄσκοπον τῶν προσπαθειῶν, ἀμβλυποῦσαι ὅμως ἢ μὴ δυνάμεναι νὰ διαγνώσωσι τὸ νόσημα ἡμῶν καὶ νὰ φροντίσωσι περὶ τῆς ριζικῆς αὐτοῦ θεραπείας, ἐφαντάσθησαν, ἐπὶ τῇ ὁσμῆρα· προίουση καταπτώσει καὶ κακοδαμονίᾳ, αἰτίαν τὴν ἐν τῇ μορφώσει ἀνεπάρκειαν τῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, κατ' ἀκολουθίαν τὴν ἔλλειψιν θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, εἰς πρόληψιν δὲ τῶν ἐκ ταύτης δεινῶν περιωρίζοντο τὸ μὲν εἰς μεταβολὰς καὶ συμπληρώσεις προγραμμάτων, τὸ δὲ, πρὸς ἀναχαίτισιν τῆς ὑλοφροσύνης, εἰς αὐξήσιν τῶν ὥρῶν τοῦ θρησκευτικοῦ μαθήματος καὶ τὴν προσθήκην πολλῶν καὶ ποικίλων ἱερῶν μαθημάτων εἰς πάσας καὶ δὴ καὶ τὰς ἀνωτέρας γυμνασιακὰς τάξεις· ἐπιστεύετο καὶ ἔτι

πιστεύεται, ότι ἡ διδασκαλία τῶν θρησκευτικῶν ἐν τοῖς σχολείοις καὶ γυμνασίοις δύναται νὰ ἐπιτελέσῃ θαύματα ἀγωγῆς καὶ μορφώσεως ἠθικῆς· οὐδαμῶς ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή καὶ μόρφωσις κατ' ἐξοχὴν διενεργεῖται κατ' οἶκον ὑπὸ τῶν γονέων, εἶτα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ διὰ τῆς ἀνευ κόμπου καὶ ῥητορικῶν ἐπιδείξεων ἐρμηνείας τῶν ἠθικῶν διδασκαλιῶν τοῦ Εὐαγγελίου, διὰ τῆς εὐλαβοῦς ἀκροάσεως καὶ συγκινητικῆς συμμετοχῆς ἐν τῷ ψάλλειν καὶ ἀνυμνεῖν τὸν Ὑψίστον, διὰ τοῦ παραδείγματος τῶν λειτουργῶν τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἡ εἰς Θεὸν πίστις διὰ τῆς θρησκευτικῆς διδασκαλίας διαφωτίζεται μὲν, ἀλλὰ δὲν διδάσκεται, τὸναντίον ἀπὸ τρυφερᾶς ἡλικίας λόγῳ, ἔργῳ ἢ παραδείγματι τῶν γονέων, ἱερέων καὶ διδασκάλων ἐμπνέεται καὶ σταθερῶς ἐν ταῖς ἀντιξοῖς περιπετείαις τοῦ βίου παραμένει ἱερά· οἱ δὲ ζητήσαντες, διὰ διδασκαλίας ξηρᾶς πολλῶν θρησκευτικῶν μαθημάτων, μόρφωσιν ἠθικὴν καὶ χριστιανικὴν, μάλιστα μαθητῶν ἀνωτέρων τάξεων ἤδη φυσικῶς καὶ φιλοσοφικῶς μορφουμένων, τέλει ἠπατήθησαν· πρακτικώτεροι οἱ πατέρες ἡμῶν ἀρκοῦμενοι εἰς μόνην τὴν Ἰερὰν Ἱστορίαν καὶ τὴν Κατῆχησιν καὶ, ἀφιέντες εἰς τὴν φιλοτιμίαν ἐκάστου τὴν μελέτην καὶ γνῶσιν τῶν περιπετειῶν τῆς ἑαυτοῦ Ἐκκλησίας καὶ ἐν τῷ πρέποντι χρόνῳ, αὐτοὶ οὗτοι τῇ συμμετοχῇ καὶ βοηθείᾳ τῶν ὄντως χριστιανικῶς ἀνεπτυγμένων διδασκάλων τῶν χρόνων ἐκείνων περὶ τῆς χριστιανικῆς ἀνατροφῆς τῶν ἰδίων τέκνων, ὅση δύναμις, ἐπεμελοῦντο. Ὅτι δ' ἡ τόσον ἀδρᾶ καὶ πλουσία τῶν θρησκευτικῶν διδασκαλία εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, κατεδείχθη περὶ λύχνων ἀφᾶς τοῦ λήξαντος αἰῶνος, ὅτε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τῆς δεκάτης 10ετηρίδος, πρὸς θεραπείαν τῆς κοινωνικῆς σηψαιμίας, ἐπεδιώχθη, ἐν ἐνθουσιᾷ παροξυσμῷ ὡς πάντοτε, δι' Ἀδελφοτήτων καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν Σωματείων ἢ διὰ Κυριακῶν μαθημάτων ἀναζωπύρησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, τοῦθ' ὅπερ ἀμφιβάλλομεν λίαν, ὡς τὸ προσεχὲς μέλλον θέλει ἀποδείξει.

Περὶ τὰ τέλη τῆς 9ης καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς 10ης δεκαετηρίδος τοῦ λήξαντος αἰῶνος καταφανὲς ἐγένετο τὸ βάραθρον εἰς ὃ τὰ παιδευτικὰ ἡμῶν ἔβαινον, ἱκανοὶ δὲ λόγιοι ἐνταῦθ' αὖτε καὶ ἐν τῷ ὁμόρῳ βασιλείῳ, λόγῳ καὶ γραφῇ, ἤρξαντο ὑποδεικνύοντες τοὺς κινδύνους καὶ ἐπικαλούμενοι τὴν σύντονον προσοχὴν τῶν νοούντων καὶ ἰδίως τῶν θέσει ὑποχρέων, ἐπέμενον δ' οὐ μόνον εἰς τὴν μεταρρυθμίσειν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, ἀρχῆς γινομένης ἀπὸ τῆς ἐκλογῆς ἢ μορφώσεως διδασκάλων σκοπίμως ἐν διδασκαλείοις καταρτιζομένων, ἀλλὰ καὶ εἰς ρύθμισιν πρακτι-

κωτέρας παιδείσεως, ἧς σκοπὸς ἔσται οὐχὶ ἐπαγγελματικός, ἀλλὰ μορφωτικός μὲν προπαρασκευαστικός δὲ εἰς τοὺς ἐπιθυμοῦντας ἐκπαιδεῦσιν εἰς ὠρισμένους τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος κλάδους, δι' ὧν μετὰ τῆς ἰδιωτικῆς προάγεται ἡ καθόλου ἐθνικὴ οἰκονομία· οὕτως ἐσκέπτετο ἤδη καὶ ὁ Σαρθόπουλος, ὅτε πρὸ 15ετίας περίπου ἔγραφε· «Δὲν εἶναι εὐλογον οὐδὲ δίκαιον τὸ μὴ ἀποβλέπειν εἰς τὰ τοῦ πραγματικοῦ βίου καὶ τὴν πολυειδή τῆς κοινωνίας ἀνάπτυξιν, μηδὲ διακρίνειν διαφόρων βαθμῶν ἐκπαιδεῦσιν, ἀλλ' εἰς ἓνα τινὰ μεγαλόσχημον τύπον καὶ κύκλον ἀπαξάπαντας τοὺς πάσης φύσεως καὶ τάξεως νέους νὰ θελήσῃ τις εἰς σοφοὺς φιλόλογους νὰ διαπλάσῃ καὶ ἐκπαιδεύσῃ, ὡς ἡ θερμουργὸς καὶ μεγαλορρήμων ἐθνικὴ ἡμῶν ὑπερφιλανθία ὀρέγεται». Παρομοίᾳ ἦτο καὶ ἡμῶν ἡ περὶ πραγματικῶν σχολῶν γνώμη· ὅπως παραλλήλως τῇ κλασσικῇ παρέχεται καὶ γενικὴ πραγματικὴ παιδείσις, θεμελίον ἀσφαλὲς πάσης ἐιδικῆς πραγματικῆς καὶ ἐπαγγελματικῆς μορφώσεως· ἀλλ' εἰς τὰς κατ' ἰδίαν καὶ δημοσίᾳ ἐκφραζόμενας εὐχάς, συμβουλὰς καὶ παρακλήσεις ἅπασα ἢ ἐκπαιδευτικὴ κίνησις περιωρίζετο ἐνταῦθα μὲν, ὡς πάλαι καὶ κατὰ τὸ σύνθημα εἰς παραλλαγὰς δημοτικῶν προγραμμάτων βαρέως πληρουμένων, εἰς αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδασκάλων καὶ εἰς πολλαπλασιασμὸν ἀμεθόδων φυλλάδων ἢ διαγραφῶν ἐγκεκριμένων διδακτικῶν βιβλίων ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἀνθρώπων ὡς τῶν ἀρίστων ἄλλοτε θεωρηθέντων· ἐν δὲ ταῖς ἐπαρχίαις τὸ πολὺ ἠσχολοῦντο εἰς ἀπομίμησιν τῶν παρ' ἡμῖν τελουμένων, ἐν τισὶ μάλιστα παρ' ἐλπίδα καρποφόρος, ἐν δὲ τῇ ὁμόρῳ ἐπικρατεῖα εἰς συμπλήρωσιν τοῦ ἀρξαμένου καταρτισμοῦ ἔστω καὶ μονον τῶν δημοτικῶν σχολῶν διὰ τῶν διδασκαλιστῶν, ἀνωφελῶς ὁμῶς, διότι, ὅ,τι παρ' ἡμῖν ἐνταῦθα παρέλυε τὸν μεταρρυθμιστικὸν ζῆλον, κατέστρεφον αὐτόθι ἄλλοι λόγοι τόπου καὶ συστήματος ἐπὶ κοινῆς αἰτίας στηριζόμενοι· διὰ πραγμάτων πλέον ἀπεδεικνύετο, ὅτι ἡ ἰδρυσις σχολείων, γυμνασίων, καὶ πανεπιστημίων εἶναι ἀνωφελὲς ἐπίδειξις καὶ ἐθνικὴ ματαιότης ἀνευ τῶν ἀρμοδίων ὀργάνων διὰ τε τὴν διδασκαλίαν καὶ τὴν ἐπιβλέψιν.

Ἄλλ' ἂν πρὸς βελτίωσιν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἡμῶν συστήματος οὐδὲν κατωρθοῦτο, περὶ τῆς πρακτικῆς ἢ πραγματολογικῆς διακανονίσεως τῶν σπουδῶν, τοῦλάχιστον ἐν τῇ μέσῃ παιδείᾳ, ἀπόπειραι ἐγίνοντο, ἐν Ἀθήναις μὲν διὰ τῆς Ἐπιστημονικῆς Ἑταιρείας, ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς ἀναδείξεως τῆς σχολῆς τῆς Παναγᾶς τῆς κοινότητος Σταυροδρομίου εἰς πραγματολογικὸν γυμνάσιον, τὸ Ζωγράφειον, ὡς ἐπωνομάσθη ἐξ

εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν χορηγόν· ἐπὶ τοῖς ψιθυριζομένοις καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων τότε δημοσιευομένοις πρώτη ἔσπευσεν ἡ ἐν Χάλκῃ Ἐμπορικὴ Σχολὴ νὰ τροποποιήσῃ τὸ ἑαυτῆς πρόγραμμα, ὑποδιαίρουσα αὐτό, τέως μόνον κλασσικόν, εἰς ἐπιστημονικὸν ἤτοι ἄλλη λέξει κλασσικὸν καὶ ἐμπορικόν· πλὴν μόνον διαίρεσις ἐγένετο φαινομενικὴ, οὐχὶ δὲ καὶ πραγματικὴ, διότι ἡ ἐν ἐνὶ οἰκοδομήματι σύγχρονος ἐφαρμογῇ δύο διαφόρων συστημάτων, ὡς φρονοῦσιν οἱ νῦν πρακτικώτατοι Γερμανοί, δὲν εὐδοκίμεϊ, ἀπαιτοῦνται δὲ διάφορα προγράμματα καὶ αὐτοτελεῖς σχολαί· ἀποχρῶν λόγος τῆς διαιρέσεως ταύτης ὀφείλει νὰ ᾖ καθ' ἡμᾶς, ὅτι ἐν τοῖς κλασσικοῖς ἐκπαιδευτηρίοις κυριεῖται τῆς ψυχῆς τῶν μαθητῶν τὸ πνεῦμα τῆς κλασσικότητος, κατ' ἀκολουθίαν τῆς πρὸς τὰς ἐπιστήμας ὁρμῆς, ἐν δὲ τοῖς πρακτικοῖς τὸ τῆς πρακτικότητος, κατ' ἀκολουθίαν τῆς πλουτοφόρου ἐργασίας διὰ γεωργίας, ἐμπορίου, τεχνῶν καὶ βιομηχανίας, δι' ὧν τὰ ἔθνη στερεῶς ἀποκαθίστανται καὶ ὑλικῶς ἀνεξάρτητα γίνονται ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ πολιτισμοῦ· καὶ ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Πλούταρχον «ὁ θεωρητικὸς τοῦ πρακτικοῦ διαμαρτάνων, ἀνωφελής, ὁ δὲ πρακτικὸς ἀμοιρῆσας φιλοσοφίας, ἀμουςος καὶ πλημμελής»¹, νεώτεροι συγγραφεῖς τῷ Χαιρωνεῖ ἀκολουθοῦντες ἀρμονικῶς ἐν τινι μέτρῳ συγκρινῶσιν ἀμφοτέρους τοὺς βίους τῶν τε κλασσικῶν καὶ πρακτικῶν, πάντοτε ἐν αὐτοτελεῖσι σχολαῖς, τοῦθ' ὅπερ καὶ παρ' ἡμῖν ἡδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ· ἀλλὰ ταῦτα πάντα γίνονται ἐνθα σπουδαίως καὶ μετὰ συνέσεως, οὐχὶ δ' ὀπισθοβούλως καὶ ἐκ τοῦ παραχρῆμα, ἐργάζονται, ἐνῶ ἐνταῦθα, καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι σχεδὸν πάντοτε οἱ διευθύνται τῶν ἀνωτέρων σχολῶν ἐξελέγοντο ἐκ τῶν λογιωτάτων τῶν πληρούντων λογισματισμοῦ τὰ κλασσικὰ ἡμῶν γυμνάσια, ἡ ἀποτυχία, κατὰ τὸν Ξανθόπουλον, ὑπῆρξε φυσικὴ, μοιραίως δὲ τοῖς αὐτοῖς καὶ χείροσιν ἐμπιστευθείσης καὶ τῆς διευθύνσεως τῶν πραγματικῶν σχολῶν ἐγένετο σχεδὸν εἰπεῖν ὀλεθρία· οὕτως ἡ Ἐμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, ἥτις κατὰ τὰ ἀνωτέρω ὑποδεικνύμενα ὀφείλει νὰ καταστῇ, ἐὰν ὄχι πραγματικὴ, τοῦλάχιστον ἀληθῆς ἐμπορικὴ καὶ ὑπὸ διδακτικῶν σύστημα ἀνθρωπιστικὸν νὰ φεισθῇ τῶν μαθητικῶν δυνάμεων τῶν καταναλισκομένων εἰς συστηματικὰς γραμματικὰς ἐωλοκρασίας καὶ ποικίλα μετρικὰ συστήματα, ὧν τὴν ἠθοπλαστικὴν σπουδαιότητα ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει οὐδεὶς μέχρι σήμερον κατῴρωσε ν' ἀποδείξῃ, παρέμεινε κλασσικὴ. Τί δ' ἐκ τοῦ ἐρμαφροδίτου

¹ Περὶ παιδῶν ἀγωγῆς.

προγράμματος ἀπεκόμισεν; Ἐν μὲν τῷ ἐμπορικῷ τμήματι οἱ καρποὶ ἀπεδείχθησαν ὡμοὶ καὶ ἀνεπαρκεῖς, διότι ἐπὶ 100 μαθητῶν τοῦ 1898 π. χ. 27 μόνον ἦσαν ἐγγεγραμμένοι καὶ ἐξ αὐτῶν 4 μόνον παρηκολούθησαν τὰ μαθήματα τῶν σχετικῶν ἀνωτέρων τάξεων, τοῦθ' ὅπερ, εἰμαι βέβαιος, ἐξακολουθεῖ καὶ θέλει ἐξακολουθήσει καθ' ὅλον τὸν 20^{ον} αἰῶνα· ἐν δὲ τῷ ἐπιστημονικῷ τμήματι εὐρέως ἐκαλλιεργήθη τὸ ψευδαίσθημα τῆς εἰς μόνον τὰς θεωρητικὰς ἐπιστήμας κλίσεως μετ' ἀποστροφῆς πρὸς τὰς πλουτοφόρους πρακτικὰς.

Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν μικτῶν γυμνασίων ἐφήρμοσε πρώτη κατ' ἀπομίμησιν ἄλλων ἀλλαχοῦ, ὡς γνωρίζομεν, ἡ ἐν Ἀθήναις Ἐπιστημονικὴ Ἐταιρεία, ὑποδιαίρεσασα τὴν ἑαυτῆς σχολὴν τριχῶς, εἰς κλασσικὴν, ἐμπορικὴν καὶ πρακτικὴν· τοιαύτην τινὰ περίπου ἀπεπειράθησαν βραδύτερον καὶ οἱ περὶ τὸ Ζωγράφειον, ὅτε ἡ κοινότης θελήσασα τὴν μετατροπὴν τῆς σχολῆς τῆς Παναγίας εἰς τέλειον πρακτικὸν γυμνάσιον συνέστησεν ἐπιτροπὴν δοκιμαστικῶς συντάξασαν εἶδος προγράμματος πραγματολογικοῦ, ἐγκριθέντος ἐν γενικῇ συνελεύσει τῇ 14 Μαΐου 1895. Ἡ κατὰ τοῦ προγράμματος τούτου ἀντίδρασις ὠρισμένης ὁμάδος ἀπτυχιῶτων καὶ γραμματοδιδασκάλων ἦτο ἀπίστευτος, στήλαι δ' ὀλόκληροι, ἐκ παιδαγωγικῶν συγγραμμάτων ὑπεξαιρούμεναι καὶ παραλλασσόμεναι, πρὸς ἀποτυχίαν τοῦ πραγματολογικοῦ γυμνασίου, ἐδημοσιεύοντο, ἐν αἷς καὶ πολλὰ ἀρχαιοληπτικὰ ἀναμαστήματα ὑπ' ἀνθρώπων ἀνισορρόπων· καὶ εἰς οὐδὲν μὲν ἰσχυσαν, πλὴν, τὸ μὲν διὰ τὴν ἀπειρίαν ἐν ζητήμασι παιδευτικοῖς, τὸ δὲ διὰ τὰς ὑπεράγαν κλασσικὰς προλήψεις μελῶν τινῶν τῆς εἰρημένης ἐπιτροπῆς, ἐγένετο τὸ πρόγραμμα μικτόν, δυσανάλογον πρὸς τὸ πιθανὸν ποιοῦν διευθυντοῦ, διδασκάλων καὶ διδασκόμενων, ἐμπεπιστευμένον δ' εἰς χεῖρας λογιωτάτων καὶ λόγῳ διευθύνσεως καὶ παιδείσεως ἀνικάνων τελείως ἐναυάγησεν. Οὕτως οὐ μόνον βελτίωσις τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος οὐδεμία ἐγένετο, ἀλλ' ἀπέτυχε καὶ ἡ δοκιμὴ τῶν πραγματολογικῶν γυμνασίων τοῦλάχιστον ἐνταῦθα· καὶ ἐνῶ οἱ ἐν Ἑλλάδι, εἰ καὶ βραδέως, ἐβεβαίουν τὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἐν ἀμφοτέροις τοῖς βαθμοῖς τῆς παιδείσεως καὶ ἐζήτουν διὰ διδασκάλων παιδαγωγικῶς μεμορφωμένων καὶ προωρισμένων διὰ τὴν πρώτην ἰδίως παιδευσιν νὰ προλάβωσι τὸ ἐκ τῆς τέως παιδευτικῆς ἀθλιότητος δεινόν, ἀναγνωρίζοντες δὲ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ αἰῶνος, ὅπερ ἐστὶ καὶ ἡ πρακτικὴ μόρφωσις ἐν τῇ μέσῃ παιδεύσει, κατὰ συμβουλήν ἐξεχόντων ἀνδρῶν

ἐσκέπτοντο ν' ἀποστείλωσιν εἰδικῶς, μάλιστα μαθηματικούς, ὅπως ἐκ τοῦ σύνεργου ἰδόντες καὶ σπουδάσαντες ἐπανέλθωσι καὶ συστήσωσι πρακτικὰς σχολὰς, ἐνταῦθα οὐ μόνον ἀδιαφόρως καὶ ἀσπλάγγως ἐθεῶντο καταλυόμενον τὸ πρακτικὸν σύστημα τῆς παιδείσεως, ἀλλ' ἠνεύχοντο ν' ἀκροῶνται καὶ νὰ ἐπιδοκιμάζωσι τὴν ἐν πανηγυρικῷ λήρῳ παρὰ γυναικός, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσης πρὸς τὴν παιδαγωγίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀχαρακτήριστον δι' ὑπαινιγμῶν καταφορὰν κατὰ τῆς πρακτικῆς παιδείσεως.

Ἐν τῷ μεταξύ τοιαύτης τῶν καθόλου παιδευτικῶν ἡμῶν πραγμάτων καταστάσεως, περιοδικῶς ὁ τύπος κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἐν τῇ περιληπτικῇ συνόψει τῶν ἐν τῇ Δύσει περὶ ἐκπαιδεύσεως γινόμενων, ἀνεξαρτήτως καὶ οὐδέποτε ὁμοφώνως, ὡς ἔδει, πάντοτε ὁμοῦ δι' ἐπιπολαίων νυγμῶν, ἵνα μὴ τινος, πρὸς Διός, τῶν ἐνεχομένων γνωσθῆ τὸ περιλάλητον ὄνομα καὶ ἡ ποιότης, ὑπεδείκνυεν ἱκανῶς καὶ διὰ σχετικῶν συγκρίσεων τὸ ποιητέον· λόγους δὲ πάλιν ἐκ διαφόρων ἀπόψεων τῶν τρισεπτῶν ἡμῶν τὴν μωρίαν, ἀγνοίαν καὶ ἀπρονοησίαν ἐπὶ τῇ προοίῳσῃ καταστροφῇ διεξετραγῶδουν, ἐξ αὐτῶν δ' εἰς καὶ ὁ ἐν Χάλκῃ γηραιὸς καὶ παλαίμαχος τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρυθμίσεως ἀθλητῆς, ὁ Νικόλαος Φωιιάδης, οὗτινος τί πρῶτον, τί δ' ὕστατον τῆς χρηστότητος, φιλογενείας καὶ ὀξυδερκειᾶς νὰ θαυμάσῃ τις, ἐπάτασσε καί, φεῦ εἰς μάτην, ἐστιγματίζεε¹ τὴν ὑπάρχουσαν ἐκπαιδευτικὴν ἀθλιότητα καὶ ὑπεδείκνυε τὰ μέσα τῆς διορθώσεως, ἅτινα βραδύτερον, ὡς θετικώτατα γνωρίζομεν, οἱ ἐν Ἑλλάδι, ἔστω καὶ ἀνεξαρτήτως, ἐν τῇ πρώτῃ παιδείᾳ ἐσκέπτοντο καὶ ἐθέσπιζον.

Ὅτε τῷ 1895 πρωτοβουλίᾳ τῆς Α. Π. τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως κ. Ἀνθίμου τοῦ Ζ' ἐγένετο καὶ πάλιν ἀπόπειρα, ὅπως τῇ ἀρωγῇ τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογ. Συλλόγου καὶ συνεργασίᾳ τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς, καταρτισθῆ νέον πρόγραμμα τῆς πρώτης παιδείσεως—ἀπόπειρα ἀποτυχοῦσα, πρὶν ἢ λάβῃ ἔτι ἀρχὴν ἐκτελέσεως, καὶ σκοπίμως, ὅπως πᾶσα ἢ περὶ συντάξεως νέου προγράμματος τιμὴ στεφανώσῃ τοὺς ἀγῶνας μόνης τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς καὶ τοῦ ἀναξίου αὐτῆς Προέδρου—, πράγματι μετὰ τετραετίς μελέτας, κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1899, συνεκαλεῖτο πρωτοφανὲς παιδευτικὸν συνέδριον ἐξ ἀνδρῶν λογίων ἢ ἐγγραμμάτων, ἵνα, ὡς διὰ δημοψηφί-

¹ Νεολόγου ἀρ. 6757—59 καὶ 6804, ὡς καὶ Ταχυδρόμου 1898—99 πολλαχοῦ.

σματος, ἐκφέρωσιν εὐχὰς καὶ σκέψεις περὶ τοῦ τί δέον γενέσθαι ἐν τῷ φλέγοντι ἐκπαιδευτικῷ ζητήματι. Οἱ προσκληθέντες ἦσαν ὁμολογουμένως σχεδὸν οἱ πλείστοι ἀγαθοὶ οἰκογενειάρχαι, ἐπιστήμονες μάλιστα τινὲς αὐτῶν, περὶ ἐκπαιδευτικῶν ὁμοῦ οὐδέποτε μεριμνήσαντες, οὐδὲ δυνάμενοι, καὶ ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ παρ' ἡμῖν ἐκπαιδευτικοῦ ζητήματος, ἐξαιρουμένου ἐνός ἢ δύο, οὐδέποτε σοβαρῶς μελετήσαντες, ἐνῷ ὄφειλον πάντως οἱ περὶ παιδευτικῶν εὐχόμενοι καὶ γνώμην ἐκφέροντες ὄχι μόνον βαθείας νὰ ἔχωσι γνώσεις σχετικὰς, ἀλλὰ, τὸ καὶ δυσχερέστατον, διαγνωστικὴν ἰκανότητα περὶ τῶν ἐπειγουσῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν ἡμῶν ἀναγκῶν, ἔτι δὲ πείραν περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐπιτυχίας. Οὐδὲν τοιοῦτον ὑπῆρξε καὶ στάδιον ἠνοίχθη ἐλεύθερον καὶ οἰονεὶ ἀποκλειστικὸν εἰς αὐτοχειροτονήτους παιδαγωγούς καὶ μικροδιδασκάλους ἐπιζητήσαντας τρόπους αὐτοφημίας πρὸς φενάκην τοῦ λαοῦ· ἢ ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ σύγχυσις ἦτο τοιαύτη, ὥστε, ἐξ ὧν ἔγραψε μετὰ πολλῆς εἰλικρινείας καὶ φιλογενείας ὁ ἰατρός κ. Τουρογούτης¹, δικαίως ἤθελε τις χαρακτηρίσει τὰ γενόμενα κυκεῶνα, ἀπὸ τὸν ὅποιον, ἔγραφεν ὁ κ. Ν. Φωιιάδης, «πολλοὶ ἀναγνωρίζοντες, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μεταρρυθμίσεως, ἀλλὰ περὶ σταυρώσεως τοῦ μαθητοῦ διὰ τῆς τηρήσεως τοῦ καθεστώτος»², ἀνεχώρησαν. Ἄλλ' ἐκ τοῦ κυκεῶνος τούτου ἀνέθορον Ἐπιτροπή, ὅπως τῇ συνεργασίᾳ καὶ τῆς Κ. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς ἐκπονήσῃ τὸ πρόγραμμα τοῦτο, ἐν ᾧ θὰ συνεβιβάζοντο πᾶσαι αἱ ἰδέαι, ἐπιθυμίαι καὶ εὐχαὶ τῶν μελῶν· τὸ δὲ νέον τοῦτο πρόγραμμα κατὰ φθινόπωρον τοῦ 1900 ὑποβλήθην πρὸς ἐπιψήφισιν τοῖς δύο Σώμασιν εὐφήμεως παρεπέμφθη ὅπου δεῖ. Καὶ τοῦτο μὲν, ἄγνωστον διατί, δὲν ἐδημοσιεύθη ὡς ὄφειλε πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ καλοῦ εἰλικρινοῦς μερίμνης, ἀντ' αὐτοῦ ὁμοῦ οἱ ἐνδιαφερόμενοι ἀνεπίσημως ἀνετύπωσαν ἔκθεσιν τινα εἰσηγητικὴν ὀνομασθεῖσαν. Κατὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τὸ περιλάλητον τοῦτο πρόγραμμα συνεδύαζε τὸ Κοινὸν σχολεῖον μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ ἐδημιούργει τὴν λεγομένην Ἀσιακὴν σχολὴν μετὰ τάξεων ὀκτώ ἀντὶ τῶν τέως ἐπτὰ, ἐπὶ τῷ ὄρω ὅπως ἡ τελευταία αὕτη κληθῆ τάξις γλωσσική, διότι ἐν αὐτῇ εἰδικῇ θὰ ἐγένετο ἡ διδασκαλία τῆς γαλλικῆς καὶ τουρκικῆς· ἠύξθησε τὰς ὥρας τῆς διδασκαλίας τῆς καθομιλουμένης καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς, καὶ ἐπειδὴ ἡ

¹ Νέας Ἐφημερίδος 1900 ἀριθ. 2885 κ. ε.

² Ταχυδρόμου 1899 ἀριθ. 496.

ἐκ τῆς νεοελληνικῆς εἰς τὴν ἀρχαίαν ὁδόν, ἕνεκα χασμάτων φοβερῶν, ἐθεωρήθη δύσκολος καὶ ἐπικίνδυνος, ἐπενόησε τὴν διὰ τῆς *Καινῆς Διαθήκης* γέφυραν¹. ὤρισεν εὐρωπαϊκὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν μουσικὴν, σὺν πολλοῖς δὲ θρησκευτικοῖς μαθήμασι καὶ ἀρχαιολογίαν *χριστιανικὴν*, ἵνα μὴ καὶ ἐν τούτῳ τὸ φιλόλαρον γένος ὑπολείπεται ἐν τῇ καθόλου ἀρχαιολογίᾳ· εἰσήγαγε φιλοσοφίαν ἥτοι τὴν γνῶσιν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως ἡ νέα γενεὰ ἐκ παιδῶν ψυχολογῇ, ὤρισε μαθήματα εἰδικὰ ἐν τῇ γαλλικῇ καὶ τουρκικῇ γλώσσῃ διδασκτέα, μαθήματα ἀγωγῆς, μαθήματα εὐπρεπείας κοινωνικῆς! κτλ. κτλ. ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς· ἐμερίμνησε δὲ καὶ περὶ παρθηναγωγείων καὶ ἀνέγραψε τόσα, ὥστε ἱλιγγιᾶ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς διὰ τὸ μεγαλεπήβουλον τῶν ἀντιγραφῶν ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς μορφώσεως τῶν μελλουσῶν μητέρων, περὶ δὲ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος, γράφει ὁ κ. *N. Φωτιάδης*², ἥτοι περὶ τοῦ ἂν ὑπάρχη καὶ ποῦ ἐγκτεται τὸ σφαιρὸν τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἡμῶν συστήματος, περὶ τῶν προσόντων καὶ τοῦ μέλλοντος τῶν διδασκάλων, περὶ μεθόδων διδασκαλίας, περὶ διαρκοῦς καὶ σπουδαίας ἐπιθεωρήσεως τῶν σχολείων, περὶ εὐμεθόδων διδασκτικῶν βιβλίων, περὶ περιορισμοῦ τῆς βιβλιοκαπηλείας καὶ περὶ ἄλλων οὐσιωδῶν καὶ σωστικῶν μέτρων οὐδὲν ἄλλο ἢ μόνον εὐχάς· εὐχὴν περὶ καταρτισμοῦ διδασκάλων, εὐχὴν περὶ καταλλήλων ὁδηγιῶν πρὸς μελέτην τῶν διδασκόντων, εὐχὴν περὶ εἰσαγωγῆς βιβλίων διδασκτικῶν ἐπὶ τῇ βάσει διαγωνισμοῦ, πάσης προνοίας ληφθείσης περὶ τῶν περιτριμμάτων τῶν ὑποσκελισάντων, ἐγκρίσει τῆς *K. Ἐκπαιδευτικῆς Ἐπιτροπῆς*, τὰ παρ' ἡμῖν ἀριστα διδασκτικὰ βιβλία, εὐχὴν συγκροτήσεως βιβλιοθήκης, εὐχὴν ὅπως, παραλλήλως τῷ Ἐκκλησιαστικῷ Μουσικῷ Συλλόγῳ, ἰδρυθῆ καὶ παιδευτικὸς χάριν τῆς μελλούσης παιδευτικῆς ἡμῶν δράσεως. Γοιούτων καὶ τὸ νεώτατον καὶ ἐπὶ τῷ τέλει τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος φιλοπονηθὲν πρόγραμμα, ὅπερ ἐγένετο ἡ κατακλείς τῶν ἀπὸ πέντε δεκαετηρίδων ἐκπαιδευτικῶν ἡμῶν παιδιῶν, κατακλείς ἀνταξία τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ χάους καὶ τῆς γενικῆς τῶν ἐνοριακῶν ἡμῶν περιφερειῶν ἀναστατώσεως, ἥτις ἐλάμπρυνε τὴν τελευταίαν πατριαρχίαν τοῦ αἰῶνος.

Γοιούτην κατάστασιν παιδευτικὴν καὶ ἀγωγὴν, μετὰ παραλλήλων ἀποτελεσμάτων, κληρονομοῦμεν κατὰ τὸν 20^{ον} αἰῶνα, κατάστασιν ἣν

¹ *Κων/πόλεως* 1900 ἀριθ. 181.

² *Ταχυδρόμου* 1899 ἀριθ. 496.

θαρρούντως γενικεύοντες συμπεραίνομεν ὅτι, τὸ μὲν ἐν γνῶσει, τὸ δ' ἐν ἀγνοίᾳ, ἠδικήσαμεν ἀπιστεύτως, μέχρις ἐξαντλήσεως σχεδὸν εἰπεῖν τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν δυνάμεων, τὸ ἔθνος ἡμῶν, καθόλου καὶ ἐπὶ μέρους, ἐν τῷ πολυτιμοτάτῳ τῶν ἀγαθῶν τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως· ἐφαντάστημεν ὅτι παιδεύσεις εἶναι ἢ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀπομνημόνευσις γραμματικῶν τύπων, κανόνων καὶ ὠρισμένου ποσοῦ γνῶσεων καὶ λέξεων ἀρχαϊκῶν, οὐδὲν δ' ἕτερον· ἐνῶ παιδεύσεις σημαίνει τοῦτο μὲν κτήσιν γνῶσεων βασιμῶν, τοῦτο δέ, μάλιστα πάντων, καλλιέργειαν τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων, ἥτοι διαπαιδαγωγῆσιν πνεύματος, αἰσθήματος καὶ βουλήσεως, ἐφ' ὧν ἐρείδεται ἡ τελεία καὶ ἀληθῆς μόρφωσις καὶ ἀνατροφή. Ταύτης, ἐκ πολλῶν ἀπόψεων, στερηθὲν τὸ ἔθνος ἡμῶν περιῆλθεν εἰς σημεῖον πολλὰς καὶ δικαίας σκέψεις καὶ μερίμνας περὶ ὑγιοῦς μέλλοντος ἐμβάλλον. Τίς ὁ ἀληθῆς λόγος τοῦ φαινομένου τούτου; Κοινῇ ἀνομολογεῖται καὶ σχεδὸν παρὰ πάντων ἄνευ ἀντιρρήσεως παραδεκτὴ γίνεται ὡς αἰτία ἡ *σῆψις*· ἀλλὰ σῆψις ἢ σηψαιμία εἶναι σύμπτωμα, ἐν ἡμῖν δὲ δέον ν' ἀναζητηθῆ τὸ πολλῶ βαθύτερον κείμενον νόσημα. Εἶναι ἄρα, γε τοῦτο ὁ ἄπειρος καὶ ἀκαταλόγιστος ἐγωϊσμός μετὰ τῶν ποικίλων καὶ εἰδεχθῶν αὐτοῦ μορφῶν, ἐν ὀνόματι τοῦ ὁποίου, παράδοξον εἰπεῖν, καὶ πλείστα τῶν γενναίων καὶ ἀνιδιοτελῶν ἡμῶν πράξεων γίνονται; Ἄλλ' ὁ ἐγωϊσμός, κατὰ τὸν *Max Nordau*¹, εἶναι ἀπλῶς ἀποτελεσμα ἐλλείψεως ἀνατροφῆς καὶ μαρτύριον ἠθῶν ἀτελῶς ἀνεπτυγμένων, καὶ τὴν ἐξήγησιν ταύτην τοῦ διαπρεποῦς κοινωνιολόγου καὶ ψυχολόγου προθύμως ἀναγνωρίζομεν, ἐνόσω πρόκειται περὶ τοῦ συνήθους ἐγωϊσμοῦ τοῦ συμφυοῦς ἐν μέρει τῷ ἀνθρωπείῳ γένει. Παρ' ἡμῖν ὅμως εἶναι τι πλέον ἢ ἐγωϊσμός· εἶναι γενικὴ τις ιδιότης εἰς τὴν τάξιν ἰδίως τῶν ἀνθρώπων, τῶν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεπτυγμένων, ἔχουσα ρίζας βαθυτάτας, εἶναι δὲ ἀποτέλεσμα κοινωνικῆς ἀλλοιώσεως, εἰς ἣν συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος ἡ ἐκπαίδευσις ἡμῶν, εἶναι, ἀληθῶς καὶ ἀκριβῶς εἰπεῖν, νόσημα καθολικὸν καὶ καλεῖται *ἠθικὴ μνωπία καὶ ἀμβλύτης περὶ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐννοίας τοῦ καθήκοντος*, ἧς ἕνεκα πάντα τὰ παρ' ἡμῖν μαραίνονται καὶ φθίνουσιν.

Ἐπάρχει ἐλπίς θεραπείας; Δι' οὓς ἐν τοῖς Ἐκπαιδευτικοῖς² ἐξεθέμεθα λόγους καὶ διὰ τὴν ἀνισορροπίαν τῶν πνευματικῶν ἡμῶν δυνά-

¹ Περὶ ἐκφυλισμοῦ. Μετάφρ. Α. Βλάχου.

² *Κων/πόλεως* 1900 ἀριθ. 66.

μεων, ἐν ἧ ἡ μὲν φαντασία κατὰ τὸ σύνθητες κυριαρχεῖ, τὸ δὲ λογικὸν ἀδυνατεῖ νὰ λειτουργήσῃ ἐπὶ τῇ βάσει ὑγιῶν ἀρχῶν, τὴν τελικὴν θεραπείαν τὸ γε νῦν θεωροῦμεν δυσχερεστάτην· βελτιώσιν τινα ἡδύνατό τις ν' ἀναμείνῃ, ἂν εἰλικρινῶς ὠμολογεῖτο ἡ ἀνικανότης ἡμῶν περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν λειτουργημάτων τῆς κοινωνικῆς ἡμῶν ζωῆς καὶ ἡ ἔκουσία κηδεμονία, ὅπως ἐν τῷ μεταξὺ ψυχικῶς ἀποκαθαίρομενοι κατανοήσωμεν τὸ *Γνώθι σαυτόν*.

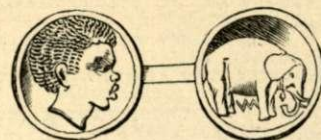
Ulcera animi sananda magis, quam corporis.

Publius Syrus.

Ἐργαρον ἐν Πέραν Κων/πόλεως τῇ 15 Μαρτίου 1901.

A. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ

Ο ΕΛΕΦΑΣ ΤΟΥ ANNIBA

A'

Μεταξὺ τῶν ἐτρουσκικῶν νομισμάτων γνωστότατα εἶναι τὰ μικρὰ ἐκείνα ἐκ χαλκοῦ, ἅτινα ἔχουσιν ὡς τύπους ἔμπροσθεν μὲν κεφαλὴν αἰθίοπος, ὀπίσθεν δ' ἐλέφαντα. Τὰ νομίσματα ταῦτα, ἅτινα ἔλκουσιν ἀπὸ γραμ. 2,60 μέχρι 2,80, ἀνάγονται χρονολογικῶς μετ' ἀσφαλείας *a priori* εἰς ἐποχὴν προγενεστέραν τοῦ ἔτους 200, διότι κατ' αὐτὸ διεκόπη ὀριστικῶς ἡ αὐτόνομος νομισματοκοπία τῆς Ἐτρουρίας. Δύναται τις δὲ νὰ ὑποδιαίρῃ τὰ τοιαῦτα χαλκᾶ νομίσματα εἰς δέκα περίπου παραλλαγὰς, δηλουμένας καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς ἔμπροσθεν ὄψεως ὡς καὶ εἰς τὰ διάφορα γράμματα ἅτινα ἀναγινώσκονται ἐνίοτε ἐν τῷ πεδίῳ. Τὰ γράμματα ταῦτα εἶναι M, M, F, C, τοποθετημένα συνήθως ὑπὸ τὴν γαστέρα τοῦ ἐλέφαντος, ἀπαντῶντα ὅμως οὐχ ἥττον καὶ ἐν τῇ κυρίᾳ ὄψει ὀπίσθεν τῆς κεφαλῆς τοῦ Αἰθίοπος, ἐνίοτε δὲ κατ' ἐξαιρέσειν ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὄψεων¹.

Τὰ τέσσαρα ταῦτα γράμματα m, s, f, c, δὲν εἶναι τὰ ἀρχικὰ τεσσ-

¹ Τὰς κυριωτέρας παραλλαγὰς τῶν νομισμάτων τούτων ἴδε ἐν τοῖς ἐξῆς *Catalogue of the British Museum, Italy* σελ. 15. Mommsen *Hist. de la monnaie romaine* γαλλ. μεταφρ. Blacas τ. Α' σελ. 223. P. Garrucci, *Le monete dell'Italia antica* σελ. 58 καὶ πίν. LXXV εἰχ. 11 ἕως 15. Μουσεῖον Βερολίνου *Beschreibung der antiken Münzen, Dritter Band, Italien* (H. Dressel) σελ. 47 ἀριθ. 17 ἕως 23 καὶ πίν. I εἰχ. 10. Imhoof-Blumer καὶ O. Keller *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen* σελ. 24 ἀριθ. 3 καὶ πίν. IV, 3.

σάρων διαφόρων πόλεων, διότι τὰ νομίσματα εἶναι τοῦ αὐτοῦ ῥυθμοῦ, μαρτυροῦντα σαφῶς ὅτι προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ νομισματοκοπέου· εἶναι λοιπὸν σήματα χαραχθέντα ὑπὸ τοῦ σφραγιδογλύφου πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως μιᾶς σειρᾶς τοιούτων ἀπὸ ἄλλης προγενεστέρως. Τὰ αὐτὰ γράμματα ἀπαντῶσι καὶ ἐπὶ ἐτέρων χαλκῶν ἐτρουσκικῶν νομισμάτων ἀνηκόντων εἰς τὰς ἐξῆς δύο κατηγορίας α') εἰς ἐκείνην ἣς τὰ κομμάτια ἔχουσιν ἀφ' ἐνὸς τροχὸν καὶ ἀφ' ἐτέρου πέλεκυν, ἄγκυραν ἢ δοχεῖον μετὰ δύο λαβῶν, καὶ β') εἰς ἐκείνην ἣς τὰ κομμάτια ἔχουσιν ἀφ' ἐνὸς κεφαλὴν Ἡρακλέους φέροντος τὴν λεοντὴν καὶ ἀφ' ἐτέρου κυνηγετικὸν κύνα τρέχοντα¹. Πλὴν τῆς ὁμοιότητος ταύτης, πάντα ταῦτα τὰ νομίσματα συγγενεύουσι πρὸς ἄλληλα κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὴν κατασκευὴν· πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ ἀπαντῶσι συνθέστατα ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις, ἐν τοῖς περιχώροις τῆς Τρασιμένης λίμνης.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίσωμεν μετ' ἀκριβείας τὸ νομισματοκοπεῖον. ἐξ οὗ προέρχονται τὰ νομίσματα ταῦτα, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν εἰς τὰ πορίσματα ἅτινα θὰ συναγάγωμεν ἀμέσως ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ τόπου ἔνθα εὐρέθησαν ταῦτα, ἐξ οὗ δυνάμεθα νὰ προσδιορίσωμεν τὴν προέλευσιν αὐτῶν μετὰ πάσης τῆς ἐπιθυμητῆς ἀκριβείας.

Ἄλλοτε κατέτασσον τὰ νομίσματα τὰ φέροντα τοὺς ἀνωτέρω περιγραφέντας τύπους τοῦ αἰθίοπος καὶ τοῦ ἐλέφαντος εἰς τὴν Λιβύην· ἀλλὰ τὰ ἐτρουσκικὰ γράμματα καὶ ἡ ἐτρουσκικὴ προέλευσις τῶν νομισμάτων τούτων ἐπέβαλον ἔκτοτε τὴν κατάταξιν αὐτῶν εἰς τὰ νομίσματα τῆς κεντρικῆς Ἰταλίας². Ὁ Sestini σημειοῖ ὡς τόπον εὐρέσεως τῶν νομισμάτων τῶν ἐχόντων ὡς τύπον ἐλέφαντα, τὰ περίχωρα τοῦ Arezzo, τοῦ Contorne καὶ τῆς λίμνης Τρασιμένης³. Πάντα τὰ ἄλλα ἐτρουσκικὰ νομίσματα ὧν ἐμνημονεύσαμεν, μετὰ τῶν αὐτῶν ἐν τῷ πεδίῳ γραμμάτων, ἀνευρέθησαν κατὰ τοὺς P. P. Marchi καὶ Tessieri⁴,

¹ Ἴδε πρὸ πάντων P. Garrucci αὐτόθι σελ. 59 καὶ πίν. LXXVI εἰκ. 8 ἕως 22 (ἀποδιδόμενα εἰς τὴν πόλιν Peithesa ἢ μᾶλλον Peiresa (Perusia), πρὸλ. Mommsen αὐτόθι Α', σελ. 222—223.

² Eckhel *Doctr. num. vet.* τόμ. Α', σελ. 95. Mionnet *Description Supplement* τόμ. Α', σελ. 208, ἀριθ. 76 καὶ 77.

³ Sestini *Lettera al estensore del Catalogus musei regis Daniae* σελ. 3.

⁴ Marchi et Tessieri *L' aes grave*, σελ. 92, 93, 100.

Lanzi¹ καὶ Mommsen² εἰς τὰ περίχωρα τοῦ Chiusi (Clusium), τοῦ Arezzo, τοῦ Contorne, τοῦ Tuder καὶ παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Ἄρνου. Τελευταῖον ὁ P. Garrucci ἐπιβεβαίωσι πάσας τύτας τὰς μαρτυρίας³. Ἐκ δὲ τῶν πληροφοριῶν ἃς ὀφείλομεν εἰς τὴν φιλοφροσύνην τοῦ κ. Arthur Sambon πειθόμεθα ὅτι μέγας ἀριθμὸς τῶν νομισμάτων τούτων εὐρέθη ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ νῦν καλουμένου Chiana ποταμοῦ (Clanis παρὰ Ῥωμαίους), κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, ὅταν ἐγένοντο τὰ μεγάλα ὑδραυλικὰ ἔργα, δι' ὧν διωχετεύθησαν τὰ ὕδατα τοῦ τελματώδους τούτου ἐδάφους ἐν μέρει εἰς τὸν Ἄρνον καὶ ἐν μέρει εἰς τὸν παραπόταμον τοῦ Τιβέρεως Paglia.

Εἶναι λοιπὸν ἀσφαλῶς ἀποδεδειγμένη ἡ προέλευσις τῶν νομισμάτων τούτων· ἂν δὲ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἰταλίας εὐρέθησαν εὐάριθμά τινα ἐξ αὐτῶν, ὡς φέρ' εἰπεῖν ἐν Καμπανίᾳ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν ἐμπορίαν ἢ εἰς τὴν τύχην· ἄρα δὲν δύνανται ἐκ τούτων ν' ἀλλοιωθῶσι τὰ πορίσματα εἰς ἃ καταλήγομεν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τῆς νομισματοκοπίας ταύτης.

Ὁ αἰθίοψ τῶν προκειμένων νομισμάτων ἔχει φυσιογνωμίαν λίαν χαρακτηριστικὴν, ἐξ ἣς καθίσταται κατάδηλον ὅτι ὁ σφραγιδογλύφος εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὠρισμένον ἔθνογραφικὸν τύπον· ἔχει εἰς τὰ ὦτα κρικούς, ῥίνα σιμὴν, χεῖλη παχέα, κόμην οὐλὴν καὶ βραχεῖαν· εἶναι ὁ κλασσικὸς τύπος τοῦ αἰθίοπος. Ὁ ἐλέφας φέρει εἰς τὸν τράχηλον κωδωνίσκον καὶ ἔχει ὦτα μεγάλα ἐν εἴδει ῥιπιδίου, ἡ δὲ ιδιότης αὕτη διακρίνει τὸν ἀφρικανικὸν τοῦ ἀσιατικοῦ ἐλέφαντος, διότι ὁ τελευταῖος οὗτος, εἰ καὶ εὐσωμότερος, ἔχει ἐν τοσοῦτῳ ὦτα μικρά. Αἱ διαφοραὶ αὗται τῶν δύο γενῶν τοῦ ἐλέφαντος ὄχι μόνον ἀκριβῶς προσδιορίζονται ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἀλλὰ πρὸς τούτοις δηλοῦνται σαφῶς καὶ ἐν τοῖς ἔργοις τῆς τέχνης, μάλιστα τοῖς νομίμασι. Πρὸς τοῦτο ἀρκεῖ νὰ παραβάλη τις, ὅπως πεισθῇ, τὰ νομίσματα τῶν βασιλείων τῆς Αἰγύπτου, τῆς Συρίας καὶ τῆς Βακτριανῆς πρὸς ἐκεῖνα τῶν βασιλείων τῆς Νουμιδίας καὶ τῆς Μαυριτανίας τὰ ἔχοντα ὡς τύπον ἐλέφαντα⁴.

¹ Lanzi *Saggio di lingua etrusca*, τόμ. Β', σελ. 21 καὶ 92 (6' ἔκδοσις).

² *Hist. de la mon. romaine*, μεταφρ. γαλλ. Blacas, τ. Α', σ. 221 καὶ 223.

³ *Le monete dell'Italia antica*, σελ. 58.

⁴ Πρὸς τοῦτο συμβουλευτέον Imhoof-Blumer καὶ O. Keller, *Tier- und Pflanzenbilder auf Münzen und Gemmen*, πίν. IV, 1 ἕως 7 καὶ πίν. XIX, 39, 41, 42, 44.

Ὁ ὀδηγὸς τῶν ἀσιατικῶν πολεμικῶν ἐλεφάντων παρὰ τοῖς συγγραφεῦσιν εἶναι γνωστὸς διὰ τοῦ ὀνόματος Ἰνδός, ὡς ἐκ τῆς ἐθνικότητος αὐτοῦ¹. Ὁ δὲ ὀδηγὸς τῶν ἀφρικανικῶν ἐλεφάντων ἦτο αἰθίοψ, ὡς σαφῶς μαρτυρεῖ ὁ Μαρτιάλιος, ὅστις ἐξυμνεῖ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν ἐπιτηδεότητα τῶν αἰθίοπων οἵτινες διηύθυνον τοὺς ἐλέφαντας εἰς τὰς ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ θηριομαχίας:

Nigro bellua nil negat magistro².

Ἡ θέσις τοῦ ὀδηγοῦ, γνωστὴ ἐκ ποικίλων μνημείων, ἦτο ἐπὶ τοῦ τραχήλου τοῦ ἐλέφαντος, ἔμπροσθεν τοῦ σάγματος καὶ τοῦ πύργου ἐν ᾧ ἦσαν οἱ μαχηταί³.

Β'

Πότε οἱ περὶ τὴν λίμνην Τρασιμένην οἰκοῦντες πληθυσμοὶ ἐγνώρισαν ἐκ τοῦ σύνεγγυς ἐλέφαντας μετὰ τῶν ὀδηγῶν αὐτῶν; Διὰ τίνα λόγον μία τῶν παραλιμνίων τούτων πόλεων ἔκοψε νομίσματα φέροντα τύπους τοσοῦτον χαρακτηριστικούς καὶ ἀλλοτρίους διὰ τὴν χώραν, οἳ εἶναι ἢ κεφαλὴ τοῦ αἰθίοπος καὶ ὁ ἐλέφας; Διότι σημειωτέον ὅτι ἐνταῦθα δὲν πρόκεινται οὔτε μυθολογικοὶ οὔτε κατὰ παράδοσιν τύποι, οὔτε κἄν σχετιζόμενοι πρὸς τὴν φυσικὴν ἱστορίαν κλ. τοῦ διαμερίσματος τούτου τῆς Ἑτρουρίας τὴν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων παρουσίαν τῶν ἀφρικανικῶν τύπων δεόν ν' ἀναζητήσωμεν εἰς ἱστορικοὺς λόγους.

Ὁ P. Garrucci νομίζει ὅτι τὰ νομίσματα ταῦτα ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ Πύρρου ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ⁴. Ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ἐσφαλμένη, ὡς θ' ἀποδείξωμεν παρακατιόντες. Ἐν τούτοις εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Πύρρος ἀποβιβαζόμενος εἰς Ἰταλίαν, ἐν ἔτει 280 π. Χ., ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ εἴκοσιν ἐλέφαντας, οὓς εἶχε λάβει παρὰ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ καὶ βασιλέως τῆς Αἰγύπτου Πτολεμαίου Α' τοῦ Σωτήρος⁵. Ἡ θέα τῶν παχυδέρμων τούτων κατεφόβισε τοὺς Ῥωμαίους, οἵτινες ἀπε-

¹ Πολυβ. I, 40, 15. Τιτ. Λιβ. XXXVIII, 14, 2.

² Martialis Epigr. I, 105, στίχ. 10.

³ Ἐπὶ πάντων τούτων τῶν ζητημάτων ἴδε *Histoire des éléphants* τοῦ Armandi καὶ τὸ ἄρθρον *Elephas* ὑπὸ S. Reinach ἐν τῷ *Dictionn. des antiquités grecques et romaines* τῶν Daremberg καὶ Saglio.

⁴ *Le monete dell'Italia antica* σελ. 58.

⁵ Διον. Ἀλικαρ. Ἀπόσπασμα LXIX, 14.

κάλουν αὐτὰ ἀφελῶς βουῆς τῆς Λευκανίας, εἰς τοὺς ἐλέφαντας δ' ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος ἢ παρὰ τὴν Ἡράκλειαν νίκη τοῦ Πύρρου. Ἀλλὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος τὰ πράγματα μετεβλήθησαν, διότι εἰς τὴν παρὰ τὸ Ἄσκλον μάχην οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγούντος τοῦ ὑπάτου Π. Σουλπικίου Σαβερρίωνος ἐδείχθησαν μᾶλλον ἐξωκειωμένοι πρὸς τοὺς ἐλέφαντας καὶ τοὺς τρόπους τοῦ καταμάχεσθαι αὐτούς, μικρὸν δὲ βραδύτερον ἐν τῇ μάχῃ τοῦ Βενεθέντου ἐφόνευσαν ἐπτὰ καὶ ἐζώγησαν τέσσαρας, οἵτινες ἐκόσμησαν τὸν θρίαμβον τοῦ ὑπάτου Κουρίου Δεντάτου κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 274¹.

Ἐν περίφημον χαλκοῦν Ῥωμαϊκὸν νόμισμα ὑπαινίσσεται προδήλως τὴν νίκην ταύτην τῶν Ῥωμαίων κατὰ τῶν ἐλεφάντων τοῦ Πύρρου. Τὸ νόμισμα τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπανιωτάτων, φέρον ἀφ' ἐνός ἐλέφанта καὶ ἀφ' ἐτέρου χοῖρον². Τὴν ἐξήγησιν τῶν τύπων τούτων εὐρίσκομεν παρὰ τῷ Αἰλιανῷ, ὅστις διηγεῖται ὅτι ὁ ἐλέφας κατ' ἐξοχὴν φοβεῖται τοὺς γρυλλισμοὺς τοῦ χοίρου καὶ ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι ἀνέκοψαν τὴν πορείαν τοῦ Πύρρου ἐν Ἄσκλῳ ἐν ἔτει 279, ἀπολύσαντες κατὰ τῶν ἐλεφάντων ἀγέλην χοίρων, οἵτινες διὰ τῶν κραυγῶν αὐτῶν ἔτρεψαν εἰς φυγὴν τὰ παχύδερμα. Λέγεται ὡσαύτως ὅτι οἱ Μεγαρεῖς πολιορκούμενοι ὑπὸ τοῦ Ἀντιγόνου κατέφυγον εἰς τὸ αὐτὸ στρατήγημα³.

Μετὰ τὰς μαρτυρίας ταύτας δὲν ἀπομένει πλέον ἀμφιβολία ὅτι τὸ χαλκοῦν νόμισμα περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος ἐκόπη εἰς μνημόσυνον τοῦ εὐτυχοῦς στρατηγήματος τῶν Ῥωμαίων. Ἐκεῖνο δ' ὅπερ ἐπιβεβαιῶ τὴν γνώμην ταύτην εἶναι ὅτι ὁ τύπος τοῦ ἐλέφαντος ἐπὶ τοῦ νομίσματος εἶναι οὐχὶ τοῦ ἀφρικανικοῦ τοῦ ἔχοντος μεγάλα τὰ ὄτα, ἀλλὰ τοῦ ἀσιατικοῦ, μετὰ μικρῶν ὠτων, δηλαδὴ τύπος ἐλέφαντος ἐξ ἐκείνων οὓς ἐδωρήσατο ὁ Πτολεμαῖος εἰς τὸν πολεμικὸν βασιλεῖα τῶν Ἡπειρωτῶν.

Ἐπὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν δηναρίων τῶν δημοκρατικῶν χρόνων εὐρηται ὡσαύτως ἐνίοτε ἐλέφας. Τὰ ἀρχαιότατα τῶν δηναρίων τούτων εἶναι τὰ κοπέντα ὑπὸ τῆς Καικιλίας γενεᾶς, ἧς ἐγένετο σύμβολον ὁ ἐλέφας,

¹ Εὐτροπίου *Breviarium II*, 14. Σενέκα *De brev. vitae* 13. Φλώρου I, 18. Παυσαν. I, 42, 4. Πλιν. *Histor. natur.* VIII, 6. Διον. Ἀλικαρ. XIX, 12, 13, 14.

² Garrucci *Le monete dell'Italia antica* σελ. 11 καὶ πιν. XXII. *British Museum Catalogue, Italy* σελ. 62 καὶ 63.

³ Πλιν. *Hist. nat.* VIII, 9. Σενέκα *De ira II*, 12, 2. Αἰλιαν. *Περὶ ζῴων ἰδιότητος* I, 38. XVI, 36. Πολυαιν. *Στρατηγ.* IV, 6, 3.

ἀφ' ὅτου εἰς τῶν προγόνων τῆς ἰσχυρᾶς ταύτης οἰκογενείας, ὁ Λ. Καϊκιλιος Μέτελλος ἤρατο τὴν γνωστὴν παρὰ τὸν Πάνορμον νίκην κατὰ τῶν καρρηθονιακῶν ἐλεφάντων ἐν ἔτει 241 π. Χ. ¹ Ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων ὁ ἀφρικανικὸς ἐλέφας ἀναγνωρίζεται εὐχερῶς ἐκ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ὠτων καὶ ἐπὶ πλέον ὡς εἰς τὰ ἐτρουσκικὰ νομίσματα, εἰς ἃ ἐπανερχόμεθα, ὁ καρρηθονιακὸς ἐλέφας, τὸ ἔμβλημα τῶν Μετέλλων, εἶχε κωδωνίσκον εἰς τὸν τράχηλον. Ὁ Λ. Κ. Μέτελλος, ὅπως κοσμήσῃ τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, ἔφερεν εἰς Ῥώμην 400 ἐλεφάντας ². Ἐν τέλει ῥητέον ὅτι, ὁσάκις ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀπαντᾷ ἐλέφας ἢ ἄρμα ἐλεφάντων ἐπὶ Ῥωμαϊκῶν νομισμάτων, εἶναι πάντοτε σχεδὸν εὐχερῆς ἡ ἐξεύρεσις τῶν ἱστορικῶν γεγονότων εἰς ἃ ἀνάγονται οἱ νομισματικοὶ οὗτοι τύποι.

Ἄλλ' ἐπὶ νομισμάτων κοπέντων πρὸ τοῦ 200 ἔτους, παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Τρασιμένης λίμνης, τί θέλει ἡ κεφαλὴ τοῦ αἰθίοπος καὶ ὁ ἐλέφας; Δὲν δυνάμεθα νὰ συμμερισθῶμεν τὴν γνώμην τοῦ P. Garrucci, ὅστις ἐνταῦθα διαβλέπει ὑπαινιγμὸν τῆς εἰσβολῆς τοῦ Πύρρου, διότι πρόκειται περὶ ἀφρικανικοῦ καὶ οὐχὶ ἀσιατικοῦ ἐλεφάντος, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον διότι ὁ Πύρρος περιωρίσθη διαρκῶς εἰς τὴν νότιον Ἰταλίαν, οὐδέποτε δὲ ὑπερέβη τὸ Ἄσκλον καὶ τὸ Βενέβεντον, ὥστε καθίσταται ἀκατανόητον τὸ ὅτι δῆθεν οἱ κάτοικοι τοῦ Κλουσίου ἢ ἄλλης τινὸς γειτονικῆς πόλεως ἔκοψαν νόμισμα ἀναμιμνήσκον τὴν διέλευσιν καὶ τὰς νίκας τοῦ βασιλέως τῶν Ἡπειρωτῶν.

Συνελόντι δ' εἰπεῖν, ὁ ἀφρικανικὸς ἐλέφας μετὰ κωδωνίσκου εἰς τὸν τράχηλον, ὡς οἱ ζωγρηθέντες ὑπὸ τοῦ Μετέλλου, ἄπαξ μόνον ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Ἐτρουρίαν καὶ τὴν Ὀμβρικήν, παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Τρασιμένης λίμνης, κατὰ τὸ 217 π. Χ., μετὰ τῆς στρατιᾶς τοῦ Ἀννίβα.

Πασίγνωστοι εἶναι αἱ λεπτομέρειαι τῆς πορείας τοῦ μεγάλου τῆς Καρρηθόνος στρατηλάτου διὰ μέσου τῆς μεσημβρινῆς Γαλατίας καὶ τῶν Ἄλπεων μετὰ σώματος ἐλεφάντων, οἵτινες συνώδευον τὴν στρατιάν αὐτοῦ. Ὁ Τίτος Λίβιος ἱστορεῖ, κατὰ ποῖον τρόπον διέβησαν τὸν Ῥοδανὸν καὶ ὕστερον τὰς Ἄλπεις τὰ μεγάλα ταῦτα ζῶα, ὧν πολλὰ ἀπέθανον ἐκ τοῦ ψύχους.

Κυρίως χάρις εἰς τοὺς ἐλεφάντας ὁ Ἀννίβας κατήγαγε τὴν παρὰ τὸν

¹ Babelon *Descr. chron. des monnaies de la République romaine* τόμ. Α', σελ. 263 κ. ε.

² P. Orosius IV, 9.

Τρεβίαν νίκην. Κατὰ τὴν διάβασιν ὁμοῦ αὐτοῦ διὰ τῶν Ἀπεννίνων, ὅπως κατέβη εἰς τὴν Ἐτρουρίαν, ἀπώλεσεν ἑπτὰ ἐλεφάντας, πνιγένας κατὰ φοβερὸν χιονοστρόβιλον. Οἱ ὑπολειφθέντες διεδραμάτισαν οὐχ ἥττον σπουδαῖον πρόσωπον μικρὸν ὕστερον εἰς τὴν μάχην ἣτις συνήφθη παρὰ τὴν Πλακεντίαν. Ἀλλὰ καὶ οὗτοι ἀπωλέστησαν εἰς τὰς τελευτάδεις πεδιάδας τοῦ Ἄρνου καὶ τοῦ Κλάνεως, ὥστε ὅτε ὁ Ἀννίβας ἀφίκετο παρὰ τὰς ὄχθας τῆς Τρασιμένης λίμνης, ἐν μόνον ὑπελείπετο αὐτῷ ἐκ τῶν παχυδέρμων τῆς Ἀφρικῆς. Ὁ Τίτος Λίβιος ἀφηγεῖται, ὅτι πρὸ τῆς μάχης τοῦ 217 ὁ Ἀννίβας, ὅστις εἶχεν ἀπολέσει τὸν ἕτερον τῶν ὀφθαλμῶν, ὡς ἐκ τοῦ εὐμεταβόλου τῆς θερμοκρασίας, διώκει τὴν στρατιάν αὐτοῦ ὀχούμενος ἐπὶ τοῦ μόνου ἐναπομείναντος αὐτῷ ἐλεφάντος, ἵνα εὐρίσκηται ὅσω τὸ δυνατόν ὑπεράνω τοῦ ὕδατος τῶν τελευτῶν: *elephanto qui unus superfuerat, quo altius ab aqua exstaret, vectus* ¹.

Ὁ Ἀννίβας ὑπῆρξε νικητὴς ἐπ' αὐτῶν τούτων τῶν τόπων ἔνθα ἐκόπησαν τὰ νομίσματα ἡμῶν, ἅτινα πάλιν εἶναι σύγχρονα τῆς περιωνύμου μάχης τῆς Τρασιμένης ². Ἐξ ἀπάντων τῶν ἱστοριογράφων τῶν Λιβυκῶν πολέμων γνωρίζεται ὅτι οἱ λαοὶ τῆς βορείου καὶ κεντρῶς Ἰταλίας, οἱ Γαλάται, ἰδίως οἱ τῆς Ὀμβρικῆς κάτοικοι καὶ μέρος τῶν Ἐτρούσκων, ἐτάχθησαν μετὰ τοῦ νικητοῦ. Οἱ ἀφρικανικοὶ ἐλεφάντες μετὰ τῶν αἰθιόπων αὐτῶν ὀδηγῶν καὶ τὸ ὑπέροχον πρόσωπον ὅπερ διεδραμάτισαν εἰς τὰς μάχας ἄς συνῆψεν ὁ Ἀννίβας μετὰ τὴν ἐκ τῶν Ἄλπεων δίοδον αὐτοῦ, ἐνεποίησαν εἰς τοὺς πληθυσμοὺς τῆς βορείου καὶ τῆς κεντρῶς Ἰταλίας ἐντύπωσιν ἀνάλογον ἐκείνης ἣν ἐνεποίησαν οἱ ἐλεφάντες τοῦ Πύρρου εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς πληθυσμοὺς τῆς νοτίου Ἰταλίας ἡ μόνη περίστασις ἣτις παρουσιάζετο εἰς τοὺς Ἐτρούσκους καὶ τοὺς κατοίκους τῆς Ὀμβρικῆς, ὅπως πανηγυρίσωσι τὰς νίκας τὰς ὀφειλομένας εἰς τοὺς ἐλεφάντας, ἦτο ὅτε ὁ Ἀννίβας διήρχετο διὰ τῆς χώρας αὐτῶν.

¹ T. Λίβιος XXII, 2.

² Ἄν ἀποδεχθῶμεν τὴν ἀφήγησιν τοῦ Τίτου Λίβιου, ἡ μάχη συνήφθη πρὸς βορρᾶν τῆς λίμνης, μεταξύ τῶν σημερινῶν κωμῶν Borghetto καὶ Passignano. Ἄλλ' ἂν τούναντίον ἀκολουθήσωμεν τὴν παρὰ Πολυβίῳ περιγραφὴν τῆς μάχης, αὕτη ἔλαβε χώραν ἀνατολικῶς τῆς λίμνης παρὰ τὰς κώμας Magione καὶ Torricella. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἰδὲ τὸ ἄρθρον τοῦ κ. A. Tilley ἐν *The classical Review*, τόμ. VII, 1893, σελ. 300 κ. ε.

Βραδύτερον, ἐν ἔτει 207, ὅτε ὁ Ἀσδρούβας ὑπερέβη τὰς Ἀλπεις, ἄγων ἐπικουρίας εἰς τὸν μέγαν αὐτοῦ ἀδελφὸν Ἀννίβαν, εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ὡσαύτως ἐλέφαντας. Ἄλλ' ὅμως οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον κυριεύσει πάλιν τὴν Ἐτρουρίαν καὶ τὴν Ὀμβρικήν, τοῦ δὲ Ἀσδρούβα ἡ πορεία ἀνεκόπη ὑπὸ τῶν ὑπάτων Λιβίου καὶ Νέρωνος παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Μεταύρου, ἐνθα καὶ αὐτὸς ἔπεσε. Δὲν προσεπέλασε λοιπὸν τὰς χώρας ἐν αἷς ἐκόπησαν τὰ νομίσματα ἡμῶν.

Ἄρα, ἂν δὲν ἀπατώμεθα, τὰ νομίσματα ταῦτα τὰ ἔχοντα ὡς τύπος τὴν κεφαλὴν τοῦ αἰθίοπος καὶ τὸν ἐλέφαντα ἐκόπησαν πρὸς τιμὴν τῆς νίκης τοῦ Ἀννίβα εἰς τινὰ ἔτρουσικὴν ἢ ὀμβρικήν πόλιν τῶν ὄχθων τῆς Τρασιμένης λίμνης, ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἐκηρύχθησαν ὑπὲρ τοῦ νικητοῦ. Καίτοι δὲ δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ ὡς διαφεῦγον τὰ ὄρια αὐστηρῶς ἐπιστημονικῆς πραγματείας, ἐν τούτοις νομίζομεν ὅτι ἐν τοῖς τύποις τοῦ νομίσματος δυνάμεθα ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν τελευταῖον ἐκείνων ἐλέφαντα τῆς καρχηδονιακῆς στρατιᾶς, ὅστις ἔφερε τὸν Ἀννίβαν παρὰ τὴν Τρασιμένην ὡς καὶ τὸν ἀφρικανὸν αὐτοῦ ὀδηγόν.

Ἐπὶ πᾶσιν ἡ γνώμη ὅτι δέον ἐπὶ ἰταλικῶν νομισμάτων ν' ἀναζητήσωμεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα δὲν εἶναι νέα, διευτυπώθη δὲ ἤδη ὑπὸ τοῦ F. Lenormant, εἰς ὃν ἡ ἀρχαιολογία ὀφείλει τοσαύτας εὐφύεις ἀνακαλύψεις. Ἀληθῶς δὲ πρό τινας ὁ Adr. Blanchet ἀνεκοινώσατο ἡμῖν ἀπόσπασμα τοῦ τελευταίου δημοσιεύματος τοῦ ἐπιφανοῦς ἀρχαιολόγου, ἐν ᾧ σημειοῖ περὶ τινος καμπανικοῦ νομίσματος ταῦτα: «Χαλκοῦν νόμισμα τῆς πόλεως Ἀτέλλης, κοπὴν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς εἰσβολῆς τοῦ Ἀννίβα, ἔχει ὡς τύπον παράστασιν κατοικοῦ τῆς πόλεως καὶ Καρχηδονίου ὀμνούντων καθ' ἱερείου τήρησιν τῆς συμμαχίας. Ἐτερον νόμισμα ἔχει τὸν ἐλέφαντα ὅστις ἐχρησίμευσεν ὡς ὑποζύγιον εἰς τὸν νικητὴν τῶν Καννῶν»¹.

Ὁ Lenormant ἐν τῇ παραγράφῳ ταύτῃ ὑπαινίσσεται τὰ σπάνια ἐκεῖνα χαλκᾶ νομίσματα τῆς Ἀτέλλης τὰ φέροντα ἔμπροσθεν κεφαλὴν τοῦ Ἥλιου μετ' ἀκτινωτοῦ διαδήματος καὶ ὀπισθεν ἐλέφαντα ἀφρικανικὸν καὶ τὴν ἐπιγραφὴν (VQ) ΘΡΑ². Εἰς τοῦτο δὲ δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ ἕτερα νομίσματα τῆς Καπύης καὶ τῆς Ποσειδωνίας φέροντα

¹ F. Lenormant *Monnaies et médailles* σελ. 125.

² Garelli *Num. Italiae veteris* πίν. LXX εἰκ. 12. Garrucci ἐν. ἄν. σελ. 90 καὶ πίν. LXXXIII εἰκ. 4. British Museum *Italy* σελ. 75.

ὡσαύτως ἐλέφαντα¹. Εἶναι γνωστὰ τέλος καὶ πλείστα κομμάτια μικροῦ ἀργυροῦ νομίσματος οὗ ἡ πλήρη περιγραφή εἶναι ἡ ἐξῆς:

«Κεφαλὴ ἀγένειος Ἑρμοῦ πρὸς δεξιὰν ἔστραμ., φέρουσα τὸν πέτασον.

Ἔπι. Ἀφρικανικὸς ἐλέφας μετὰ σάγματος φέροντος πύργον, βαίνων πρὸς ἀριστεράν. Ἐν τῷ ἐξέργῳ δύο σφαιρίδια. Ἀργυρος. 1,18 γραμμ. ἕως 1,13. (Παρίσιοι Cab. des Médailles)².

Τὸ νόμισμα τοῦτο ἀπεδίδετο ἄλλοτε εἰς τὴν Νουμιδιάν³, ἀλλ' ὁ Imhoof-Blumer ἀνεγνώρισεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα, προσθέτει δ' οὗτος ὅτι ὁ καρχηδονιακὸς τύπος τῆς ὀπισθεν ὄψεως, ὃν μετεχειρίσθησαν οἱ Βαρκίδα ἐν Ἰσπανίᾳ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 234 καὶ 210, ἄγει εἰς τὴν σκέψιν ὅτι τὸ νόμισμα τοῦτο ἐκόπη διαρκούντος τοῦ δευτέρου λιβυκοῦ πολέμου καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Ἀννίβα⁴.

Ἐκ πάντων τούτων συνάγεται, ὅτι οὐδαμῶς δύναται νὰ θεωρηθῇ τολμηρὸν τὸ ὅτι ἀναγνωρίζομεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα καὶ τὸν ὀδηγὸν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἔτρουσικῶν νομισμάτων. Τολμηρότεροι ἠδύνατο νὰ νομισθῶσιν αἱ εἰκασίαι τοῦ F. Lenormant ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ νόμισμα τῆς πόλεως Ἀτέλλης καὶ τοῦ Imhoof-Blumer ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ μικρὸν ἀργυροῦν νόμισμα ὅπερ ἀνωτέρω περιεγράψαμεν. Διότι τὰ νομίσματα ταῦτα μεταφέρουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν Καμπανίαν, εἰς ἣν ὅτε κατῆλθεν ὁ Ἀννίβας, ἄγνωστον ἂν διετήρει εἰσέτι τὸν μόνον αὐτοῦ ἐλέφαντα. Πρὸς τούτοις οἱ κάτοικοι τῆς μεσημβρινῆς Ἰταλίας πλειστάκις εἶχον ἴδει ἐλέφαντα πρὸ τῆς καθόδου τοῦ Ἀννίβα ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς στρατείας τοῦ Πύρρου καὶ τοῦ πρώτου λιβυκοῦ πολέμου οἱ Καμπανοὶ καὶ οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες ἐπολέμου εἰς τὰ νότια τῆς χερσονήσου καὶ εἰς τὴν Σικελίαν, συχνάκις ἠγωνίσθησαν πρὸς στρατιὰς χρησιμοποιοῦσας ἐλέφαντας, ὡς ἐκ τούτου δὲ δὲν δυνάμεθα μετὰ βεβαιότητος ν' ἀναγνωρίσωμεν τὸν ἐλέφαντα τοῦ Ἀννίβα ἐπὶ τῶν νομισμάτων τούτων. Ἀλλά, τὸ ἐπαναλαμβάνομεν, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ νομίσματα τὰ κοπέντα εἰς τὰ περίχωρα τῆς Τρασιμένης λίμνης, οὐδόλως ἐπιβάλλεται ἡμῖν ἡ αὐτὴ ἐπιφύλαξις.

(Ἐκ τοῦ γαλλικοῦ)

ERNEST BABELON

¹ Garrucci, αὐτόθι πίν. LXXXVIII εἰκ. 4, 9 καὶ 10 καὶ πίν. CXXII εἰκ. 19.

² Imhoof-Blumer *Monnaies grecques* σελ. 459. Τοῦ αὐτοῦ *Tier-und Pflanzenbilder* πίν. IV, εἰκ. 4.

³ Mommsen *Hist. de la monnaie romaine*, γαλλ. μεταφρ. τόμ. I, σελ. 122, 2.

⁴ Imhoof-Blumer, αὐτόθι.

ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΩΝ ΦΙΛΕΛΛΗΝΩΝ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ¹

ΚΑΤΑ ΤΑ ΕΤΗ 1826—1829

ΕΚ ΤΩΝ ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΒΑΥΑΡΟΥ ΑΝΤΙΣΤΡΑΤΗΓΟΥ

ΚΑΡΟΛΟΥ ΒΑΡΩΝΟΥ ΑΪΔΕΚ

Ἐν τοσοῦτῳ ὁ Φαβιέρος ἐπανῆλθεν ἐκ Χίου, μὴ δυνηθεὶς νὰ ἐξαναγκάσῃ εἰς παράδοσιν διὰ τοῦ λιμοῦ τὸ ἐκεῖ φρούριον, ὅπερ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἐτροφοδοτεῖτο. Ὡσαύτως δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ ὀδηγήσῃ τοὺς Ἑλληνας του νὰ ἐπιπέσωσιν κατὰ τῶν βωγμῶν τοῦ τείχους. Ἐπανῆλθεν ὅθεν ἀπρακτος εἰς Ἑλλάδα. Ἄλλ' ἐκεῖνοι οἱ Χῖοι οἱ ἀναλαθόντες τὴν ἀποστολὴν ταύτην συνεκομίσαντο θαυμασίως τὴν εἰσοδίαν τῆς μαστίχης, τοῦ κυρίου αὐτῶν σκοποῦ ἐπιτευχθέντος οὕτω. Μετὰ τοῦ Φαβιέρου ἐπανάκαμψεν καὶ ὁ Schnizlein καὶ τοῦτο ἦτο δι' ἐμὲ τὸ κάλλιστον, διότι τοῦ λοιποῦ εἶχον δραστήριον βοηθόν, καὶ ὁ Ruepprecht ὁ πυροβολητῆς ἦτο δι' ἡμᾶς ἐξαιρετος ἐπίκουρος.

Ὁ Φαβιέρος δὲν ἠδύνατο νὰ συνεννοηθῆ μετὰ τοῦ Κυβερνήτου καὶ ἐζήτησε τὴν ἄδειαν τῆς ἀναχωρήσεώς του. Τότε ἐμελλον ἐγὼ νὰ παραλάβω τὴν ἀρχηγίαν τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Τοῦτο ἀπεποιήθη ἐπιμόνως καὶ μόνον ὅτε ὁ κόμης Καποδίστριας δὲν συγκατετίθετο εἰς τὴν ἄρνησίν μου, ἐνέδωκα τέλος ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὑπεσχέθη νὰ συμπληρώσω τὸν ἀριθμὸν τῶν ταγματῶν καὶ ἰλῶν, νὰ ἐνδύσω καὶ ἐκγυμνάσω αὐτά, νὰ ἐπιτηρῶ τὴν στρατιωτικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, νὰ κανονίσω τὸν μισθὸν καὶ τὴν διατροφήν αὐτῶν, ἐν ἐνὶ λόγῳ νὰ διατελῶ ἔχων σχέσεις πρὸς αὐτὸν μᾶλλον ὡς ὑπουργὸς τῶν στρατιωτικῶν ἢ ὡς ἀρχηγός. Δὲν ὑπῆρχεν ἑλλειψίς Εὐρωπαϊῶν ὡς καὶ ἤδη ἐκγεγυμνασμένων Ἑλλήνων ἀξιωματικῶν. Ὁ σκοπὸς ἦτο μόνον ὅπως διὰ τούτου στερεωθῆ ἡ πειθαρχία καὶ

¹ Συνέχεια· ἴδε σελ. 184.

διοικῶνται αὐστηρῶς οἱ στρατιῶται, ὡς καὶ ὅπως ἀποκατασταθῆ ὁ σεβασμὸς πρὸς τοὺς προϊσταμένους.

Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἢ μόνον τὸ «σὺ» ἐν τῇ προσαγορεύσει γινώσκουσα, ἔτι δὲ μᾶλλον τὸ σύστημα τῶν «ἀδελφοποιτῶν», προῖον τοῦ βίου τῶν παλληκαρίων, εἶχον ἰσχυρῶς ὑπονομεύσει τὴν πειθαρχίαν, τὸν ἀκρογωνιαίον τοῦτον λίθον πάσης στρατιωτικῆς νομοθεσίας. Πρὸς τοῦτοις καὶ ἡ διαγωγή, ἡ πᾶν ἄλλο ἢ ἀξίειπαινος, ἀξιωματικῶν τινῶν πρὸς τοὺς κατωτέρους τῶν ὡς καὶ πρὸς ἀλλήλους. Οὕτω π. χ. ἀξιωματικοὶ τοῦ ἵππικοῦ, οἵτινες ἐλάμβανον τὸν μισθὸν αὐτῶν ἐν δοκίμῳ νομίματι παρ' ἐμοῦ διὰ τοὺς στρατιώτας τῶν, ἀντήλλασον τοῦτον κερδοσκοποῦντες ἀντὶ κακῶν τουρκικῶν νομισμάτων, δι' ὧν ἐπλήρωνον ὕστερον αὐτούς. Ἐπειδὴ δὲ τὸ πρᾶγμα τοῦτο ἐπανελήφθη πολλάκις, οἱ δὲ στρατιῶται ἔμαθον ὅτι οἱ ἀξιωματικοὶ τῶν ἀπεστέρουν αὐτούς τοῦ δοκίμου νομίματος, δὲν ἀφῆκαν τοῦτους νὰ ἐξέλθωσι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς πληρωμῆς τοῦ στρατῶνος ἀπειλήσαντες αὐτούς διὰ κακώσεως. Μαθὼν τὸ γεγονός ἐπορεύθη τότε μόνος εἰς τὸν στρατῶνα, ἐξήτασα αὐτοπροσώπως τὰ συμβάντα, προέτρεψα τοὺς ἵππεις, τὸ πλείστον Βλάχους, εἰς ὑπακοὴν πρὸς τοὺς προϊσταμένους ὑποδείξας αὐτοῖς τὴν ὁδὸν δι' ἧς ἠδύνατο νὰ ἐκθέσωσι πειθαρχικῶς τὰ παράπονά των, τιμωρήσας τοὺς ὑπαιτίους ἀξιωματικούς καὶ ἀποκαταστήσας πάλιν τὴν τάξιν.

Εἶχον διατάξει νὰ ἐπισκευασθῶσιν ἐν τῇ πόλει ὡς καὶ ἐπὶ τοῦ Ἴτς-Καλέ καὶ τοῦ Παλαμηδίου πλείστα ἐν μέρει μὲν παλαιὰ βενετικά, ἐν μέρει δὲ τουρκικὰ οἰκοδομήματα εἰς στρατῶνας καὶ πρὸς κατοικίαν τῶν ἀξιωματικῶν, νὰ τεθῶσι πατώματα καὶ νὰ στηθῶσι ξυλοκράββατοι, ὡς καὶ νὰ τεθῶσιν ἐντὸς τράπεζαι καὶ καθίσματα, ὅπως παρέχεται τοῖς στρατιώταις ἀντὶ τῆς ἀκαθαρσίας ἐπὶ τοῦ γυμνοῦ ἐδάφους καλύτερον καὶ ὑγιέστερον κατάλυμα καὶ οἴκημα καὶ ὅπως συνειθίσωσι βαθμηδὸν εἰς καθαριετέραν καὶ εὐρωπαϊκωτέραν διαίταν. Τὸ δὲ πρῶν ὡς ὀρφανοτροφεῖον χρησιμεῖον οἴκημα μετετρέπη νῦν εἰς ἐξαιρετον στρατῶνα μετὰ τὴν μεταφορὰν τῶν παιδῶν εἰς Αἴγιναν.

Ἐνταῦθα ἐπιτραπήτω μοι νὰ ἀναπτύξω τοὺς λόγους τοὺς παρακινήσαντάς με ὀριστικῶς νὰ εἰσαγάγω ἀπὸ τοῦδε ἤδη καὶ πολλῶ μᾶλλον ὕστερον στολὰς καὶ ἐνδύματα τῆς Δύσεως ἐν τῇ στρατιωτικῇ καὶ πολιτικῇ ὑπηρεσίᾳ καὶ προσέτι τὴν παρ' ἡμῖν περὶ τιμῆς πρόληψιν, ὅπως δικαιώσω ἐμαυτὸν κατὰ τῆς μομφῆς ὅτι ἐγὼ, καίπερ ὢν καλλιτέχνης, ἐζήτησα νὰ παραγκωνίσω τὴν ὠραίαν ἀνατολικὴν στολὴν διὰ τῆς ἡμε-

τέρας ἀσχήμου καὶ ἥκιστα γραφικῆς ἐνδυμασίας. Πρὸς τοιαύτας αἰτιάσεις, ὡσάκις μοὶ ἐγένοντο προφορικῶς, συνειθίζον νὰ ἀπαντῶ ὅτι ἦλθον εἰς Ἑλλάδα οὐχὶ ὅπως ζωγραφίζω εἰκόνας, ἀλλ' ὅπως βοηθήσω νὰ ἰδρυθῆν νέον κράτος εἰσάγων ἐντὸς αὐτοῦ εὐρωπαϊκὴν μόρφωσιν καὶ πολιτισμόν. Τὰ ἀσιατικὰ ὄθεν ἐλαττώματα καὶ αἱ κακαὶ ἔξεις ἔπρεπε νὰ ἐξορισθῶσιν ἀπὸ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἢ τοῦλάχιστον νὰ προληφθῆ ἢ περαιτέρω διάδοσις αὐτῶν. Τὸ νικηθῆν καὶ ἐπὶ αἰῶνας ὑποδουλωθῆν ἔθνος οὐτινος ἢ ἀρχικὴ φυλὴ μόνον ἐν ὀλίγοις τόποις ἔζη ἔτι, καὶ ἐκεῖ ἀναμιχθῆν μετ' Ἀλβανῶν καὶ ἄλλων ἀπολιτίστων ἐθνοτήτων, οὐδὲν τῶν προτερημάτων τῶν νικητῶν εἶχε προσεταιρισθῆ, ἀλλὰ μόνον τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν. Δυνάμει τῆς ζωηροτέρας καὶ τῆς λεπτοτέρας νοημοσύνης, ἣτις φαίνεται οὕσα τέκνον μᾶλλον τοῦ ἐξαισίου κλίματος ἢ τῶν φυλῶν, ἐζήτησε καὶ εὔρε διὰ τῆς πανουργίας καὶ τῶν πλαγίων τρόπων τὰ μέσα τῆς ἀμύνης κατὰ τῆς κτηνώδους βίας τῶν δυναστῶν αὐτοῦ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ ἐθνικὸς χαρακτήρ ἐτράπη ἐπὶ τὰ χεῖρω λίαν δυσαρέστως, δι' ὃ δὲν δύναται τις δικαίως νὰ καταδικάσῃ τὰ ἔθνη ταῦτα. Ἡ βαρεῖα καταπίσις ἔτι μᾶλλον αὐξηθεῖσα διὰ τῆς τυραννίας τῶν πρώην ἰδίων δεσποτῶν, ὥφειλε νὰ ἔχῃ ταῦτα τὰ ἀκολουθήματα, διότι εὐχυμὸς βλαστὸς καταπιεζόμενος πάντοτε ἐν τῇ πρὸς τὰ ἄνω εὐθυτενεῖ βλαστήσει του, πρέπει νὰ ζητῆ σκολιάς ὁδοὺς ὅπως δύνηται μόνον νὰ ζῆ, καὶ οὕτω καθίσταται ἀντὶ ὑπερφηφάνου εὐθέως κορμοῦ ὀζῶδες ἀνάπηρον στέλεχος, οὐχὶ ἐκ φύσεως ἀλλ' ἐκ τῆς κακῆς καλλιέργειας.

Μόνον ἡ ἐμμονὴ εἰς τὴν ἰδίαν ἐκκλησίαν ἔσωσε τοὺς Ἕλληνας ἐκ παντελοῦς ὀλέθρου. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁμοῦς ταύτῃ διὰ τοὺς πλείστους τὸ τυπικὸν κατέστη τὸ σπουδαιότερον, ἢ δὲ καρδίᾳ ἔμεινε κενή. Ἡ κρυψίνοια, τὸ ψεῦδος καὶ ἡ ἀπάτη ἐλογίζοντο παρ' αὐτοῖς ὡς εὐφροσύνη καὶ ἤκουον αὐτοὺς τοσοῦτον ἐπαινομένους δι' ἐπιτυχῶς διεξαχθέντας δόλους, ὡς ἂν εἶχον ἐπιτελέσει τὴν μεγίστην ἡρωικὴν πρᾶξιν. Τὸ συναίσθημα τῆς χρηστότητος, τῆς τιμῆς καὶ τῆς πίστεως ἦτο σχεδὸν παρ' ἅπασιν νεκρόν. Ἐνταῦθα π. χ. παρατίθημι (ἐκτὸς τῶν λεχθέντων ἤδη ἐν τῇ πορείᾳ τῶν γεγονότων τούτων) ἔτι δύο δείγματα τοιαύτης ἀπάτης. Τὰ δέκατα τῶν σιτηρῶν ὥφειλον νὰ κομισθῶσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν εἰς εἶδος καὶ ὑπελογίζοντο κατὰ τὸ βᾶρος. Τότε οἱ πλοίαρχοι διαβρέξαντες τὸν ὡς δέκατον προωρισμένον σίτον, ἐκράτησαν τὸ διὰ τοῦ μέσου τούτου κερδισθῆν κατὰ τὸ βᾶρος μέρος δι' ἑαυτούς, καὶ ἔχαιρον ὅτι τὸ παραδοθῆν εἰς τὰ ἀποθήκας τῶν μωρῶν Τούρκων ἔμελλε νὰ κατα-

στραφῆ. Ἄλλος Ἕλλην ἐμποροπλοίαρχος ἐναύλωσε τὸ πλοῖόν του ἐν Γαδεΐροις εἰς ἐκεῖ ἔμπορον ἀντὶ ὠρισμένου ποσοῦ καθ' ἐκάστην ἡμέραν τοῦ πλοῦ· ὁ Ἰσπανὸς γνωρίζων ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πλοῖα κανονικῶς εἶναι ταχύπλοα συναινεῖ εἰς τὴν συμφωνίαν καὶ στέλλει ἐπόπτην ἐπὶ τοῦ σκάφους. Ὁ Ἕλλην πλέει καλῶς καὶ ταχέως μεθ' ἡμέραν, ἐπιστρέφει ὁμοῦς διὰ νυκτὸς ὀπίσω, ἐνόσφ εἶναι ἐν ἀνοικτῷ πελάγει. Ἄν ὁ ἐπόπτης, ὡς ἔλεγον, διετέλει πάντοτε μεθῶν ἢ ἦτο μωρὸς ἢ εἶχε δεκασθῆ, δὲν ἐξηκριβώθη. Τέλος ὁ Ἕλλην παρατείνει τὸν πλοῦν του μέχρις οὗ ὁ ναῦλος κατήντησεν ἰσότημος τῇ ἀξίᾳ τοῦ φορτίου, ὅπερ αὐτὸς ὕστερον ἐπώλησε διὰ λογαριασμόν του, ἵνα καλύψῃ τὰ ἐξοδα αὐτοῦ.

Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα οὐδόλως ἠύξησαν τὴν ὑπόληψίν μου πρὸς τὴν ἠθικότητα καὶ τὸν χαρακτήρα τῶν Ἑλλήνων καὶ προεφυλαττόμην ὅσον τὸ δυνατόν. Εὐρον ὁμοῦς ἐπίσης μεταξὺ αὐτῶν πλείστους ἀφιλοκερδεῖς πάνυ καὶ φιλοδικαίους ἄνδρας, οὓς καὶ προθύμως ἐχρησιμοποίησα ὡς δημοσίους λειτουργούς.

Ἦθελον ὄθεν διὰ τῆς εἰσαγωγῆς εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ νὰ ἀντεπεξέλθω κατὰ τῶν κακῶν τούτων ἐθίμων, φρονῶν ὅτι τὰ ἐνδύματα καὶ τὰ ἔθιμα ἔχουσι κοινὴν ῥίζαν, προσέτι δὲ ἐνθυμούμενος τὸ παράδειγμα ὅπερ ἔδωκε Πέτρος ὁ Μέγας αὐτοκράτωρ τῆς Ῥωσσίας, ὅστις ἐνέδυσσε τοὺς στρατιώτας του (ὧν 60,000 κατήντησαν νὰ ἠτηθῶσιν ὑπὸ 6000 Σουηδῶν) δι' εὐρωπαϊκῶν ἱματισμῶν ἀντὶ τῶν πρότερον ἀσιατικῶν ἀνδρῶν καὶ πρὸς τούτοις ἐξεγύμνασεν ἐν εὐρωπαϊκῇ πειθαρχίᾳ, δι' οὗ μέσου ὀλίγα ἔτη ὕστερον ἐνίκησε κατὰ τὴν μάχην τῆς Πουλτάβας.

Ἡ πολύπτυχος φουστανέλλα δὲν ἐπέτρεπε τοῖς στρατιώταις νὰ κομισσοῦν μετ' αὐτῶν καὶ δευτέραν τοιαύτην ἐν ταῖς ἀποσκευαῖς των, κατ' ἀκολουθίαν δὲ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀλλαχθῆ καὶ νὰ πλυθῆ, ἔβρυν ὄθεν ἀκαθαρείας καὶ παρασίτων καὶ ἠμπόδιζε τὸν χειρισμὸν τοῦ ὅπλου· ἀντικατεστάθη ὄθεν διὰ τῶν περισκελίδων. Ἐπειτα ὑπελάμβανον ὅτι οἱ στρατιῶται, οἵτινες νῦν ἐν ταῖς περισκελίσι δὲν ἠδύνατο πλέον τοσοῦτον εὐκόλως πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους νὰ κάθηται, βαθμηδὸν θὰ ἐλάμβανον ἔξιν πρὸς τὰς ἔδρας ἢ τὰ θρανία, πρὸς τὰς ζυλίνας τραπέζας καὶ καθαριότερον βίον καὶ ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι μετὰ τὴν πάροδον τῆς ὑπηρεσίας των καταφρονούντες τοῦ πρότερον κτηνώδους οὕτως εἰπεῖν βίου των, ἤθελον θέσει τραπέζας καὶ ἔδρας καὶ κλίνας ἐντὸς τῶν καλυβῶν αὐτῶν καὶ διὰ τῆς κτήσεως τούτων ἤθελον προσκολληθῆ εἰς

τὴν οἰκιακὴν ἐστίαν ἕκαστος, διότι οὐδεὶς τότε ἐφρόντιζε περὶ οἰκίας καὶ οἴκου, τούναντίον ἕκαστος ὀκλάζων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ἢ κατακλινόμενος ἐπ' αὐτοῦ, κεκαλυμμένος ὑπὸ τοῦ μανδύου τοῦ πανταχοῦ διτῆγε βίον ἐξ ἔσου ἄνετον ὡς ἐν τῷ οἴκῳ, — δίαίτα καλὴ διὰ νομάδας ἀλλ' οὐχὶ διὰ χωρικοὺς καὶ ἀστούς, οἵτινες πρέπει νὰ ὦσιν ἡ βᾶσις παντὸς καλῶς διοργανωμένου κράτους. Πρὸς τούτοις ἡ ἐνδυμασία αὕτη οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἢ ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων, παρ' ὅλην τὴν ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοίᾳ πολλάκις ἐπαναληφθεῖσαν κενολογίαν περὶ ταύτης. Εἶναι στολὴ τῶν Ἀλβανῶν, καὶ τὸ ἐνδυμα τὸ φερόμενον τανῦν (1840) ὑπὸ τοῦ βασιλέως Ὀθωνος ἦτο τὸ ἐπίσημον ἐνδυμα τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ τῶν Ἰωαννίνων.

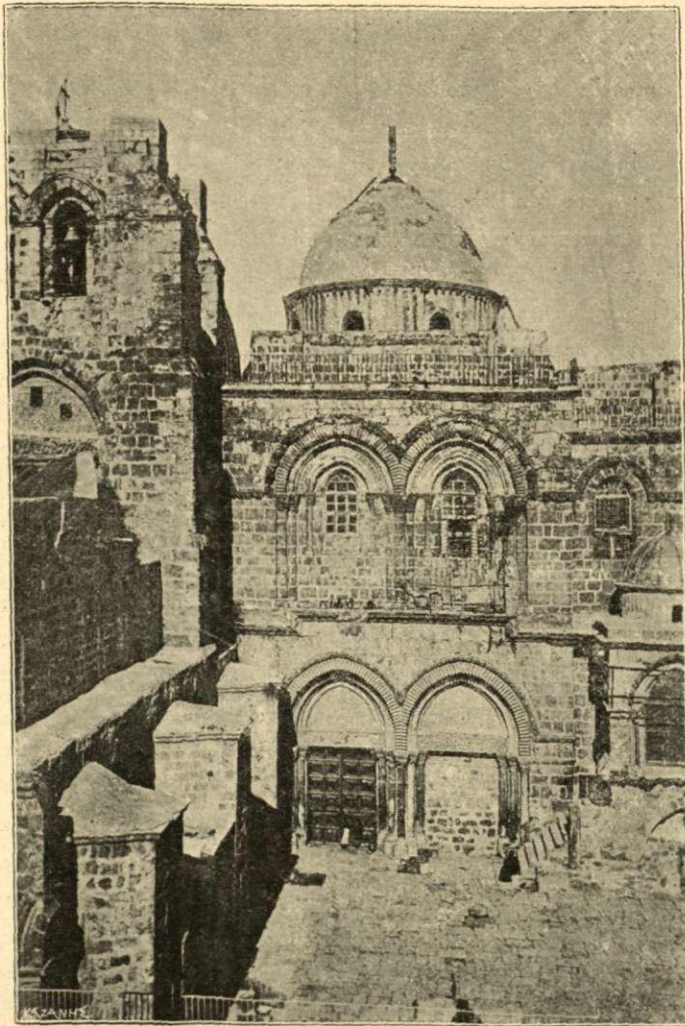
Ἐν Ἑλλάδι δὲν ὑπῆρχεν ἐθνικὴ στολή. Ὁ ἀπόλεμος Πελοποννήσιος ἐφόρει τὸ ἀσιατικὸν καφτάνιον, ὁ κλέφτης τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Ῥούμελης ὁ εὐρισκόμενος ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ Ἀλῆ πασσᾶ ἀλβανικὴν ἐνδυμασίαν, ὁ Μανιάτης κοντὰς βράκας καὶ στενὸν ἐπενδύτην, σχεδὸν δὲ οὕτω καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Ἀττικῆς, ὁ Κρῆς ἐπὶ τούτοις καὶ τὸ τουρκικὸν σαρίκιον, οἱ δὲ νησιῶται Ἑλληνας τεραστίας πλατείας βράκας. Συνελόντι δ' εἰπεῖν δὲν ὑπάρχει ἐθνικὴ ἑλληνικὴ στολή. Καὶ ἂν ἔτι ὑπῆρχεν, πάλιν δὲν ἤθελον διατάσει νὰ εἰσαγάγω τὴν εὐρωπαϊκὴν, διότι νεαρὸν κράτος ἰδρυθὲν παρὰ τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμὸν, πρέπει καθ' ὅλα νὰ συντάσσεται πρὸς τοῦτον, ἐὰν θέλῃ νὰ εὐδοκιμῇ καὶ οὐχὶ νὰ δυσαρρεστῇ ὡς ἐκ τῶν ἡμιτελῶν μέτρων. Διατηρουμένων σταθερῶς τῶν μέτρων τούτων, ὁ βασιλεὺς δὲν ἤθελε φέροι φουστανέλλα καὶ οἱ μισθωταὶ τῶν κτημάτων τοῦ δημοσίου δὲν ἤθελον τολμήσει νὰ μείνωσιν ὀφειλέται 30 ἑκατομμυρίων δραχμῶν πρὸς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον. Τὸ ἐν εἶναι οὕτως ἀσιατικὸν ὡς τὸ ἄλλο. Ἐπανέρχομαι δὲ νῦν πάλιν ἐκ τῶν οὐχὶ περιττῶν, ὡς νομίζω, παρεκβάσεων τούτων εἰς τὴν πορείαν τῶν ἐργασιῶν μου.

[Ἔπεται συνέχεια]

αὐτὴν ἔπεται διάζωμα ἔχον γεισίποδας, περιβαλλομένους ὑπὸ φύων, οἵτινες κάτωθεν ἔχουσι φύλλα ἀκάνθου καὶ ὡς παρεμβλήματα ποικίλας προεξοχῆς διακοσμῆσεως. Μετ' αὐτοὺς διέρχεται σειρά μεμονωμένων λοβῶν, εἶτα δ' ἀκολουθεῖ ἡ κάτω σειρά τοῦ γείσου, ἥτις συνίσταται ἐκ τεσσάρων παραλλήλων κοσμητικῶν θεμάτων, ἧτοι: πρῶτον ἐκ τοῦ λεσθιακοῦ κυματίου, δεύτερον ἐκ ῥαβδώσεως ἀποτελουμένης ἐξ εὐθειῶν τομῶν, εἶτα ἐκ μικρᾶς ὀδοντωτῆς ταινίας καὶ τέλος ἐκ σειρᾶς κοσμημάτων ὠσειδῶν. Ἡ ἐπισκόπησις τῆς ὑπ' ἀρ. 37 εἰκ. καθιστᾷ καταληπτὰ τὰ καθέκαστα τοῦ πολυπλόκου καὶ πλουσιωτάτου τούτου διακοσμητικοῦ διαζώματος.

Τὸ διάζωμα τοῦτο φρονεῖ ὁ κ. Strzygowski ὅτι ἀνήκει εἰς ἐποχὴν ἀρχαίαν, τοῦτο δὲ καθιστᾷ κατάδηλον καὶ ἡ διάταξις τῶν λεπτομερειῶν αὐτοῦ. Ἡ τοιαύτη διάταξις τῶν κοσμημάτων ἐν τοῖς διαζώμασιν ἔπαυσε νὰ εἶναι ἐν χρῆσει ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιότητος τοῦ προκειμένου διαζώματος συνηγορεῖ πρὸ παντός ἡ βαθεῖα ἀκριβοῦς τομὴ ἰδίως τῶν πλευρῶν τῶν φύλλων καὶ ἡ ἐκ ταύτης προκύπτουσα ἐντύπωσις τῆς ἐναλλαγῆς φωτὸς καὶ σκιᾶς. Ὁ Strzygowski προβαίνει περαιτέρω ἀποπειρώμενος ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μεμονωμένων θεμάτων τοῦ διαζώματος νὰ χρονολογήσῃ αὐτὸ ἀκριβέστερον. Κατὰ πρῶτον παρατηρεῖ ὅτι ἡ συσσώρευσις τῶν θεμάτων ἐμφαίνει ὀψίμους ῥωμαϊκοὺς χρόνους, παραβάλλει δὲ τὸ διάζωμα τοῦτο πρὸς τὰ μνημεῖα τῆς γείτονος Συρίας τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ εὐρίσκει ἐν τῷ ἡμέτερῳ διαζώματι μείζονα πλοῦτον ἐν συναφεῖᾳ πρὸς τὴν εἰσαγωγὴν νέων θεμάτων, παραγκωνισθέντων τῶν πρότερον ἐπικρατούντων. Ἀκριβῶς δὲ τὴν αὐτὴν διαίρεσιν εὐρίσκει ἐν τῷ αἰτώματι τῆς ἀψίδος τῆς Δαμασκοῦ, ἐν τῷ διαζώματι τῆς τετραγωνικῆς αὐλῆς τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἡλιουπόλεως (Βάαλθεκ) καὶ εἰς τινὰ τῶν κτιρίων τῆς Παλμύρας. Προσθέτει δ' ὅτι ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν θεμάτων τοῦ διαζώματος δὲν εὐρίσκεται μόνον ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διακόσμησιν τῶν οἰκοδομῶν τῶν πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοκρατόρων, ἀλλ' ὡσαύτως τοιοῦτος πλοῦτος διακοσμῆσεως δὲν δύναται ν' ἀναχθῇ εἰς τὸ τέλος τῆς Δ' ἢ εἰς τὴν Ε' καὶ Σ' ἑκατονταετηρίδα. Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο, λέγει, νὰ παραβάλωμεν πρὸς τὸ ἡμέτερον διάζωμα τὴν τέχνην τῆς Χρυσῆς Πύλης τῆς Κωνσταντινουπόλεως κτισθείσης τῷ 388—91, τὸ διὰ τοὺς χρόνους τοῦ λίαν πλουσίως κεκοσμημένου ἐπιστύλιου τοῦ ναοῦ τοῦ ἀγίου Ἰωάννου ἐν τῇ μονῇ Στουδίου τοῦ ἔτους 463 καὶ ἐκ τῆς Σ' ἑκατονταετηρίδος τὰ διαζώματα τῶν ναῶν ἀγίας Σοφίας καὶ ἀγίων Σεργίου καὶ Βάκχου.

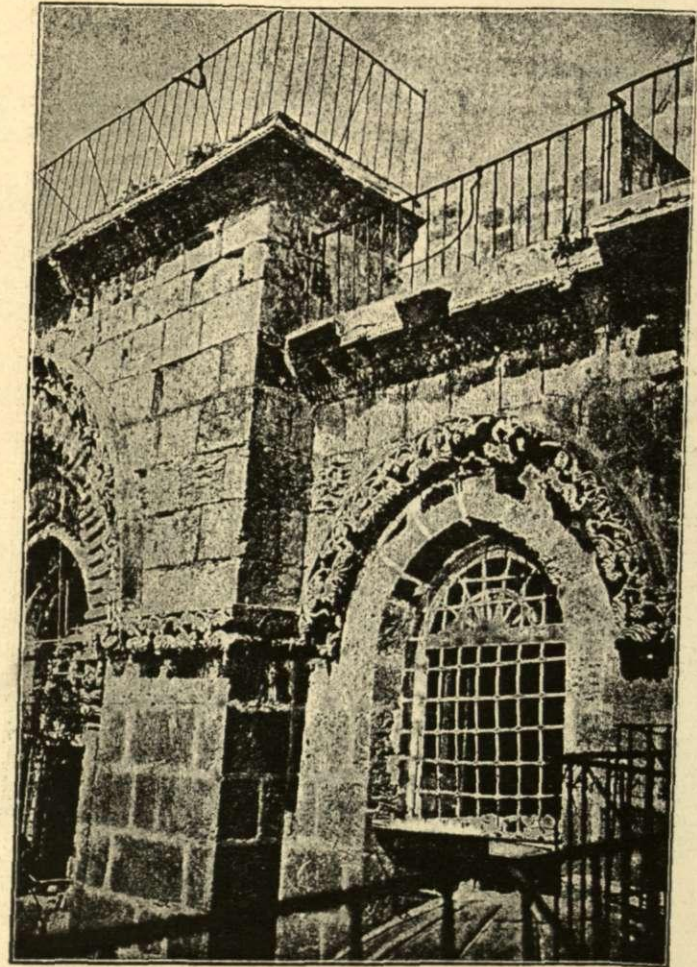
παρλείπει δὲ τοὺς ἐν Συρίᾳ ναοὺς. Πᾶσαι αὐταὶ αἱ παρατηρήσεις καθιστῶσι πιθανώτατον ὅτι τὸ διάζωμα τοῦ ναοῦ τοῦ Παναγίου Τάφου ἀνή-

Εἰκ. 38. Ἡ πρόοψις τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ Παναγίου Τάφου (ἐκ φωτογραφίας).

και εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος. Διτηρήθη τοῦτο ἐν μεγάλῃ ἐκτάσει ὄχι μόνον ἐπὶ τοῦ προεξέχοντος μέρους τῆς προσόψεως,

ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν τοίχον τὸν βαθύτερον κείμενον ἄνωθεν τοῦ τρούλλου τῆς μικρᾶς πρὸς δεξιὰν τῶ ὄρωντι ἐξεχούσης οἰκοδομῆς (εἰκ. 39)¹. Τὸ

Εἰκ. 39. Τὸ ἄνωθεν τοῦ παρεκκλησίου ἐσώτερον ἰμῆμα τῆς προσόψεως (Strzygowski).

τελευταῖον δὲ τοῦτο τεμάχιον εἶναι τὸ φωτογραφηθὲν ὑπὸ τοῦ Strzygowski καὶ παριστῶμενον ὑπὸ τῆς εἰκόνος 37.

¹ Orient oder Rom σελ. 129 κ. ἑ.

Ἐτερον διάζωμα τοῦ αὐτοῦ σχεδὸν τρόπου διαχωρίζει τὰς δύο ὀροφὰς τῆς προσόψεως¹. Ἀνήκει καὶ τοῦτο ἀναμφιβόλως εἰς τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὡς καὶ τὸ ἄνω διάζωμα καὶ εἶναι ἀξιοπαρατήρητον διὰ δύο κυρίως λόγους. Πρῶτον, διότι ἐν τῇ προσόψει τὸ κεντρικὸν αὐτοῦ τμήμα κεῖται κατὰ τι ὑψηλότερον, ὥστε σχηματίζει συμμετρικῶς μίαν βαθμίδα (ἴδε εἰκόνα 38). Ἡ τοιαύτη ἀνύψωσις δὲν ἐγένετο βραδύτερον ἐκ τοῦ παλαιότερου ὑλικοῦ, ἀλλὰ τὰ τεμάχια προκατεσκευάσθησαν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἤδη ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτῶν. Οὕτω μόνον δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ κατεργασία τοῦ ἐν τῇ ἀριστερᾷ γωνίᾳ τῆς βαθμίδος φοινικοειδοῦς κοσμήματος, καὶ ὡσαύτως διὰ τῆς ὑποθέσεως ταύτης δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀκριβὴς συναρμογὴ τῶν λίθων. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς βαθμιδωτῆς κατασκευῆς διαζωμάτων δὲν εἶναι ξένος καὶ ἐν τῇ συριακῇ τέχνῃ. Ὁ Strzygowski παραθέτει δύο παραδείγματα· τὸ ἐν τούτων εὑρηται ἐν τῇ προσόψει τῆς Ν. πλευρᾶς τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Συμεῶν (Καλὰτ-Σεμὰν), τὸ ἕτερον ἐν τῷ τοίχῳ τῆς κόγχης τοῦ ναοῦ τοῦ Μπεγιό (De Vogüé, Syrie Centrale pl. 138 καὶ 141).

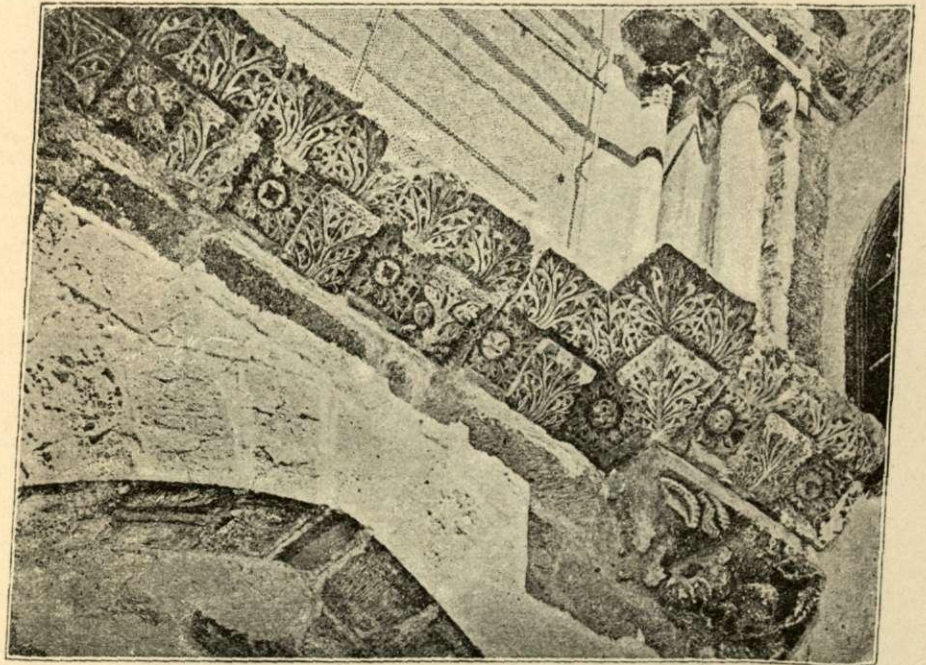
Κατὰ δεῦτερον λόγον εἶναι ἀξιοπαρατήρητον τὸ διάζωμα τοῦτο τοῦ Παναγίου Τάφου διὰ τὸ σπουδαῖον γεγονός ὅτι ὄχι μόνον ἐπεκτείνεται πέρα πρὸς δεξιὰν ὑπὲρ τὴν γωνίαν τοῦ προεξέχοντος μέρους τῆς προσόψεως, ἀλλὰ καὶ χρησιμεύει ὡσαύτως ὡς διάζωμα εἰς τὸ ἐμπροσθεν παρεκκλήσιον, τὸ ὁποῖον ἵσταται πρὸς δεξιὰν παρὰ τὴν πρόσοψιν καὶ εἰς τὸ ὁποῖον ἀνέρχεται τις διὰ τῆς κλίμακος (εἰκ. 38). Τὸ παρεκκλήσιον τοῦτο παρουσιάζει ἐν τῇ Ν. πλευρᾷ τὴν αὐτὴν διακόσμησιν ὡς καὶ ἡ κυρία πρόσοψις τοῦ ναοῦ. Καὶ τὸ διάζωμα τὸ διαιροῦν τὰς δύο ὀροφὰς αὐτοῦ εἶναι, ὡς καὶ τὰ προηγούμενα, τῆς αὐτῆς ἐποχῆς καὶ ἐκ τῶν καλλίστων ὅσα διετηρήθησαν ἐκ τῆς συνθετοῦ ταύτης τεχνοτροπίας (εἰκ. 40).

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν χρονολόγησιν τῶν διαζωμάτων τούτων ὁ Strzygowski διὰ τοὺς προεκτεθέντας λόγους καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ταῦτα ἀνάγονται εἰς ἐποχὴν μεταξὺ 300 καὶ 350 μ. Χ. καὶ ὅτι ἄρα δύναται ταῦτα ν' ἀποδοθῶσιν ἀσφαλῶς εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ἐν ἔτει 326 ἰδρυθέντα περίπυστον ναὸν ἐπὶ τοῦ Παναγίου Τάφου².

¹ Παρέργως εἰρήσθω ὅτι ἡ πρόσοψις αὕτη τοῦ Παναγίου Τάφου ἦν παριστᾶ ἢ ὑπ' ἀριθ. 38 εἰκῶν εἶναι ἡ τῆς νοτίου πλευρᾶς, εἰς ἣν φθάνει τις διερχόμενος τετραγωνικὴν αὐλήν. Ἡ πρὸς ἀριστερὰν τῶν ὁρῶντι οἰκοδομία μετὰ τοῦ ὄγκωδου πύργου (κωδωνοστασίου) περιλαμβάνει καὶ τρία παρεκκλήσια.

² Orient oder Rom ἐν. ἀν.

Πρὸς τὰ διαζώματα ταῦτα σχετίζει ὁ Strzygowski κατὰ τεχνοτροπίαν μικρὰ τινὰ ἀετώματα ἐκ τῶν μνημείων τῶν εὑρισκομένων νῦν ἐν τοῖς μουσεῖοις Καίρου, Ἀλεξανδρείας καὶ ἄλλαχού τῆς Αἰγύπτου, ἐν οἷς παραστάσεις χριστιανικοῦ ἢ ἔθνικοῦ περιεχομένου ἐναλλάσσουσιν. Ὡς παράδειγμα εἰκονίζει ἐν ἀέτωμα εὑρισκόμενον ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Gizeh ὅπερ προέρχεται ἐκ Fayum κατὰ τὸν Gayet (εἰκ. 41). Τοῦτο ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἐξ ἀσβεστολίθου καὶ παρουσιάζει ἐν τοῖς ἑκα-

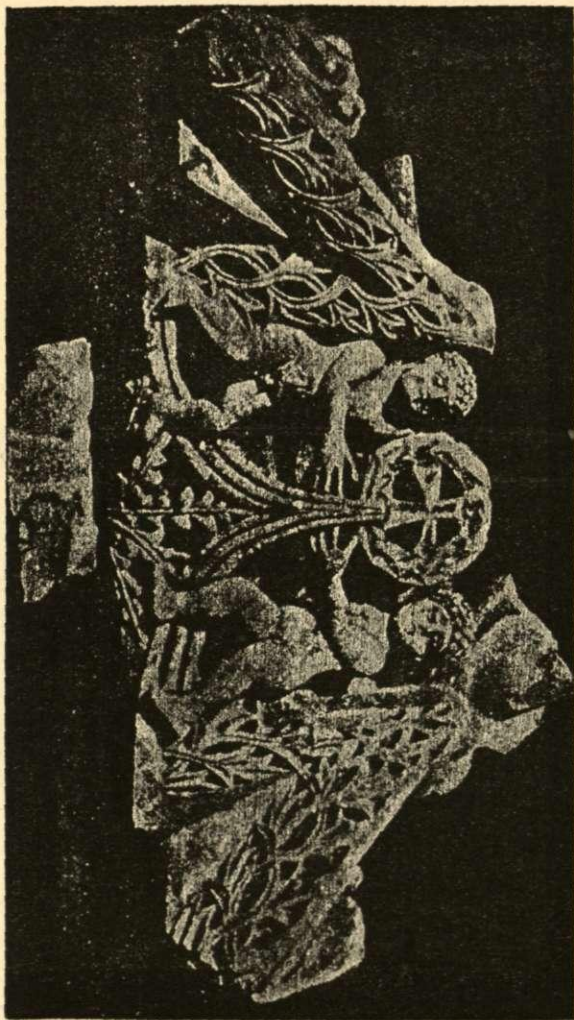
Εἰκ. 40. Τὸ διάζωμα τοῦ πρὸς δεξιὰν παρεκκλήσιον (Strzygowski).

τέρωθεν λωρίσιν ἐπιμήκεις ἑλικας, οἵτινες διατρυπῶσι τὸ φύλλον τῆς διακοσμήσεως. Τὰ καθ' ἕκαστα τῆς τοιαύτης τεχνοτροπίας γίνονται καταφανῆ ἐκ τῆς παρατεθειμένης εἰκόνας.

Τοιαῦτα εἶναι τὰ ἐκ τῶν μελετῶν τοῦ διαπρεποῦς βυζαντιολόγου προκύπτοντα νέα τεκμήρια διὰ τὰς σκοτεινὰς ἀρχὰς τῆς βυζαντινῆς τέχνης. Ἐκ τούτων καθίσταται κατὰδηλον, πόσον τὰ ἐπιχωριάζοντα ἐν ταῖς ἐξηλληνισμέναις χώραις τῆς Ἀνατολῆς τεχνικὰ συστήματα συνετέλεσαν εἰς τὴν μόρφωσιν αὐτῆς.

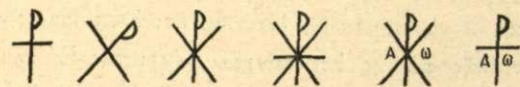
Ἀνάγκη πρὸς τούτοις νὰ σημειώσωμεν ἐνταῦθα καὶ περὶ τῶν ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Κωνσταντίνου ἐπισήμως ἐμφανιζομένων συμβολικῶν μονογραφημάτων τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Πασίγνωστον εἶναι

Εἰκ. 41. Τὸ ἐκ τοῦ μουσείου Giseh τοῦ Καίτου ἀντίγραφον ἀτόκιμα (Strzygowski).

τὸ παραδιδόμενον περὶ τοῦ θαυμασίου ὁράματος ὅπερ εἶδεν ὁ Κωνσταντίνος εἰσβάλλων εἰς τὴν Ἱταλίαν κατὰ τοῦ Μαξεντίου. Τὸ περίπυστον σύμβολον τῶν λεγεῶνων τοῦ αὐτοκράτορος ὅπερ ἐτέθη ἐπὶ τῶν λαβάρων

ἦτο αὐτὸ τοῦτο τὸ μονογράφημα τοῦ Χριστοῦ. Περὶ τοῦ σχήματος αὐτοῦ διεσώθησαν αἱ περιγραφαὶ τοῦ Λακταντίου¹ καὶ τοῦ Εὐσεβίου². Καὶ πρὸς μὲν τὴν πρώτην, ἣτις φαίνεται μᾶλλον πλησιάζουσα τὸ κωνσταντινέιον μονογράφημα, ἀνταποκρίνεται τὸ πρῶτον σχῆμα τῆς εἰκόνης 42, πρὸς δὲ τὴν δευτέραν τὸ τρίτον σχῆμα. Καὶ τὸ δεύτερον δ' ἀπλού-

Εἰκ. 42. Τὰ πρῶτα χριστιανικὰ μονογραφήματα.

στατον σχῆμα ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἐπεκράτησεν παρὰ τοῖς χριστιανοῖς. Τὰ ἐν τῇ εἰκόνι ἄλλα σχήματα ἐμορφώθησαν μεταγενέστερον· ἐξ αὐτῶν μᾶλλον προσφιλεῖ ἀπέβησαν τὰ δύο τελευταῖα τὰ ἔχοντα ἐκατέρωθεν τὰ γράμματα Α καὶ Ω³.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἡ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΝ ΕΠΟΧΗ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ἡ ἐποχὴ περὶ ἧς ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ θὰ διαλάβωμεν εἶναι τοσοῦτω σπουδαιότερα ὅσον εἰς αὐτὴν ἀνάγονται τὰ πλείστα μνημεῖα ἅτινα πρόκεινται εἰς μελέτην ἐκ τῆς πρώτης ταύτης περιόδου τῆς βυζαντιακῆς τέχνης καὶ ἅτινα μαρτυροῦσι κανονικὴν ἐξέλιξιν ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις αὐτῆς. Ἡ ἐποχὴ αὕτη κυρίως ἀρχεται ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς Δ' ἑκατονταετηρίδος καὶ κατὰ τοῦτο μάλιστα εἶναι ἀξία πολλῆς προσοχῆς

¹ De mort pers. 44. Transversa X littera summo capite circumflexo Christum in scutis notat.

² Ἐν Βίῳ Κωνστ. I, 31: τῆς σωτηρίου ἐπηγορίας τὸ σύμβολον, δύο στοιχεῖα τὸ Χριστοῦ παραδηλοῦντα ὄνομα. διὰ τῶν πρώτων ὑπεσήμενον χαρακτηρῶν, χιαζομένου τοῦ Ρ κατὰ τὸ μεσαίτατον.

³ Πρὸς Schultze Arch. altchrist. Kunst σελ. 266.

ὅτι κατ' αὐτὴν εὐρίσκωμεν, ἐν τῇ διακοσμητικῇ ἰδίᾳ τῶν οἰκοδομημάτων, ἐφαρμοζομένους νέους τρόπους ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τῶν γλυπτῶν μελῶν τῶν βασιλικῶν καὶ τῶν ἄλλων κτιρίων. Εὐτυχῶς δ' ἐκ τῶν χρόνων τούτων περιεσώθησαν πολυάριθμα λείψανα κιονοκράνων καὶ ἄλλων κοσμημάτων ἅτινα ἐγένοντο ἀντικείμενον πολυμόχθων ἐρευνῶν δι' ὧν ἐπεχύθη φῶς ἐπαρκές εἰς τὰς τέως μικρὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς τέχνης ταύτης. Ἀνάγκη δὲ νὰ σημειωθῇ ἐνταῦθα ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῆς πρώτης ταύτης βυζαντιακῆς τέχνης ἐπεκτείνεται μέχρι τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος εἰς πάσας τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας τόσον ἐν τῇ Εὐρώπῃ ὅσον ἐν τῇ Ἀσίᾳ καὶ τῇ Ἀφρικῇ, ἡ δὲ τοιαύτη ὁμοφωνία ὡς εἰπεῖν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἶναι ἄκρως χαρακτηριστικῆ. Ἡ μεγάλη ἐπανάστασις ἐν τῇ τέχνῃ ἥτις ἐχώρισε τὴν Ἀνατολὴν ἀπὸ τῆς Δύσεως ἐπῆλθε βραδύτερον.

Τὴν πρωτοτυπίαν καὶ τὴν δημιουργικὴν δύναμιν τῆς Ἀνατολῆς ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τῆς τέχνης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς μετάδοσιν εἰς τὴν Δύσιν ὑποδεικνύει κεφαλαιωδῶς ὁ Strzygowski ὡς ἐξῆς¹. Ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ, λέγει, πρὸ παντός ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ μόνον ἐκτυλίσσεται ἐντελῶς ἡ ἀνάπτυξις τοῦ συστήματος τῶν ἐπικέντρων οἰκοδομημάτων. Ναὶ μὲν καὶ ἐν Ἰταλίᾳ βαπτιστήρια καὶ τάφοι κατασκευάζονται θολωτά, ἀλλὰ ταῦτα γίνονται κατ' ἀπομίμησιν πρωτοτύπων μνημείων τῆς Ἀνατολῆς. Μικρασιᾶται δ' εἶναι οἱ ἀρχιτέκτονες οἱ κατασκευάσαντες τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει κορωνίδα τῶν μετὰ τρούλλου οἰκοδομημάτων, τὴν Ἀγίαν Σοφίαν. Ἀφ' ἐτέρου παρατηρεῖται, πῶς ἀπὸ τῆς ἑκτης ἑκατονταετηρίδος ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μεταφέρεται τὸ σύστημα τῆς θολωτῆς οἰκοδομῆς εἰς τὰς ἐπαρχίας π. χ. εἰς Ῥάβενναν καὶ Ἱερουσαλήμ. Τὸ δὲ πάντων σπουδαιότατον εἶναι ὅτι οἱ ἐκ Προκοννήσου λιθοξοοὶ προμηθεύουσιν εἰς πάσας σχεδὸν τὰς χώρας τὰς βρεχομένας ὑπὸ τῆς Μεσογείου κατεργασμένα μάρμαρα, εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, Συρίαν, Παλαιστίνην, Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀλλαχόσε. Ἐν δὲ τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ Ἑλλάδι εὐρίσκωμεν βυζαντιακοὺς κίονας οἵτινες ἐλέγχουσι τὴν ἐκ Προκοννήσου καταγωγὴν αὐτῶν οὐ μόνον ἐκ τοῦ εἶδους τοῦ μαρμάρου καὶ τοῦ σχήματος τῶν κιονοκράνων, ἀλλὰ συχνάκις καὶ ἐκ τῶν τεκτονικῶν σημάτων τῶν λιθοξόων². Ἡ πλαστικὴ καὶ ἡ γραφικὴ

¹ Byz. Kunst ἐν Byz. Zeitschr. I σελ. 66 καὶ ἐξῆς.

² Byz. Zeitschr. αὐτόθι.

δεικνύουσι τὰς αὐτὰς τύχας. Ἐν τῇ πλαστικῇ ἤδη ἐπικρατεῖ ὁ βυζαντιακὸς χαρακτήρ ἐν τοῖς ἀναγλύφοις τῆς ἀψίδος τοῦ Κωνσταντίνου ἐν Ῥώμῃ κατὰ τὸν Strzygowski¹. Ἐν Κωνσταντινουπόλει τὰ ἀρχαιοτάτα μνημειακὰ τεκμήρια εἶναι τὰ ἀνάγλυφα τῆς βάσεως τοῦ ὀβελίσκου ἐν τῷ Ἰπποδρόμῳ. Ἡ θρησκευτικὴ πλαστικὴ ἄρχεται μετὰ παραστάσεων ἐν πνεύματι ἀρχαίῳ καὶ παλαιοχριστιανικῷ, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἀγάλματα τοῦ Καλοῦ Ποιμένου τὰ εὑρεθέντα ἐν Κωνσταντινουπόλει, Ἀθήναις καὶ Σπάρτῃ, καὶ τὰ σφζόμενα τεμάχια τῶν σαρκοφάγων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλ' ὁ βυζαντιακὸς χαρακτήρ ὁ κατ' ἀρχὰς ἀναφανόμενος ἐν τῇ ἀστικῇ πλαστικῇ καταφαίνεται ἐπίσης ἐνταῦθα κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Οἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ ἄμβωνες, τὸ ἐν Χαλκίδι εὑρεθὲν ἀνάγλυφον τῆς Θεοτόκου², ὁ ἐν Ῥαβέννῃ θαυμάσιος σαρκοφάγος ὁ ἔχων παράστασιν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τοῦ Ἀσπασμοῦ τῆς Ἐλισάβετ, τὸ ἐκ τῆς βορείου Ἀφρικῆς προερχόμενον τεμάχιον ἀναγλύφου τὸ παριστῶν τὴν προσκύνησιν τῶν Μάγων καὶ πολλὰ ἄλλα ἀνέκδοτα εἶτι ὑποδείγματα δεικνύουσι τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τὴν τελετουργικὴν σοβαρότητα τῆς βυζαντιακῆς τέχνης. Τὸ μάλιστα καταπληκτικὸν τεκμήριον τῆς νέας ὀθήσεως τῆς τέχνης παρέσχεν αὐτὸς οὗτος ὁ Strzygowski διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς τῆς σχολῆς τῶν ἐπὶ ἐλέφαντος τορνευτῶν τῶν Μεδιολάνων, ἥτις ἠκολούθει παλαιᾶς χριστιανικᾶς παραδόσεως, πρὸς τὴν σχολὴν τῆς Ῥαβέννης, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι βυζαντιακῆ³.

Κλίνω ἰδιαιτέρως νὰ τονίσω, προσθέτει ὁ Strzygowski, ὅτι χαρακτηριστικὸς τύπος τῆς βυζαντιακῆς τέχνης ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκεντρωθεὶς ἐκδηλοῦται ἤδη βραχὺ μετὰ τὸ 431 ἐν Ῥώμῃ ἐν τοῖς ψηφιδωτοῖς τοῦ μύακος τῆς S. Maria Maggiore. Ὡσαύτως καὶ ἐν ἄλλοις μερικωτέροις κλάδοις τῆς τέχνης καταφαίνεται ἡ αὐτὴ ἐπίδρασις. Ἡ μικκυλογραφία ἢ ἱστορία (miniature) φαίνεται ὡς ἡ οἰκοδομικὴ τῶν μετὰ θόλων κτιρίων ἀποκλειστικῶς προαγομένη ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Τί ἔχει ν' ἀντιπαραθέσῃ ἡ Ἰταλία πρὸς τὰ εὐαγγέλια τῆς Συρίας, τοῦ Ἐτζμιατζίν, τῆς Φλωρεντίας, τῶν Παρισίων, πρὸς τὸ πιθανῶς ἀλεξαν-

¹ Αὐτόθι.

² Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἀνεῦρε καὶ ἐμελέτησε πρῶτος ὁ Strzygowski, ἴδε Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας τόμ. Β' σελ. 723 κ. ἑ. πίν. Η'.

³ Byz. Zeitschr. ἐν. ἀν.

δρεωτικὸν χειρόγραφον τοῦ Ῥοσσάνου, πρὸς τὴν Γένεσιν καὶ τὸν Διοσκορίδην τῆς Βιέννης, ἅτινα πιθανώτατα προέρχονται ἐκ Κωνσταντινουπόλεως; Καὶ πόσον καταφανὴς εἶναι οἱ βυζαντιακοὶ χαρακτήρες ἤδη ἐν τινι εἰκονογραφημένῳ ἡμερολογίῳ τοῦ 354!

Βλέπω, ἐπιλέγει ὁ Strzygowski, πανταχοῦ τὸ αὐτὸ φαινόμενον, τὴν ἀντίθεσιν δύο τρόπων τεχνικῶν, τοῦ παλαιοχριστιανικοῦ τοῦ ἀφελοῦς συμβολικοῦ καὶ τοῦ βυζαντιακοῦ τοῦ ιστορικῶς δογματικοῦ. Ἀμφότεροι ἀνήκουσιν εἰς τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας τέχνης. Ὁ κυρίως μεσαιῶν ἐν τῇ τέχνῃ ἄρχεται μετὰ τὸ 568 διὰ τῆς καθυποτάξεως τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν Λογγοβάρδων καὶ τὸ 640 διὰ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ Ἰσλάμ ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ Springer χωρίζει μετὰ τὸ ἡμισυ τῆς ἀπὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος τρία ρεύματα τέχνης παράλληλα, τὴν βυζαντιακὴν, τὴν τέχνην τοῦ Ἰσλάμ καὶ τὴν τέχνην τῆς Δύσεως. Δὲν ἀποδέχεται ὁ Strzygowski ἐντελῶς τοῦτο· θὰ ἦτο ὀρθότερον κατ' αὐτὸν ἂν μετὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχαίας τέχνης ἐτίθετο πρῶτον ἡ ἀρχέγονος χριστιανικὴ τέχνη καὶ δεύτερον ἡ βυζαντιακὴ, μετὰ ταῦτα δὲ νὰ ταχθῶσι πρῶτον ἡ τέχνη τοῦ Ἰσλάμ καὶ δεύτερον ἡ τέχνη τῆς Δύσεως.

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ πρῶτον θὰ διαλάβωμεν περὶ τῶν σφζομένων μνημείων τῶν χρόνων τούτων, μάλιστα τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐν ἧ ἐσώθησαν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀδιάφθορα τὰ ἀξιολογώτατα ὑποδείγματα βασιλικῶν καὶ ἄλλων θρησκευτικῶν μνημείων, διότι τὰ ἐν τῇ Δύσει ἀτυχῶς ὑπὸ τῶν συχνῶν μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων ἐπισκευῶν καὶ προσθηκῶν ἀπέβαλον σχεδὸν πᾶν ἔχνος τῆς ἀρχικῆς αὐτῶν διαθέσεως καὶ κατασκευῆς. Οὐχ ἤττον ὁμοίως διὰ τὸν ἐν αὐτοῖς περισθθέντα διάκοσμον γλυπτῶν κοσμημάτων καὶ ταῦτα εἶναι μεγίστης σπουδαιότητος διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης τῶν χρόνων τούτων.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ βασιλικῶν τῶν μέχρι τοῦδε σφζομένων ἀξιολογώταται εἶναι αἱ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἐν Συρίᾳ. Τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ δύο ὑπερέχει ὁ Ἅγιος Δημήτριος (νῦν Κασσιμιέ τσαμισί), ὅστις διαιρεῖται εἰς πέντε κλίτη καὶ ἔχει ἐσωτερικῶς θεῖαν μεγαλοπρεπῆ. Ὡς ἐκ τινῶν τῶν κιονοκράνων αὐτοῦ, περὶ ὧν κατωτέρω γενήσεται λόγος, πιστοῦται, ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ ἀνάγεται εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, τὸ δ' ἀρχικὸν διάγραμμα ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ μέσου εὐρέος χώρου καὶ τῶν δύο ἐσωτερικῶν πλαγίων κλιτῶν μετὰ προθέσεως καὶ διακονικοῦ ἐν σχήματι ἐγκαρσίου κλιτοῦς, οὗ ἕτερον ὑπόδειγμα ὅμοιον ἐν τῇ χριστιανικῇ τέχνῃ δὲν ἀπαντᾷ. Τὰ πλάγια κλίτη τὰ τε ἐσωτερικὰ καὶ τὰ ὑστερον προστεθέντα

ἐξωτερικὰ ἔχουσιν ἄνωθεν ὑπερῶα κοσμούμενα ὑπὸ κίωνων μετὰ τόξων (ἴδε εἰκ. 43). Ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ διακόσμου πλὴν τῶν κιονοκράνων καὶ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐπικράνων, ὧν τὰ πλείστα φέρουσι μονογραφήματα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἀξία θεᾶς εἶναι καὶ ἡ ἐκ μαρμάρου ψηφωτὴ ταινία ἣτις περιβάλλει τὰς πλευρὰς τοῦ κεντρικοῦ χώρου τοῦ ναοῦ¹.

Οὐχ ἤττον σπουδαία τοῦ Ἁγίου Δημητρίου εἶναι καὶ ἡ βασιλικὴ ἡ νῦν καλουμένη Δζουμᾶ τσαμισί, ἧς ἀγνοεῖται τὸ χριστιανικὸν ὄνομα. Τὸ διάγραμμα αὐτῆς διαιρεῖται εἰς μέσον εὐρὺν χώρον μετὰ δύο ἐκατέρωθεν πλαγίων κλιτῶν (ἴδε τὴν ἀνωτ. ἐν σελ. 36 εἰκόνα αὐτοῦ). Ἐχει δ' ἔσω καὶ ἔξω νάρθηκα, ἀλλ' ὁ τελευταῖος οὗτος εἶναι μεταγενεστέρων χρόνων. Ὁ ἔσω νάρθηξ ἀρχικῶς ἐχωρίζετο τοῦ μέσου χώρου τῆς βασιλικῆς διὰ τεσσάρων κίωνων, οἵτινες νῦν εἶναι ἐντετελισμένοι, μετὰ δὲ τῶν πλαγίων κλιτῶν δι' ἰδίας ἐκατέρωθεν θύρας. Χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ἡ εὐρύτης καὶ ἄκρα ἀναλογία τῶν διαστάσεων αὐτῆς. Τὸ μῆκος τοῦ μέσου χώρου (τοῦ κυρίως ναοῦ) ἀνέρχεται ὑπὲρ τὰ 33 μέτρα, τὸ δὲ πλάτος εἶναι ὀλίγον μικρότερον. Ὡς ἐν τῷ Ἁγίῳ Δημητρίῳ οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἄνωθεν τῶν πλαγίων κλιτῶν ὑπάρχουσιν ὑπερῶα. Τὸ σχῆμα τοῦ μύακος αὐτῆς εἶναι ἡμικυκλικὸν μετὰ τριῶν μεγάλων ἀψιδωτῶν παραθύρων. Τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἅτινα ἔκειντο παραπλευρῶς τοῦ μεγάλου μύακος ἐκατέρωθεν, δὲν ὑπελείφθησαν ἔχνη². Ἡ καλλίστη αὕτη βασιλικὴ, ἧς αἱ λεπτομέρειαι ἔχουσιν ἀρμονικὴν πρὸς ἀλλήλας συνάφειαν, εἶναι ἄριστον ὑπόδειγμα τῆς κατὰ τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα βυζαντιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Ὅτι δὲ ἀνάγεται καὶ αὕτη εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα, ἀποδεικνύουσι τὰ κιονόκρανα αὐτῆς, ὧν ὁ τρόπος ἀσφαλῶς ἀνάγει ταῦτα εἰς τοὺς χρόνους τούτους.

Ἐκ δὲ τῶν βασιλικῶν τῆς Συρίας, αἵτινες κατὰ τοῦτο εἶναι πολυτιμότεραι καθ' ὅτι μαρτυροῦσιν ἐπίδρασιν ἰσχυρὰν ἐπιτοπίων τεχνικῶν παραδόσεων, αἱ ἐξῆς σφζόνται ἐν ἀρκούντως καλῇ καταστάσει. Αὗται εἶναι: Ἡ ἐν Βακούζη, ἣτις εὐρηται ἰδρυμένη παρά τινα κλιτῶν λόφου· διαιρεῖται καὶ αὕτη εἰς μέσον χώρον μετὰ δύο ἐκατέρωθεν πλαγίων κλιτῶν, ἔχει δὲ ἓνα νάρθηκα μετὰ εἰσόδου κοσμουμένης ὑπὸ δύο κίωνων. Πρόθεσις καὶ διακονικὸν εὐρηται ἐκατέρωθεν τοῦ βήματος ἐν τετραγώνοις χώροις

¹ Texier et Pullan, *L'architecture byzantine* σελ. 134 κ. ἐ. πίν. 17 μέχρι 26. Schultze, *Archäologie der altchrist. Kunst* σελ. 88.

² Texier et Pullan αὐτόθι πίν. 42—44 Schultze *Arch. der altchrist. Kunst* σελ. 88.

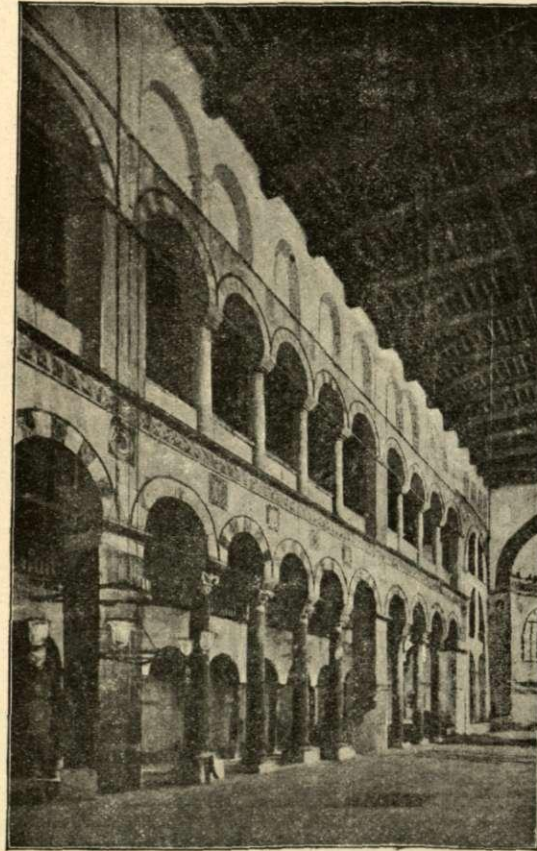
ἐπεκτεινομένοις πέρα τῆς καμπυλότητος τοῦ μύακος. Ὡσαύτως χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ὅτι πλὴν τῶν τριῶν εἰσόδων τῆς δυτικῆς πλευρᾶς δι' ὧν συγκοινωνεῖ ὁ νάρθηξ πρὸς τὸν ναόν, καὶ ἐπὶ ἑκατέρας τῶν μικρῶν πλευρῶν κεῖνται ἀνὰ δύο εἰσοδοὶ μετὰ προστώου. Ὁ μύαξ τῆς βασιλικῆς φέρει παράθυρα καὶ ἐξῶθεν ἀρχιτεκτονικὰς διαρθρώσεις¹.

Ἄλλὰ σπουδαιότατον μνημεῖον, ἐν τῶν ἐξοχωτάτων ἀναντιρρήτως τῆς ὅλης Συρίας, εἶναι ἡ ἐν Κάλπ-Λουζὲ βασιλική, ἧς ἡ ἐγγένει διατάξις ἔχει τὴν συνήθη διαίρεσιν τῶν βασιλικῶν εἰς τρία κατὰ μῆκος χωρίσματα, τὸν μέσον ναὸν καὶ τὰ ἑκατέρωθεν πλάγια κλίτη. Ὁ νάρθηξ αὐτῆς διαιρεῖται εἰς τρία μέρη, ὧν τὰ δύο ἑκατέρωθεν συγκοινωνοῦσι πρὸς τε τὸ μέσον καὶ πρὸς τὰ πλάγια κλίτη. Ἡ καινοτομία αὕτη εἶναι σπουδαία, ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ θέσις τοῦ διακονικοῦ καὶ τῆς προθέσεως, ἅτινα καίτοι εὐρίσκονται εἰς τὸ ἄκρον τῶν πλαγίων κλιτῶν, ἐν τούτοις ἔχουσιν ἄμεσον ἐξοδὸν καὶ πρὸς αὐτὰ καὶ πρὸς τὸν μέσον χώρον. Πρὸς τούτοις ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι, ἐνῶ τὸ διακονικὸν συγκοινωνεῖ διὰ θύρας πρὸς τὸν χορὸν, ἡ πρόθεσις τὸναντίον δὲν ἔχει ἀπ' εὐθείας πρὸς αὐτὸν θύραν, ἀλλὰ συνδέεται ἐξῶθεν τοῦ περιφράγματος τοῦ χοροῦ μετὰ τοῦ μέσου χώρου. Ὅτι ὁμως χαρακτηρίζει ἰδίᾳ τὴν ἐξοχὸν ταύτην βασιλικὴν εἶναι ὅτι ἐν αὐτῇ ἐγένετο χρῆσις παρὰ τὰ κοινῶς ἐπικρατοῦντα ἰσχυρῶν παραστάδων ἀντὶ στύλων, αἵτινες εὐρηται εἰς μεγάλα ἀπ' ἀλλήλων διαστήματα. Αἱ παραστάδες αὗται, αἵτινες εἶναι ἀναλόγως βραχεῖαι, φέρουσι μεγάλα τόξα σχηματιζόμενα διὰ λίθων λαξευτῶν, ἀκριβέστατα συναρμοζόντων, καὶ τὸν ἄνωθεν αὐτῶν ἐν ἰσοδομίᾳ τοίχον, ὅστις φέρει κορωνίδα μετὰ τετραγωνικῶν πρὸς φωτισμὸν ἀνοιγμάτων καὶ μικρῶν ἐν τῷ μεταξύ κίωνων, οἵτινες ἐρείδονται ἐπὶ βάσεων προεξεχουσῶν ἐπὶ τοῦ τοίχου, στηρίζουσι δὲ διὰ διπλῶν ἐπικράνων τὴν στέγην (ἴδε εἰκόνα 21). Ἐξόχως μεγαλοπρεπῆς εἶναι ἡ πρόσοψις τῆς βασιλικῆς, ἔχουσα διπλοῦν ἀέτωμα καὶ ἀνοικτὴν στοὰν ὑπεράνω τοῦ μεγάλου τόξου τῆς εἰσόδου. Ταῦτα ὡς καὶ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων προσδίδουσιν εἰς τὸ οἰκοδόμημα μορφήν ἐν ἣ συνδυάζεται ἡ στερεότης μετὰ τῆς λεπτότητος. Πολύτιμα δ' εἶναι ὅσα πορίζεται ἡ ἱστορία τῆς τέχνης ἐκ τῆς κατὰ μέρος μελέτης τοῦ διακόσμου τῆς βασιλικῆς. Ἐν αὐτῷ καταδείκνυται, πόσον εὐστοχος ἐγένετο χρῆσις τῆς ἀρχαίας διακοσμητικῆς τέχνης ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰ χρι-

¹ De Vogüé Syrie centrale σ. 132 κ. ἐ. πίν. 118-119. Schultze ἐν. ἀν. σ. 90.

στιανικὰ σύμβολα. Ὅτι ἰδίᾳ προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἶναι τὰ μονογραφήματα τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ, ἅτινα εὐρηται ἐν πολλαπλῇ γνησίως ἀρχαίᾳ περιβολῇ¹.

Τρίτη συριακὴ βασιλική, πολλὴν ἔχουσα τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἄνω-

Εἰκ. 43. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ βασιλικῆς ὁ Ἅγιος Δημήτριος (Schultze).

τέρω, εἶναι ἡ ἐν Τουρμανίν, ἣτις σώζεται σχεδὸν ἀκεραία (εἰκ. 44). Ταύτης κύριον χαρακτηριστικὸν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ πρόσοψις τοῦ νάρθηκος, ἣτις ἔχει μίαν μόνην εὐρεῖαν ἀψιδωτὴν εἰσοδὸν, εἰς ἣν ἄγει κλιμαξ δεκατεσσάρων βαθμίδων. Ἀνωθεν τῆς εἰσόδου ταύτης εὐρηται ἀνοικτὴ στοὰ κοσμομένη ὑπὸ κίονοστοιχίας καὶ φέρουσα ἀπλοῦν ἐπιστύλιον. Ἐκατέρωθεν τῆς στοᾶς ταύτης ἡ πρόσοψις σχηματίζει δύο τετραγωνικούς πύργους, οἵτινες φέρουσι δύο ὀρόφους τετραγωνικῶν ἀνοιγμάτων, ὧν τὰ ἄνωτέρω εἶναι πολὺ τῶν κάτω μείζονα, ἔχοντα ἐν τῷ μέσῳ κίονας ἀναλόγους τῶν

τῆς στοᾶς. Οἱ πύργοι οὗτοι ἔχουσι στέγας κεκλιμένας, σχηματιζούσας ἀετώματα. Ὁ δὲ κυρίως ναὸς ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν κατὰ μῆκος χωρί-

¹ De Vogüé σελ. 135 κ. ἐ. πίν. 122-129. Schultze Arch. d. alth. Kunst σελ. 90.

σμάτων, ὧν τὰ δύο ἐκατέρωθεν (κλίτη) εἶναι πολὺ στενότερα τοῦ μέσου καὶ χαμηλότερα, ἔχοντα πολλὰ ἔξωθεν ἀψιδωτὰ παράθυρα. Ὡς ἐν τῇ βασιλικῇ τοῦ Κάλπ-Λουζέ καὶ ἐνταῦθα τὰ πλάγια κλίτη ἔχουσιν ἀνά δύο εἰσόδους μετὰ κλιμάκων ὡς ἡ τῆς προσόψεως. Οὐδεμίαν δ' ἐξοδὸν ἔχουσι τὰ κλίτη ταῦτα πρὸς δυσμὰς. Ὁ μέσος χώρος ἔχει ὡσαύτως ἀψιδωτὰ παράθυρα καὶ ἐκατέρωθεν καὶ πρὸς τὴν πρόσοψιν ἄνωθεν τῆς στοᾶς. Ἴδιον χαρακτηριστικὸν τῆς βασιλικῆς ταύτης εἶναι ὅτι ἔχει κατ' ἐξαιρέσειν τῶν ἐν Συρίᾳ ναῶν πολυγωνικὸν μύακα. Ἡ πρόθεσις καὶ τὸ διακονικὸν εὐρηνται παρὰ τὸν μύακα καὶ ἔχουσιν ἐκείνη μὲν εὐρείαν, τοῦτο δὲ στενὴν ἐξοδὸν πρὸς τὰ πλάγια κλίτη.

Παρὰ τὴν βασιλικὴν ταύτην σφίζεται μέγα οἰκοδόμημα, ὅπερ νομίζεται ξενοδοχεῖον, ἀποτελεῖται δ' ἐκ δύο ὀρόφων ὧν ἕκαστος ἔχει εὐρείαν αἴθουσαν μετὰ στοᾶς¹.

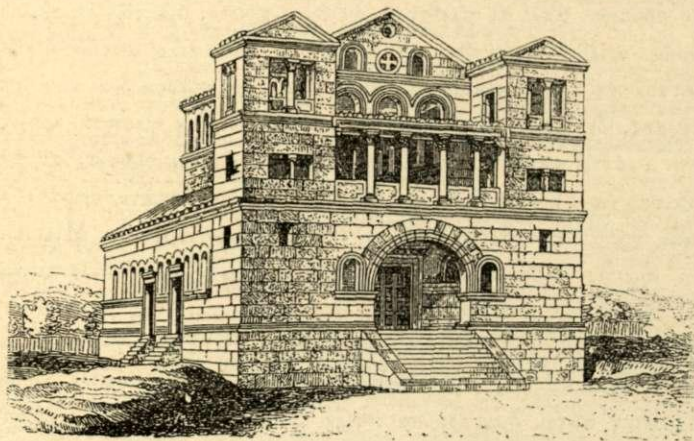
Ἀλλὰ τὸ περιεργότατον ἅμα καὶ πολυπλοκώτατον τῶν χριστιανικῶν μνημείων τῆς Συρίας εἶναι τὸ συνδεδόμενον πρὸς τὸν περιώνυμον ἀσκητὴν Συμεῶνα τὸν Στυλίτην, ἀποθανόντα περὶ τὸ 460, φέρον ἔτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ (Καλὰτ Σιμάν) ὅστις ἔζησεν ἐνταῦθα περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη. Τὸ παμμέγεθες τοῦτο ἴδρυμα ἀποτελεῖται ἐκ συστάδος βασιλικῶν, παρεκκλησίων, ξενοδοχείων κλ., ἅτινα ὁμοῦ ἀπετέλουν μάνδραν ἤτοι μονήν.

Τὰ ποικίλα ταῦτα μνημεῖα ὠκοδομήθησαν βαθμιαίως κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας, ὅπως στεγάζονται καὶ τελῶσι τὰ θρησκευτικὰ αὐτῶν καθήκοντα τὰ μεγάλα πλήθη τῶν πιστῶν ἅτινα πανταχόθεν συνέρρεον ἐνταῦθα ζῶντος ἔτι τοῦ περιωνύμου ἀσκητοῦ καὶ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Τὸ κέντρον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα φέρουσι τὸ περιληπτικὸν ὄνομα τῆς μονῆς, ἀπετέλει ὁ στῦλος τοῦ Συμεῶν, οὗ σφίζονται ὀγκόλιθοι τῆς βάσεως. Τὰ λείψανα ταῦτα τοῦ στύλου περιβάλλει ὀκτωγώνιον, παρ' ᾧ κείνται ἐν σχήματι σταυροῦ τέσσαρες βασιλικαὶ ἔχουσαι τρία κλίτη. Ἐξ αὐτῶν μία ἔχει πλήρη τὴν ἐσωτερικὴν διαίρεσιν, τῶν ἄλλων στερουμένων πρεσβυτερείου, ἐξ οὗ δηλοῦται ὅτι αὕτη κυρίως ἐχρησίμευε πρὸς τέλεσιν λειτουργίας, ἐνῶ αἱ ἄλλαι ἐχρησίμευσον πιθανῶς μόνον ὅπως συνέρχεται τὸ πλῆθος κατὰ τὰς ἑορτὰς καθ' ἃς ἐγίνοντο ἱεροτελεστία πλησίον τοῦ ἱεροῦ στύλου. Ἐκ τῶν ἄλλων κτιρίων ἄξιον μνηεῖας

¹ De Vogüé σελ. 138 κ. ἐ. πίν. 130—136. Schultze αὐτόθι. Bayet L'art Byzantin σελ. 29.

εἶναι ὀκτωγώνιον θυσιαστήριον περιβαλλόμενον ὑπὸ χαμηλοτέρων τετραγώνων χώρων¹. Τὸ σύστημα τῶν ἐν τῇ μονῇ ταύτῃ ποικίλων οἰκοδομημάτων δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ ἐπακριβῶς κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν οὐχ ἤττον τὰ σπουδαιότερα διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης οἰκοδομημάτων ἀνάγονται εἰς τὴν Ε' ἑκατονταετηρίδα. Ἡ μονὴ Συμεῶν τοῦ Στυλίτου εἶναι ἀξία σημειώσεως καὶ δι' ἕτερον λόγον, ὅτι ἐν αὐτῇ περιεσώθη τέλειον ὑπόδειγμα μονῆς τῆς Ε' ἑκατονταετηρίδος.

Πλὴν τούτων ὅμως καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἀνατολῆς περιεσώθησαν ἐν ἑρείπιοις χριστιανικαὶ βασιλικαί. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιόταται διὰ τὴν ἱστο-

Εἰκ. 44. Ἡ ἐν Τουρμανὶν βασιλικὴ (Schultze).

ρίαν τῆς τέχνης εἶναι αἱ ἐν Μικρῇ Ἀσίᾳ, μάλιστα ἡ ἐν Ἱεραπόλει τῆς Φρυγίας, ἀξία σημειώσεως διὰ τὴν ἰδιάζουσαν μετὰ κυλινδρικών θόλων κατασκευὴν αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυαριθμῶν βασιλικῶν, ὧν τὴν ὑπαρξιν γνωρίζομεν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων, μία τῶν ἀρχαιοτάτων, περισώσασα πολύτιμα γλυπτὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, εἶναι ἡ ἐν τῇ περιωνύμῳ μονῇ τοῦ Στουδίου, ἧς ὅμως αἱ πολλαπλαῖ ἐπισκευαὶ ἠλλοίωσαν τὴν ἀρχικὴν διάθεσιν. Ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων βασιλικῶν ἀφανισθεισῶν γνωρίζομεν τὴν ὑπαρξιν ἐν πάσαις σχεδὸν ταῖς ἀνατολικαῖς χώραις τῆς αὐτοκρατορίας ὅχι μόνον ἐκ τῶν γραπτῶν πηγῶν

¹ De Vogüé, Syrie centrale σελ. 141 κ. ἐ. πίν. 139—151 Schultze, Arch. d. altchrist. Kunst σελ. 90—91.

ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐκ τῶν περισωθέντων ἀρχιτεκτονικῶν γλυπτῶν κοσμημάτων, οἷον κιονοκράνων, ἐπικράνων, πλακῶν, δρυφάκτων κτλ. Ἐξ αὐτῶν σπουδαιόταται διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν τελευταίων τυχῶν τῆς ἀρχαίας θρησκείας εἶναι αἱ ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῆς ἰδρυθεῖσαι, ἐν Δελφοῖς, Δήλῳ, Ἐλευσίνι, Ἐπιδαύρῳ καὶ Ὀλυμπίᾳ. Πάντα ταῦτα τὰ χριστιανικὰ ἱερὰ ὑψώθησαν ἐν μέσῳ τῶν ποικίλων λαμπρῶν οἰκοδομημάτων τῶν ἀφιερωμένων εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς, τῇ ἐπινεύσει καὶ τῇ ἀρωγῇ τῶν ἐν Βυζαντίῳ χριστιανῶν αὐτοκρατόρων. Δι' αὐτῶν κατηνέχθη τὸ ὕστατον πλήγμα εἰς τὴν ψυχorroαγοῦσαν θρησκείαν.

Ὡσαύτως καὶ ἐν τῇ Δύσει περισώθησαν πολλαὶ βασιλικαὶ ἐκ τῶν χρόνων τούτων, ἀλλ' αἱ πλείσται, ὡς προείπομεν, διὰ τῶν ἐπισκευῶν καὶ διασκευῶν ἀπέβαλον σχεδὸν πᾶν ἔγχος τῆς παλαιᾶς αὐτῶν διαθέσεως. Οὐχ ἦττον καὶ οὕτω κέκτηνται οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς τέχνης, διότι ἐν ταῖς πλείσταις περισώθησαν γλυπτὰ κοσμήματα μεγάλης ἔχοντα σπουδαιότητα. Ἐκ τῶν βασιλικῶν τούτων αἱ πλείονες εὐρίσκονται ὡς εἰκὸς ἐν Ῥώμῃ. Αὗται εἶναι αἱ ἐξῆς κατὰ σειρὰν. α') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου (S. Paulo-fuori-le Mura), ἧς ἡ πρώτη ἰδρυσις ἀνέρχεται εἰς τὸ 388, γενομένη ὑπὸ Βαλεντιανοῦ τοῦ Β' καὶ Θεοδοσίου, ὑποστᾶσα δὲ μέχρι τοῦδε πλείστας ὄσας διασκευάς. β') Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου (S. Pietro-in-Vincoli), ἰδρυθεῖσα τῷ 422 ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ Βαλεντιανοῦ τοῦ Γ' Εὐδοκίας. Ἡ βασιλικὴ αὕτη, διατηροῦσα εἰσέτι 20 ἀρχαίους δωρικοὺς κίονας, ἔχει κατὰ τὰ ἄλλα ὑποστῆ γενικὴν μεταμόρφωσιν διὰ τῶν ἐπισκευῶν. γ') Ἡ βασιλικὴ τῆς ἁγίας Σαβίνης, ἧτις εἶναι σπουδαιότατη διὰ τὰ ἐν αὐτῇ περισωθέντα ξυλογλυφήματα. Αὕτη ἐκτίσθη τῷ 425 ὑπὸ τινος Ἰλλυριοῦ ἱερέως καλουμένου Πέτρου, καὶ κατέχει πιθανώτατα τὴν θέσιν ἀρχαίου ἱεροῦ. Οἱ ἐσωτερικοὶ 24 κίονες μετὰ κορινθιακῶν κιονοκράνων εἶναι ἀρχαῖοι καὶ ἐκ λίθου παρίου. Ἡ στέγη τῆς βασιλικῆς ἐκ ξύλου, διατηρεῖ τὸν χαρακτῆρα τῶν ἐν ταῖς ἀρχαίαις βασιλικαῖς· ἀλλ' ὅτι κυρίως προκαλεῖ τὴν προσοχὴν εἶναι αἱ ξυλόγλυπτοι αὐτῆς θύραι, αἵτινες ἔχουσιν ἐν τοῖς φατώμασιν αὐτῶν βιβλικὰς σκηνάς. Τὰ ξυλογλυφήματα ταῦτα εἶναι ἐκ τῶν πολυτιμοτάτων λειψάνων τῆς χριστιανικῆς τέχνης, ἐγένοντο δ' ἀντικείμενον πολλῶν μελετῶν· περὶ αὐτῶν γενήσεται ὁ προσήκων λόγος ἐν οἰκείῳ τόπῳ. δ') Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος ἡ κάλλιον διατηρουμένη ἐν Ῥώμῃ καὶ ἔχουσα τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς σχῆμα. Ἡ βασιλικὴ αὕτη μνημονεύεται ἤδη ἐν ἔτει 392. Αἱ ἐν αὐτῇ